

Univerzita Hradec Králové
Filozofická fakulta

Bakalářská práce

Univerzita Hradec Králové
Filozofická fakulta
Historický ústav

Čarodějnické procesy v kontextu anglické náboženské reformace

Bakalářská práce

Autor:	Nikola Mrňávková
Studijní program:	B0114A120001 Historie se zaměřením na vzdělávání
Studijní obor:	Historie se zaměřením na vzdělávání Společenské vědy se zaměřením na vzdělávání
Forma:	Prezenční
Vedoucí práce:	PhDr. Jan Květina, Ph.D.

Hradec Králové, 2024

Zadání bakalářské práce

Autor:	Nikola Mrňávková
Studium:	F21BP0047
Studijní program:	B0114A120001 Historie se zaměřením na vzdělávání
Studijní obor:	Společenské vědy se zaměřením na vzdělávání, Historie se zaměřením na vzdělávání
Název bakalářské práce:	Čarodějnické procesy v kontextu anglické náboženské reformace
Název bakalářské práce AJ:	Witch trials in the context of the English religious reformation

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Bakalářská práce se bude zabývat čarodějnickými procesy v kontextu anglické náboženské reformace. Hlavním cílem této studie bude posoudit, do jaké míry se v rámci dobových diskuzí usilujících o definici "čarodějnictví", jakož i v souvisejících tzv. čarodějnických procesech, projevovalo dobové napětí mezi katolickými a evangelickými reformátory a jakým způsobem průběh raně novověkých čarodějnických procesů v anglickém prostředí zapadal do širšího rámce tohoto fenoménu v kontextu raně novověké evropské společnosti na kontinentu.

- HOPKINS, Matthew, STEARNE John: The Discovery of Witches and Witchcraft: The Writings of the Witchfinders. Puckrel Publishing 2007. - MUCHEMBLED, Robert a NAŠINEC, Jiří. Magie a čarodějnictví v Evropě od středověku po současnost. Praha 1997. - NOTESTEIN, Wallace: History of Witchcraft in England from 1558 to 1718. Kessinger Publishing 2010. - SALLMANN, Jean-Michel. Čarodějnice, ďáblové nevěsty. Slovart 1994. - ŠINDELÁŘ, Bedřich: Hon na čarodějnice: západní a střední Evropa v 16.-17. století. Praha 1986.

Zadávací pracoviště:	Historický ústav, Filozofická fakulta
Vedoucí práce:	PhDr. Jan Květina, Ph.D.
Oponent:	doc. PhDr. Veronika Středová, Ph.D.
Datum zadání závěrečné práce:	7.12.2021

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně pod vedením PhDr. Jana Květiny, Ph.D. a s použitými zdroji.

V Hradci Králové dne 02.05.2024

Nikola Mrňávková

Poděkování

Ráda bych poděkovala PhDr. Janu Květinovi, Ph.D. za jeho trpělivost a cenné rady, které mi byly poskytnuty během vedení celé práce.

Anotace

MRŇÁVKOVÁ, Nikola, *Čarodějnické procesy v kontextu anglické náboženské reformace*, Hradec Králové: Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové 2024, s. 78, Bakalářská práce.

Bakalářská práce se bude zabývat čarodějnickými procesy v kontextu anglické náboženské reformace. Hlavním cílem této studie bude posoudit, do jaké míry se v rámci dobových diskusí usilujících o definici "čarodějnictví", jakož i v souvisejících tzv. čarodějnických procesech, projevovalo dobové napětí mezi katolickými a evangelickými reformátory a jakým způsobem průběh raně novověkých čarodějnických procesů v anglickém prostředí zapadal do širšího rámce tohoto fenoménu v kontextu raně novověké evropské společnosti na kontinentu.

Klíčová slova: čarodějnice, čarodějnické procesy, Anglie, náboženská reformace

Annotation

MRŇÁVKOVÁ, Nikola, *Čarodějnické procesy v kontextu anglické náboženské reformace*, Hradec Králové: Philosophical Faculty, University of Hradec Králové 2024, p. 78, Bachelor thesis.

The bachelor's thesis will deal with witch trials in the context of the English religious reformation. The main goal of this study will be to assess to what extent the period's tension between the Catholic and Evangelical reformers was manifested in the contemporary discussions striving for the definition of "witchcraft", as well as in the related so-called witch trials, and how the course of the early modern witch trials in the English environment fitted into the wider framework of this phenomenon in the context of early modern European society on the continent.

Key words: witch, witch trials, England, religious reformation

Obsah

Úvod	1
1 Čarodějnictví a způsoby jeho interpretace.....	6
1.1 Čarodějnice raného novověku	7
1.2 Žena v 16. a 17. století.....	10
1.3 Pronásledování čarodějnic	11
1.3.1 Pronásledování čarodějnic v Anglii.....	13
1.3.1.1 Pronásledování čarodějnic ve Skotsku	17
1.3.1.2 Pronásledování čarodějnic v Irsku.....	19
1.3.2 Pronásledování čarodějnic v Německu.....	21
1.3.3 Pronásledování čarodějnic ve Francii.....	25
2 Náboženská reformace v Anglii	29
2.1 Jindřich VIII: kontext zahájení reformace shora	29
2.2 Nové zákony protestantské Anglie	32
2.3 Katolická opozice náboženské reformace	32
2.3.1 Thomas More.....	34
2.3.2 John Fisher.....	35
2.3.3 Marie I. Tudorovna.....	35
2.4 Radikální představitelé protestantismu.....	37
2.4.1 John Hooper.....	39
2.4.2 Thomas Cranmer	40
3 Reflexe čarodějnictví v anglické společnosti v polovině 16. století ve vztahu k náboženské reformaci	43
3.1 Čarodějnictví v perspektivě katolíků	44
3.2 Čarodějnictví v perspektivě protestantů a anglikánské církve	46
3.3 Čarodějnictví v perspektivě puritánů.....	49
3.4 Čarodějnictví v náboženské propagandě	51

3.5	Komparace konfesních přístupů k čarodějnictví	56
Závěr		62
Zdroje		64
Prameny a literatura		64
Internetové zdroje		74
Přílohy		77

Úvod

Čarodějnictví a samotné čarodějnické procesy představují nejen nedílnou součást raně novověké historie, ale i jednu z jejich černých kapitol. Bylo to období společenského napětí, neboť právě skutečnost, že k tomuto fenoménu docházelo v takové míře v období přechodu od středověké k moderní společnosti, vzbuzuje řadu otázek po příčinách zrodu tohoto jevu.¹ Ačkoliv není pochyb o tom, že víra v určité formy nadpřirozených (čarodějných) schopností provází lidskou společnost od vzniku kulturních způsobů života, organizované a systematické „hony na čarodějnice lze skutečně spojovat zejména s evropskou raně novověkou společností.

Fenomén pronásledování „temných sil“ přitahoval výraznou pozornost už v době samotných procesů, tedy v 16.–18. století, neboť nevysvětlitelnost dotyčných jevů vedla k rozmanitému společenskému vnímání čarodějnictví: zatímco politické instituce tento jev represivně potlačovaly a pro lidové vrstvy představovalo čarodějnictví motiv strachu a temnoty, určité hlasy vnímaly magii jako možnou cestu k uzdravení, poznání a osvícení.² Přestože otázce čarodějnictví v raně novověké Evropě byla již doposud věnována značná badatelská pozornost, a to zejména v problematice výše zmíněných možných příčin,³ stranou zájmu zůstává dost často související otázka vlivu soupeření náboženských konfesí, respektive nástupu reformace, na společenskou reflexi čarodějnictví.

Vzhledem k tomu, že s ohledem na tradiční zjednodušující líčení, představující reformační proudy jako a priori tolerantnější přístupy ve srovnání s postoji dobové katolické věrouky dochází mnohdy k tomu, že pronásledování čarodějnic je prezentováno

¹ Mezi nejzásadnější publikace, které se vztahují k vysvětlení fenoménu čarodějnictví v novověké Evropě patří: Julian GOODARE, *The European witch-hunt*, Routledge 2017; Peter ELMER, *Witchcraft, Witch-Hunting, and Politics in Early Modern England*, Oxford 2016; James SHARPE, *Witchcraft in Early Modern England*, Taylor & Francis Group 2019; Ronald HUTTON, *The Witch. A History of Fear, from Ancient Times to the Present*, Yale University Press 2018.

² Lidé v každé společnosti rozlišovali mezi tzv. „bílou magií“, kterou provozovali léčitelé k tomu, aby uzdravovali nemocné a ve společnosti byla vnímána kladně a mezi „černou magií“, která byla typická pro čarodějnice, skrze niž chtěli lidem škodit. (Pavel K. MRÁČEK, *Upalování čarodějnic a inkvizice. Mýtus nebo skutečnost*, Olomouc 2006.)

³ Problematice se věnují následující díla: Julian GOODARE, *The European witch-hunt*, Routledge 2017; Peter ELMER, *Witchcraft, Witch-Hunting, and Politics in Early Modern England*, Oxford 2016; James SHARPE, *Witchcraft in Early Modern England*, Taylor & Francis Group 2019; Jean DELUMEAU, *Strach na západě ve 14.–18. století*, Praha 1999; Bedřich ŠINDELÁŘ, *Hon na čarodějnice. Západní a střední Evropa v 16.–17. století*, Praha 1986.

jako výhradní záležitost katolické církve, aniž by byla brána v potaz dobová protestantská perspektiva. Z toho důvodu jsem se rozhodla sledovat otázku vnímání čarodějnictví a čarodějnických procesů v prostředí raně novověké Anglie, kterou lze z hlediska střetávání různých forem křesťanského vyznání považovat za určitou „laboratoř“ třibení katolických, kalvinistických, luteránských či ještě jiných forem postojů.

Anglickou náboženskou revolucí totiž témata jako magie, čarodějnice a procesy s nimi silně rezonovala. Právě náboženská revoluce, respektive odluka provedená Jindřichem VIII. na počátku 16. století v Anglii představovala sama o sobě důležitý mezník evropských dějin v otázce dopadů náboženských konfesí na společenské vnímání určitých mimo normu stojících jevů. Odehrála se krátce po tom, co se panovník zamiloval do Anny Boleynové, dvorní dámy jeho tehdejší manželky Kateřiny Aragonské, a hledal způsob, jak svazek s ní nejen legitimizovat, ale především posunout do roviny legálního sňatku. I díky tomu došlo k dramatickým změnám, kdy se Anglie odtrhla od autority Vatikánu a Jindřich VIII. se stal hlavou nově založené anglikánské církve. Reforma sama nepředstavovala jen změnu náboženské praxe, ale i přelomový okamžik uspořádání tehdejší společnosti jak v politickém, tak v sociálním poli. Anglie byla zahalena do atmosféry nedůvěry, a právě ta přispěla k tomu, že se lidé obraceli ke starým pověrám a magickým praktikám, které byly ve společnosti odsuzovány a často považovány za projevy čarodějnictví.⁴

V práci jsou kladeny dvě otázky, které by měly napomoci porozumět problematice čarodějnických procesů v kontextu anglické náboženské revoluce. První otázka tak směřuje k identifikaci možných vlivů, jimiž vznik svébytné anglikánské církve formoval dobové anglické pojetí čarodějnictví a s ním souvisejících procesů:

1) Lze v prostředí anglické náboženské revoluce (tj. polovina 16. století) vysledovat nějaké relevantní proměny v dobovém vnímání čarodějnictví?

S touto otázkou se následně pojí i další podotázky, umožňující danou otázku systematicky zodpovědět:

⁴ Tomuto tématu se věnuje následující práce: Lincoln FRYE, *Nobility and Witchcraft in Fifteenth and Sixteenth Century England*, Online, Dissertations Publishing, The University of North Carolina at Chapel Hill: The University of North Carolina at Chapel Hill, 2020.

1A) Lišila se interpretace čarodějnictví v perspektivě anglických katolíků, anglikánů či radikálnějších forem přívrženců reformace?

1B) Byla otázka čarodějnických procesů nějakým způsobem využívána k náboženské propagandě (anglikánů proti katolíkům apod.)?

Druhá otázka pak míří k identifikaci vztahu mezi anglickým pojetím čarodějnictví a realitou na evropském kontinentu:

2) Lze v polovině 16. století vysledovat v anglickém přístupu k čarodějnictví nějaká specifika lišící se od interpretace čarodějnictví v jiných evropských zemích (zejména ve Francii a v německém prostředí)?

I v tomto případě jsou k této otázce formulovány dvě pracovní podotázky:

2A) Jakým způsobem byly čarodějnické procesy vnímány anglickou společností?

2B) Jaká byla četnost anglických čarodějnických procesů v polovině 16. století?

V práci budu vycházet především z knižních zdrojů jak českých, tak zahraničních autorů, které budou klíčové pro zodpovězení otázek, které si kladu o několik řádků výše. Ze zahraničních publikací pro mě budou klíčová díla od autorů Juliana Goodarea – *The European Witch-Hunt*,⁵ od Jamese Sharpa – *Witchcraft in Early Modern England*,⁶ od Briana P. Levacka – *The Witch-Hunt in Early Modern Europe*,⁷ dále z díla Williama Cobbeta – *A History of the Protestant Reformation in England and Ireland*⁸ a v neposlední řadě od Christophera Haigha – *English Reformations. Religion, Politics and Society under the Tudors*.⁹ Z českých děl budu čerpat především z monografie od Bedřicha Šindeláře – *Hon na čarodějnice. Západní a střední Evropa v 16–17. století*,¹⁰ u které je ale potřeba si informace ověřovat i z jiných zdrojů, neboť vykazuje prvky marxismu, které by mohly ovlivnit mé badání, konkrétně je zde několikrát upozorněno na třídní boj nebo na vykořisťování, což jsou typická označení pro marxistickou ideologii. Dále budu čerpat od zahraničního autora v českém překladu Roberta Muchemleda –

⁵ Julian GOODARE, *The European witch-hunt*, Routledge 2017.

⁶ James SHARPE, *Witchcraft in Early Modern England*, Taylor & Francis Group 2019.

⁷ Brian P. LEVACK, *The Witch-Hunt in Early Modern Europe*, Routledge 2015.

⁸ William COBBET, *A History of the Protestant Reformation in England and Ireland*, TAN Books 2012.

⁹ Christopher HAIGH, *English Reformations. Religion, Politics, and Society under the Tudors*, Clarendon Press Oxford 1993.

¹⁰ Bedřich ŠINDELÁŘ, *Hon na čarodějnice. Západní a střední Evropa v 16.–17. století*, Praha 1986.

Magie a čarodějnictví v Evropě,¹¹ zahraničního autora v českém překladu Wolfganga Behringera – *Čarodějnictví. Globální historie*¹² a zahraničního autora v českém překladu Jeana Delumeaua – *Strach na západě ve 14–18. století*.¹³

K výzkumu tématu této bakalářské práce můžeme využít celou řadu dobových pramenů. Jako první bych zmínila právní prameny. Mezi ně můžeme zařadit zákony a nařízení panovníků, ale i záznamy ze soudních jednání. Konkrétně budu vycházet ze zákonů, které byly schváleny za vlády Jindřicha VIII. anglickým parlamentem v letech 1532–1534, za vlády Alžběty I. konkrétně zákon proti spiknutí, očarování a čarodějnictví¹⁴ a hrdelního zákonu *Constitutio Criminalis Carolina*¹⁵ z dob vlády Karla V. Dále existují náboženské prameny, do kterých náleží různé knihy o exorcismu, například kniha *Daemonologie*¹⁶ od Jakuba I., ale i texty duchovních a teologů, kde bych zmínila především Kladivo na čarodějnice (*Malleus maleficarum*).¹⁷ S výzkumem nám mohou pomoci i lidové prameny, konkrétně pověry a legendy, které se tradují. V neposlední řadě nám výzkum může usnadnit umění a literatura, tedy jak byly čarodějnice a procesy zobrazovány.

Studium tohoto tématu bude přínosné zejména tím, že se pokusím problematiku čarodějnických procesů v raně novověké Anglii kontextualizovat vzhledem k evropskému prostředí a tím umožnit lepší porozumění náboženským změnám a společenské struktuře ve spojitosti s průběhem anglické náboženské revoluce. Výraznou motivací ke zpracování tématu je i výše zmíněná skutečnost, že podobné přístupy k problematice anglické reformace v českém badatelském prostředí doposud chybějí.

¹¹ Robert MUCHEMBLED, *Magie a čarodějnictví v Evropě*, Praha 1997.

¹² Wolfgang BEHRINGER, *Čarodějnictví. Globální historie*, Praha 2016.

¹³ Jean DELUMEAU, *Strach na západě ve 14.–18. století*, Praha 1999.

¹⁴ 1563: 5 Elizabeth 1 c.16: An Act against Conjurations, Inchantments and Witchcraft, Zákon citován dle The Statutes Project.

¹⁵ Karolina. *Constitutio Criminalis Carolina*. Císaře Karla V. a svatě římské říše hrdelní řád. Řezno: 1532.

¹⁶ Kniha *Daemonologie* byla napsána roku 1597 králem Jakubem I. Stuartem. V díle je popsána jeho víra v demony a čarodějnice. Titul byl určen pro učence náboženství a umožňoval studovat myšlenky a přesvědčení krále Jakuba. (Julian, GOODARE, *A royal obsession with black magic started Europe's most brutal witch hunts*, National Geographic 2019.)

¹⁷ Kladivo na čarodějnice je teologický a právní dokument, který byl vydán roku 1487. Dílo napsali Heinrich Kramer a Jacob Sprenger. Dokument je považován za příručku pro lov čarodějnic. Viz např. Britannica.

Bakalářská práce bude dělena do několika kapitol. V první z nich definuji pojem čarodějnictví v raně novověkém kontextu se zřetelem kladeným na vývoje jeho reflexe v evropském a anglickém prostředí, přičemž pozornost zde bude věnována i metodologickým otázkám studia (tj. jakými přístupy a na základě jakých pramenů lze fenomén raně novověkého čarodějnictví zkoumat). Druhá kapitola se bude věnovat náboženské reformaci na území Anglie v polovině 16. století s cílem identifikace hlavních názorových proudů, jejichž postoje k čarodějnictví budou následně předmětem zkoumání další kapitoly (tj. dojde zde k představení hlavních sociálních napětí v anglické společnosti nacházejících možný odraz právě ve vnímání čarodějnictví). Klíčová třetí kapitola bude řešit stěžejní záměr této práce, tedy pokusí se zodpovědět stanovené otázky související s reflexí čarodějnictví v anglické společnosti v polovině 16. století ve vztahu k náboženské reformaci, identifikuje možný propagandistický rozměr této tematiky v dobových anglikánských, protestantských i katolických pojetích a zasadí problematiku anglické reflexe čarodějnictví dané doby do širšího evropského kontextu.

1 Čarodějnictví a způsoby jeho interpretace

Při definování pojmů, a to i pojmu „čarodějnictví“ lze využívat celé řady definic, přičemž je třeba si ujasnit, která z nich je pro daný výzkum nejvíce odpovídající. Jednou z možností je definovat čarodějnictví na základě použití moderních pojmů. Ty jsou často odvozené z věd o člověku, které mají blízko k historii – sociologie, psychologie a antropologie. Existují přístupy, které tvrdí, že není vhodné používat pojmy z moderní doby k pochopení předmoderního světa, neboť lidé v této době měli odlišné myšlení a naše pojmy nepoužívali. Nicméně takové pojetí moderních pojmů z mého pohledu nechápe jejich účel, který má sloužit především k vysvětlení chování lidí v jejich vlastním sociálním prostředí.¹⁸ Porozumět lidem v jejich sociálním prostředí znamená analyzovat důkazy o tom, co říkali a dělali. Na základě toho se můžeme rozhodnout, které moderní analytické nástroje můžeme použít. Jako příklad lze uvést koncept „morální paniky“¹⁹ vyvinutý sociology,²⁰ jehož prostřednictvím můžeme vysvětlit výbuchy náhlého znepokojení veřejnosti a lze jej tedy použít i k vysvětlení výbuchů znepokojení veřejnosti ohledně čarodějnictví.²¹

Druhý typ definice, je definice, která byla používána lidmi raného novověku. V případě že mluvili o magii, náboženství, či čarodějnictví, nutně to nemuseli používat stejným způsobem jako my dnes. Tato slova se mohla změnit, stejně jako pojmy. Definice, které v současné době používáme mohou být jinak hodnotově zatížené. Slovo vědění často označuje něco, co schvalujeme, naproti tomu pověra je něco, co neschvalujeme. Stejně to je i s vírou. Pokud řekneme, že něčemu věříme, často se tím myslí, že si nejsme jistí. Pokud si jsme jistí, tak říkáme, že něco víme. Pokud mluvíme o raně novověké společnosti, většina lidí nevěřila v čarodějnice, ale věděla o nich.²²

¹⁸ Julian GOODARE, *The European witch-hunt*, Routledge 2017, str. 1.

¹⁹ Tento termín označuje sociální reakci hromadného znepokojení, která je založená na dojmů, že určitá osoba, stav nebo skupina osob představuje pro společnost hrozbu. Zároveň je tento koncept přínosný, neboť umožňuje rozšíření vědeckého chápání sociálních procesů a změn ve společnosti. (E. GOODE, N. BEN-YEHUDA, *Moral Panics: The social Construction of Deviance*, Wiley-Blackwell 2009, str. 28.)

²⁰ Sociální fenomén popsal jako první britský sociolog Stanley Cohen, nicméně ještě před ním se tohoto tématu dotkl i britský sociolog Yock Young. (Jaromín, VOLEK, *Konstrukce morální paniky a sociální exkluze*, Sborník prací Fakulty sociálních studií Brněnské univerzity, Sociální studia 5 2000, str. 99–100.)

²¹ Julian GOODARE, *The European witch-hunt*, Routledge 2017, str. 2.

²² Tamtéž, str. 3.

1.1 Čarodějnice raného novověku

Na každém obydleném kontinentu světa existovali lidé, kteří se obávali schopností některých jedinců a věřili, že tito lidé dokážou způsobit neštěstí a zranění nefyzickými, často i záhadnými prostředky.²³ Čarodějnictví mezi tyto formy strachu patřilo a obávali se ho i lidé v celé raně novověké Evropě. Nicméně není úplně jednoduché definovat „čarodějnictví“, neboť dodnes existuje několik možných definic, které se vzájemně překrývají a měly tendenci se v průběhu času proměňovat. V raném novověku byly popravy za „čarodějnictví“ myšleny za tento konkrétní zločin. Tento trestný čin se ale skládal z několika složek, které můžeme analyzovat samostatně. Rozlišujeme čtyři hlavní oblasti, do kterých lze složky seskupit. Tyto oblasti byly vzájemně propojeny. Lidé se čarodějnic báli, ale díky těmto konceptům každý jinak. Strach elit byl spíše intelektuální a teoretický, na rozdíl od strachu obyčejných lidí, který lze označit za bezprostřednější a praktičtější. Lidé v období novověku rozlišovali tzv. „čtyřnásobné pojetí čarodějnictví“, tedy různé podoby čarodějnic a jejich charakteristiku.²⁴

Prvním typem byla tzv. démonická čarodějnice, která se spolčila s ďáblem. Tento čin byl automaticky vnímán jako náboženský zločin, kterého se daná osoba dopustila. Jednalo se tedy o druh kacírství či falešné víry.²⁵ Církevní autority se kacírstvím zabývaly už v dobách středověku, nicméně obvykle o čarodějnictví jako o kacírství neuvažovaly.²⁶ Kombinace myšlenek²⁷ je však v 15. století dovedla k přesvědčení, že vznikla nová hereze, kterou netvořili lidé uctívající Boha „pouze“ špatným způsobem, ale lidé, kteří vzývají ďábla. Ti měli v této představě církevních autorit vytvářet tajnou sektu, jež se zřekla uctívání Boha a zaslíbila své duše ďáblu. Dobový církevní výklad předpokládal, že se tyto skupiny lidí tajně scházely v noci v noci, aby na čarodějnických sabatech konaly zlé ceremoniály a rituály, při kterých čarodějnice tančily nahé, provozovaly sex s ďáblem

²³ Ronald HUTTON, *The Witch. A History of Fear, from Ancient Times to the Present*, Yale University Press 2018, str. 10.

²⁴ Julian, GOODARE, *The European witch-hunt*, Routledge 2017, str. 9.

²⁵ Tamtéž, str. 9.

²⁶ Alison, ROWLANDS, *Telling witchcraft stories: New perspectives on witchcraft and witches in the early modern period*, Gender & History 1998, str. 295.

²⁷ V evropské kultuře byly představy o magii a čarodějnictví přítomny již dlouho, nicméně nejdůležitější myšlenka se vyvíjela od 14. století, kdy některé procesy ve Švýcarsku utvrdily víru, že čarodějnice za své schopnosti vděčí ďáblu, se kterým uzavřely smlouvu. Myšlenka se dál vyvíjela, až přidala se k ní reforma v katolické církvi, která vedle k přesvědčení o nové herezi. (James SHARPE, *Witchcraft in Early Modern England*, Taylor & Francis Group 2019, str. 4.)

i mezi sebou navzájem a obětovaly děti a nemluvňata.²⁸ Lze si povšimnout, že některé představy jsou prastaré a stereotypní, podstatou démonické čarodějnice však byla její smlouva s ďáblem, označovaná jako „démonická smlouva“. Zločin této čarodějnice měl ideovou a principiální podobu a spočíval tedy v tvrzení, že daná osoba byla čarodějnici.²⁹

Druhým typem byla tzv. vesnická čarodějnice. Mělo se jednat o zlou postavu, jejíž „zlo“ působilo nicméně v daleko menším měřítku, neboť dotyčná čarodějnice měla za cíl škodit především svým sousedům. Sedláci měli strach o svou rodinu, zdraví, hospodářství a báli se magických zásahu do všech těchto oblastí. Zároveň museli spolupracovat se svými sousedy vyměňovat si s nimi zboží, nástroje a dělit se, což mohlo mít za následek rivalitu a spory. Pokud nějakého sedláka postihlo těžko vysvětlitelné neštěstí, vyskytovaly se obavy, že to způsobila čarodějnice. Následně se sousedé měli tendence ptát, zda dotyčný nemá proti někomu zášť a zda se mu někdo nechtěl pomstít. Typickým stereotypem byla hádavá starší žena, které bylo přisouzeno, že je čarodějka. Zločin vesnické čarodějnice spočíval v provádění konkrétních škodlivých činů, které byly označeny za čarodějnictví.³⁰

Třetím typem byla tzv. lidová čarodějnice, jejíž existence byla předávána primárně lidovými tradicemi, byla tedy de facto postavou z příběhů. Tyto příběhy si mezi sebou vyprávěli vesničané, měly však svou vlastní logiku i tradici. Nebyly vykládány obecně známé fakty, které o vesnických čarodějnicích každý znal.³¹ Čarodějnice neměla žít přímo ve vesnici, její sídlo bylo předpokládáno na odlehlejších místě, často v lese nebo jeskyni.³² Na rozdíl od čarodějnice démonické nebo vesnické byla tato osoba vždy žena, mohla být příbuzná s obry nebo vílami, nemuselo se jednat čistě o „normálního“ člověka. Byla však vždy zlovolná, její skutky se mohly podobat těm, které páchala vesnická čarodějnice, lze uvést příklad zabíjení dobytka či jeho zraňování. Vedle toho se ale často dopouštěla i horších věcí, například kradla a jedla děti. Folklórní čarodějnice nemusela

²⁸ Andrew SNEDDON, *Witchcraft and Magic in Ireland*, Palgrave Macmillan 2015, str. 5.

²⁹ Julian GOODARE, *The European witch-hunt*, Routledge 2017, str. 10.

³⁰ Tamtéž, str. 10–11.

³¹ Tamtéž, str. 11.

³² Pierre BRUNEL, *Companion to Literary Myths, Heroes and Archetypes*, Routledge 2017, str. 1166–1167.

být nutně zločincem, dokonce ani člověkem, nicméně představy o ní se promítaly do představ o zlých lidských čarodějnic, které byly velice zločinné.³³

Čtvrtým typem byla tzv. vymyšlená čarodějnice. Čarodějnictví mohlo být v tomto případě záležitostí velice intenzivního osobního prožitku jedince, neboť daní lidé upadali do transu a měli vidiny. S čarodějnicemi se mohli setkat v nočních můrách nebo se vydávali na cesty za duchy pomocí transu. Tyto cesty mohly v nich samotných vyvolávat pocit, že jsou čarodějnicemi. Pokud lidé byli v transu, mohli být přeneseni do vzdálených zemí či jiných světů, právě tam se mohli setkat s podivnými bytostmi. Zážitky mohly být traumatické, zároveň však posilující – jednalo se tedy evidentně o záležitost psychického, respektive psychologického charakteru, jež byla bez znalosti moderních duševních věd a neurovědy nevysvětlitelná. Obvykle daná osoba získala schopnost věštit či někoho léčit. Pokud raně novověké autority, respektive úřady narazily na takovou osobu, mohly se domnívat, že narazily na čarodějnici. Představy o čarodějnicích mohly vznikat i na základě vizionářského zážitku, měly podobu nočních můr nebo traumatických událostí. Oběť se domnívala, že se v jejím pokoji zjevil přízrak čarodějnice a zaútočil. Tyto „přízračné důkazy“ hrály důležitou roli v některých čarodějnických procesech.³⁴

Kolem roku 1600 byl vypracován koncept čarodějnictví, který lidem usnadnil identifikovat „čarodějnic“ jasněji než dříve a najít ji i v obyčejné vesnici. V průběhu 16. století došlo k upřesnění a rozvinutí představ o čarodějnicích. Důležité bylo, že čarodějnice opravdu existují, nebo alespoň tak to bylo lidem podáváno. Čarodějnicemi v takovéto konceptualizaci byly prakticky zásadně ženy, ačkoliv i nadále existovaly zcela výjimečné případy, kdy byl z čarodějnictví obviněn muž. O motivech i definici čarodějnictví se vedly rozsáhlé debaty a nikdy nedošly ke shodě. Mezi základní shodné znaky vymezení dobového čarodějnictví nicméně patřil předpoklad, že dotyčné ženy nerespektovaly „typické feminní“ vlastnosti, jež byly hodnoceny jako žádoucí, a byly charakterizovány jako poháněné hněvem a chtíčem. Čarodějnice měly rovněž vědomě uzavírat dohodu s ďáblem, ve které svou věrnost přenesli od Boha k ďáblu. Na oplátku získaly škodlivou moc. Ďábel si čarodějnice také označil znamením – mohla to být buď necitlivá skvrna na těle, nebo kožní vada. Čarodějnice se krom toho scházely na sabatech,

³³ Julian GOODARE, *The European witch-hunt*, Routledge 2017, str. 11.

³⁴ Tamtéž, str. 10.

uměly se proměnit ve zvíře a měly nejrůznější prostředky k letu – vidličku na vaření, koště, ale i démonické zvíře.³⁵

Čarodějnice měla i své čtyři specifické rysy. Prvním z nich bylo, že dotyčná osoba ubližovala více sousedům a příbuzným než cizím lidem. Druhým rysem byl fakt, že čarodějnice pracovala a kouzlila v rámci tradic, což znamenalo, že používala techniky a zdroje, které jí byly předány dědictvím, zasvěcením nebo spontánním projevem sil, se kterými byla spojena. Třetím rysem stereotypu čarodějnice bylo všeobecné nepřátelství ve společnosti, neboť praktiky, které čarodějnice používaly, byly odsuzované a vedly až k nenávistným projevům a hněvu. A konečně čtvrtý rys. Čarodějnicím bylo potřeba klást odpor fyzickým útokem na ně, aby byly zrušeny jejich kletby. Jejich stíhání s cílem zlomit moc mohlo být rozšířeno až na jejich legální usmrcení.³⁶

1.2 Žena v 16. a 17. století

Pohled na ženu na přelomu 16. a 17. století z velké části ovlivnily církevní texty této doby. Teologové, kteří se specializovali na démonologii, se opíraly o spis *Malleus maleficarum*.³⁷ Z čarodějnictví byly častěji usvědčovány ženy, neboť pokud šlo o pohlaví, ženský gender byl v dobové perspektivě více podezřelý. Zároveň bylo toto pohlaví označováno jako slabé a překypující urputnými a prudkými vášněmi. Ženy navíc neměly být vybaveny rozumem a obezřetností, a na rozdíl od mužů se tak nechaly snadno ošálit démonem.³⁸ Panický strach z žen byl šířen i církevními autoritami. Po tridentském koncilu³⁹ byly vydávány drobné spisy učebních textů, které jen prohlubovaly strach z ženského pohlaví a šířily dogma o podřízeném postavení žen, které mělo být dáno její přirozeností.⁴⁰ Od konce 16. století četly řádky textů celé řady zpovědníků, kteří byli duchovními rádci v desítkách milionech domácností. Ti šířili pohrdání ženou, které v sobě mělo ukryto strach z této záhadné a znepokojivé bytosti, kvůli které bylo apelováno na to, aby manžel a kněz společně udržovali spojenectví a jistou mužskou

³⁵ Julian GOODARE, *The European witch-hunt*, Routledge 2017, str. 76–78.

³⁶ Ronald HUTTON, *The Witch. A History of Fear, from Ancient Times to the Present*, Yale University Press 2018, str. 3–4.

³⁷ Kladivo na čarodějnice je teologický a právní dokument, který byl vydán roku 1487. Dílo napsali Heinrich Kramer a Jacob Sprenger. Dokument je považován za příručku pro lov čarodějnic. Viz např. Britannica.

³⁸ Jean DELUMEAU, *Strach na západě ve 14.–18. století*, Praha 1999, str. 164.

³⁹ Tridentský koncil byl svolán roku 1545 papežem Pavlem III., konal se v italském Tridentu a reagoval na vznik protestanství. Zároveň položil základ katolické reformaci. Viz např. Religionistická encyklopedie.

⁴⁰ Jean DELUMEAU, *Strach na západě ve 14.–18. století*, Praha 1999, str. 165.

solidaritě. Na ženy ale nebylo nahlíženo jen z teologické roviny. Vedle ní se můžeme setkat i s pohledem lékařské vědy. Lékaři, tedy další významné osobnosti, potvrdili, že nižší postavení žen bylo dáno už jejich tělesnou konstitucí.⁴¹ Počátkem novověku měli z oné podvrtné poloviny lidstva největší strach teologové a soudci. Není divu, že intenzita honů na čarodějnice v této době rapidně zesílila.⁴²

1.3 Pronásledování čarodějnic

Pozdně středověké a raně novověké hony na čarodějnice stály ještě před pouhými čtyřmi desetiletími na okraji zájmu historických věd, a to i přesto, že se jednalo o jedno z největších masových vraždění do počátku 20. století, které nebylo zapříčiněno válkou. Dějiny honů a procesy samotné byly považovány až do nedávna za okrajová, často i obskurní témata, nicméně můžeme zaznamenat první historiografická díla⁴³ věnovaná těmto tématům už na přelomu 17. a 18. století.⁴⁴ Hon na čarodějnice se v závěru stal velice populární záležitostí většiny evropských států jak katolického, tak protestantského vyznání, nicméně několik z nich svou brutalitou všechny předčily. Jednalo se zejména o Alsasko, Lotrinsko a Porýní.⁴⁵

Ve 14. století začíná fenomén tzv. čarodějnického bludu, v této době ale nebyly obvyklé rozsudky smrti. Ty se objevily až v období novověku, kdy hony na čarodějnice a jejich perzekuce postupně vrcholily mezi léty 1560 a 1630. Konec tzv. čarodějnických procesů tohoto druhu můžeme zaznamenat v 18. století. Hony na čarodějnice sice byly často pořádány tzv. shora, tedy ze strany oficiálních církevních a politických autorit, nicméně mnohem častěji impuls vycházel tzv. zdola, od lidu. Nicméně opět právě církev výrazně šířila mezi lidovými vrstvami přesvědčení, že čarodějnice jsou kouzelnice, léčitelky a proroci, žijící mezi nimi. Důležitý byl rovněž předpoklad, že tito lidé mají smlouvu s ďáblem, způsobují velké škody na úrodě, dobytku i lidech.⁴⁶ Ve vesnickém

⁴¹ Jean DELUMEAU, *Strach na západě ve 14.–18. století*, Praha 1999, str. 167.

⁴² Tamtéž, str. 191.

⁴³ Jako první osobu, která se zabývala tématem evropských honů na čarodějnice, můžeme označit Christiana Thomasiuse (1655–1728), který ve svém spisu *Disputatio juris canonici de origine ac progressu processus inquisitorii contra sages* přiblížil vznik a vývoj inkvizičního řízení, které se užívalo v procesech s čarodějnicemi. Převratnou a na svou dobu skutečně moderní práci je *Geschichte der Hexenprozesse* z roku 1843 od autora Wilhelma G. Soldana, kde je pojednáváno o dějinách honů na čarodějnice. Soldanovo dílo bylo roku 1880 doplněno a přepracováno Heinrichem Heppem. (Wolfgang BEHRINGER, *Čarodějnictví. Globální historie*, Praha 2016, str. 7.)

⁴⁴ Wolfgang BEHRINGER, *Čarodějnictví. Globální historie*, Praha 2016, str. 7.

⁴⁵ Jiří CHALUPA, *Inkvizice. Stručné dějiny hanebnosti*, Praha 2007, str. 130.

⁴⁶ Peter DINZELBACHER, *Světice, nebo čarodějky*, Praha 2003, str. 111.

prostředí se v tomto ohledu utvářela atmosféra, která výrazně napomohla zrodu honů na čarodějnice.⁴⁷

Příčinou vrcholu honů na čarodějnice v pol. 16. století bylo jednak zostření postupů církevní hierarchie vůči kouzelnictví, ale i protestantská reformace a reakce na ni ze strany katolíků. Šlo o novou christianizaci Evropy, která podnítila jak světské vládcy, tak i kněží k tomu, aby se ujišťovali daleko intenzivněji o víře svých poddaných. Nesnášenlivost mezi znepřátelenými stranami mohla vést k nevědomým a silným pocitům viny, které byly promítány do čarodějnic. Nicméně nejdůležitějším předpokladem počátku pronásledování bylo sociální napětí. Nelze tvrdit, že by tu napětí nebylo i dříve, nicméně tehdy nebyly dostupné náboženské, ani právní instrumenty, které by potenciálně vedly k zaměření na určitou skupinu ve společnosti, která by byla vybrána za obětního beránka.⁴⁸

Předpokladů tzv. čarodějnického bludu, který se rozvinul koncem středověku a následně se na počátku novověku rozšířil po celé Evropě, bylo hned několik a rozhodně o nich můžeme tvrdit, že přispěly k rozvoji honů na čarodějnice. Koncem středověku se setkáváme s recepcí anticko-arabské magie skrze evropské učence. Důležité byly konfrontace s radikálně dualistickými naukami tzv. katarů,⁴⁹ které vyobrazovaly d'ábla jako velice mocného vládce, respektive mnohem mocnější entitu, než jak tomu bývalo na počátku křesťanského středověku.⁵⁰ Dle Katarů byl d'ábel původně andělem a měl touhu být stejně velký, jako Bůh. To se mu ale nepodařilo a on díky své touze z nebes spadl. Zároveň se mu povedlo zmást některé anděly, kteří díky němu také padli.⁵¹ Tyto nauky zároveň motivovaly katolické teology, aby se intenzivněji zajímali o démonologii. Od 13. století byla scholastika⁵² uznávána jako jediná forma katolické teologie. Právě v ní začala být pevně zakořeněna víra v *incubi a succubi*⁵³, a tedy i možnost paktování se

⁴⁷ Jean-Michel SALLMANN, *Čarodějnice, d'áblové nevěsty*. Slovart 1994, s. 41.

⁴⁸ Peter DINZELBACHER, *Světice, nebo čarodějky*, Praha 2003, str. 112–113.

⁴⁹ „Katar“ pochází z řeckého *katharos*, což znamená čistý a odvozuje se z něj slovo „kacířství“. Jedná se o název lidových sekt, nejčastěji pro středověké sektáře, kteří dodržovali přísné mravy. Název se hojně užíval v Německu a Itálii. Viz např. Religionistická encyklopedie.

⁵⁰ Peter DINZELBACHER, *Světice, nebo čarodějky*, Praha 2003, str. 106–108.

⁵¹ T. DALTON, *A Brief History of the Cathars: Existing in Satan's Realm*.

⁵² „Scholastika“ pochází z řeckého *scholé*, což znamená škola. Jedná se o systém nauk, které byly vyučovány na středověkých školách, později jde o souhrnné označení pro teol.-fil. směry. Viz např. Religionistická encyklopedie.

⁵³ „Incubus“ je démon v mužské podobě, který svádí ženy ve spánku za účelem sexu. „Succubus“ je démon v ženské podobě, který svádí pro změnu muže za účelem sexu. Viz např. Britannica.

s ďáblem. Učenci byli vedeni k tomu, aby svou „vědeckou“ démonologii vkládali do lidové víry. Dalším stereotypem byl postup Svaté inkvizice proti kacířům, za které byly považovány i čarodějnice jakožto odpadlice od křesťanství, které dle nich byly spolčeny s ďáblem.⁵⁴

K rozšíření čarodějnických bludů přispěla i ekonomická krize od počátku 14. století, při které obyvatelstvo vyhledávalo ve vyšší míře skupiny lidí, které by fungovaly jako obětní beránci. A v neposlední řadě mohl k rozvoji rétoriky obvinění z čarodějnictví přispět i nástup raného novověku jakožto období, kdy se začal rozkládat dříve pevný náboženský obraz světa, jenž hrál do té doby roli globálního stabilizačního faktoru.⁵⁵

1.3.1 Pronásledování čarodějnic v Anglii

Pronásledování čarodějnic na Britských ostrovech a také v koloniích Anglie na půdě Severní Ameriky mělo zajímavý a do jisté míry i značně odlišný průběh. Ve středověku se mezi obyvatelstvem šířily pověry o čarodějnicích, ostatně tak tomu bylo i v okolních zemích.⁵⁶ Pokud bychom měli Anglii srovnat s jinými západoevropskými zeměmi v oblasti soudnictví, ve 40. letech 16. století zde sice panovaly obavy z čarodějnic, nicméně soudy se těmito případy nezabývaly v důsledku nepokojů, které byly způsobeny reformací. Procesy se nejvíce konaly za vlády Alžběty I. a Jakuba I.⁵⁷ V Anglii lze narazit na celou řadu procesů, které vynikají tím, že byly spojovány s panovníkem. Za vlády Jindřicha VI. byla roku 1441 obviněna vévodkyně z Gloucesteru za to, že se radila s čarodějnicemi, jak pomocí magických prostředků usmrtit panovníka. Tomuto obvinění čelila v době, kdy byla Anglie ve stoleté válce, rod Gloucesterů byl velice vlivný a panovníkovi se znelíbil. V tomto případě byla vévodkyně odsouzena k trestu pokání a vykázána na ostrov Man.⁵⁸

V raně novověké Anglii se před soudem v důsledku obvinění především sousedy ocitla celá řada lidí, kteří byli nařčeni z praktikování čarodějnictví. Musíme si uvědomit,

⁵⁴ Peter DINZELBACHER, *Svěťice, nebo čarodějky*, Praha 2003, str. 106–108.

⁵⁵ Tamtéž, str. 106–108.

⁵⁶ Bedřich ŠINDELÁŘ, *Hon na čarodějnice. Západní a střední Evropa v 16.–17. století*, Praha 1986, str. 86.

⁵⁷ Lauren DE ANGLEIS, *Witch Hunting in 16th and 17th Century England*, The Histories: Vol. 8: Iss. 1, Article 3.

⁵⁸ Bedřich ŠINDELÁŘ, *Hon na čarodějnice. Západní a střední Evropa v 16.–17. století*, Praha 1986, str. 86–87.

že kvůli křesťanským představám o čarodějnicích jakožto účastnicích satanských herezí, jakož i v důsledku existence právních systémů, které tyto obavy akceptovaly, bylo umožněno propuknutí šílenství a zároveň možnost tento zločin potrestat v právním procesu. Celá Anglie představovala v 16. a 17. století období výrazných, sociálně-ekonomických změn.⁵⁹ Jednou z příčin byl nárůst populace, která se zdvojnásobila z 2,5 milionu lidí na 5 milionů.⁶⁰ S tímto nárůstem neudržela krok produkce potravin a také se vytvořil zahlcený trh práce. Velká část populace zůstala závislá na námezdní práci, nicméně nejobtížnější bylo práci vůbec sehnat. V důsledku těchto změn byla vytvořena velká masa chudých lidí a rostlo sociální napětí ve společnosti. Na druhou stranu vznikla i vrstva velice bohatých lidí, kterou tvořili zejména zemědělstí farmáři. Tyto změny přispěly k vyhrocení sociální stratifikace, což ostatně koresponduje s obecně přijímanou tezí, že v raně novověké Evropě bylo čarodějnictví vnímáno primárně jakožto rolnický fenomén.⁶¹ Přestože je třeba v anglickém kontextu vnímat i městské prostředí, je nutné zároveň reflektovat, že i Anglie do poloviny 18. století měla relativně nerozvinutý městský sektor, když zde existovalo jen málo měst s více než 10 tisíci obyvateli. Za jediné skutečně urbánní centrum té doby můžeme považovat Londýn, který se postupně rozrostl do roku 1715 z 500 tisíc obyvatel na skoro 630 tisíc.⁶² Právě londýnské prostředí se přitom stalo v raném novověku frekventovaným místem ve spojitosti s okultismem, kde lokální obvinění proti čarodějnicím i navazující čarodějnické procesy naznačují, že vedle tradičního venkova představovala čarodějnická problematika relevantní témat i v hlavním městě Anglie.⁶³

V období raně novověké Anglie bylo vydáno několik zákonů proti čarodějnictví. Zákony proti nim přitom nebyly neobvyklé, neboť je vydávali už od 7. století anglosaští králové, přičemž taková opatření byla namířena jak proti čarodějnicím, tak proti tzv. hadačům.⁶⁴ Nicméně zákony jako takové, které zakotvují čarodějnictví jako zločin, byly sepsány až za vlády Tudorovců.⁶⁵ Jeden z nich vydal v roce 1542 panovník

⁵⁹ Bedřich ŠINDELÁŘ, *Hon na čarodějnice. Západní a střední Evropa v 16.–17. století*, Praha 1986, str. 87.

⁶⁰ James SHARPE, *Witchcraft in Early Modern England*, Taylor & Francis Group 2019, str. 31.

⁶¹ Tamtéž, str. 32.

⁶² Viz např. *The Proceedings of the Old Bailey*.

⁶³ James SHARPE, *Witchcraft in Early Modern England*, Taylor & Francis Group 2019, str. 47–49.

⁶⁴ Hadači byli osoby, které se zabývali „hádáním“ – věštěním budoucnosti, v podstatě se jednalo o věštky. Viz např. *Encyklopedický biblický slovník*.

⁶⁵ Robert MUCHEMBLED, *Magie a čarodějnictví v Evropě*, Praha 1997, str. 114.

Jindřich VIII. Ten se dostal do složité situace v období náboženské reformace, kdy se Anglie odtrhla od římské církve. Proti panovníkovi se v zemi začala tvořit velice silná opozice katolíků, z tohoto důvodu sáhl Jindřich VIII. po zákonu proti čarodějnictví, který mu měl pomoci v boji s opozicí a měl nahradit starý teror inkvizicí.⁶⁶ Na základě tohoto zákona bylo nakonec před soud předvedeno jen pár jedinců, zákon měl totiž pouze preventivní charakter a panovník situaci začal zvládat prostřednictvím jiných prostředků, tudíž se k procesům přiklánět nemusel.⁶⁷ Je ale všeobecně známo, že jednu ze svých manželek, Annu Boleynovou, obvinil z čarodějnictví a následně i nechal popravit, což účelový charakter jindřichské politiky instrumentalizace vůči čarodějnictví dokládá víc než zřejmě.⁶⁸

Za vlády Marie Tudorovny bylo využíváno teroru inkvizice, tudíž se panovnice nemusela uchýlovat k procesům, navíc obnovila vládu katolicismu. Počet procesů narostl až za vlády Alžběty I. Ta musela řešit jednak komplikovanou vnitropolitickou situaci, ale i problémy v zahraničí, neboť byla ohrožována Filipem II.⁶⁹ V důsledku snahy vybudovat silné, a především protestantské království, se panovnice uchýlila k pronásledování čarodějnic v naději, že upevní své mocenské postavení.⁷⁰ Zároveň parlamentu předložila ke schválení zákon proti spiknutí, očarování a čarodějnictví,⁷¹ který byl vyhlášen roku 1563. Na základě něj bylo zakázáno praktikovat vyvolávání zlých duchů a zaříkávání, ale i využívat kouzla na hledání pokladů, ukradených předmětů, nebo někoho přimět k lásce. Pokud byl někdo z těchto praktik usvědčen, byl odsouzen k roku na pranýři. V případě, že byl někdo odsouzen opakovaně, měl mu být uložen trest těžký. Ve výjimečných případech, kdy dotyčný obviněný díky praktikování čarodějnictví někoho dalšího usmrtil, měl být odsouzen k trestu smrti na šibenici. Během vlády této panovnice bylo před soud

⁶⁶ Bedřich ŠINDELÁŘ, *Hon na čarodějnice. Západní a střední Evropa v 16.–17. století*, Praha 1986, str. 87–88.

⁶⁷ Tamtéž, str. 88.

⁶⁸ Robert MUCHEMBLED, *Magie a čarodějnictví v Evropě*, Praha 1997, str. 114.

⁶⁹ Bedřich ŠINDELÁŘ, *Hon na čarodějnice. Západní a střední Evropa v 16.–17. století*, Praha 1986, str. 88.

⁷⁰ Peter ELMER, *Witchcraft, Witch-Hunting, and Politics in Early Modern England*, Oxford University Press 2016, str. 16–18.

⁷¹ 1563: 5 Elizabeth 1 c.16: An Act against Conjurations, Inchantments and Witchcraft, Zákon citován dle The Statutes Project.

postaveno 535 osob, z toho jich bylo 82 popraveno. Anglická justice si tedy v porovnání se zbytkem evropských zemí počínala poměrně umírněně a rozvážně.⁷²

Mezi jedny z nejvýraznějších procesů za vlády Alžběty I. lze zařadit ty, které se udály ve městě Chelmsford, kde se opakovaly hned několikrát. Roku 1566 se zde udál první proces, při kterém byly obviněny 3 ženy, ale pouze jedna z nich byla usvědčena jako čarodějnice a následně oběšena. Svědectví zde podala 12letá dívka, která byla velice zlomyslná.⁷³ Další proces se udál v roce 1579, kdy před soudem stanuly 4 osoby. Soud se při tomto procesu znovu opíral o výpověď dítěte, kterému byly 4 roky.⁷⁴ A jinak tomu nebylo ani v roce 1589, kdy se přihlíželo k výpovědím nemanželských dětí, které se údajně chtěly pomstít svým matkám. Z 10 obviněných osob na šibenici skončily 4 ženy.⁷⁵

Pronásledování čarodějnic vzrostlo v době, kdy na trůn usedl Jakub I. z rodu Stuartovců. Za jeho vlády vznikla kniha *Daemonologie*⁷⁶ a proběhla celá řada procesů, z nichž vystupuje na povrch zejména proces v Lancashiru z roku 1612,⁷⁷ který je rovněž známý jako proces s čarodějnicemi v Pendle. Šlo o případ, kdy byly z čarodějnictví obviněny dvě stařeny, které si vybudovaly pověst čarodějnic a shazovala se na ně jakákoli nemoc, smrt, úhyn zvířete a celá řada dalších v té době se odehrávajících věcí. Na základě těchto informací soudce nechal uvěznit nejen je, ale i jejich provdané dcery. Soudce navíc posléze uvěřil i dalším pověrám, které se k němu dostaly a nechal zatknout i zbytek příbuzných těchto čarodějnic. V roli svědkyně, která měla vše dosvědčit, byla devítiletá vnučka jedné ze stařen, Jennet Device. Po jejím výsledku už nebylo těžké získat „doznání“ od odsouzených. K přiznání bylo donuceno 10 osob a k trestu smrti oběšením jich bylo odsouzeno 9.⁷⁸

⁷² Bedřich ŠINDELÁŘ, *Hon na čarodějnice. Západní a střední Evropa v 16.–17. století*, Praha 1986, str. 88–89.

⁷³ Viz např. *Occult World*.

⁷⁴ Tamtéž.

⁷⁵ Bedřich ŠINDELÁŘ, *Hon na čarodějnice. Západní a střední Evropa v 16.–17. století*, Praha 1986, str. 90.

⁷⁶ Kniha *Daemonologie* byla napsána roku 1597 králem Jakubem I. Stuartem. V díle je popsána jeho víra v demony a čarodějnice. Titul byl určen pro učence náboženství a umožňoval studovat myšlenky a přesvědčení krále Jakuba. (Julian GOODARE, *A royal obsession with black magic started Europe's most brutal witch hunts*, National Geographic 2019.)

⁷⁷ K tomuto případu existuje mnoho literatury. Např.: David HOLDING, *The Pendle Witch Trials of 1612*, Independently Published 2019. dále Kayleigh KAVANAGH, *Whispers of the Pendle Witches*, Oriana Neoma 2023. nebo Christine GOODIER, *1612: the Lancashire Witch Trials*, Carnegie Publishing 2011.

⁷⁸ Viz např. *The History press* 2018.

V 17. století můžeme v Anglii zaznamenat jedny z nejhorších honů na čarodějnice, a to především za vlády panovníka Karla I., který byl jejich pronásledování velice nakloněn.⁷⁹ Za jeho vlády působil samozvaný „generální vyhledávač čarodějnic“ Matthew Hopkins.⁸⁰ Tomu se podařilo vyvolat paniku a spolu se svým kolegou Johnem Stearnem rozpoutali procesy v Essexu na jaře roku 1645 v jejichž důsledku bylo obviněno okolo 250 osob, aniž by bylo nadále zdokumentováno, kolik přesně z nich bylo popraveno, ale odhaduje se kolem 100 poprav.⁸¹ Tito dva lovci využívali taktiku velice tvrdého a násilného mučení, po kterém se jim podezřelé osoby doznávaly.⁸² Vedle ordálů vodou podezřelé osoby mučili odpíráním spánku, běháním po místnosti, nebo do nich bodali ostrými předměty ve snaze najít „dábelské značky“.⁸³

Čarodějnické procesy na anglické půdě propukaly zejména v důsledku zmatků, ve kterých se země ocitla v průběhu dvou občanských válek. Nutno podotknout, že v době vlády Cromwella honů ubylo. Roku 1712 se v Anglii řeší poslední soud s čarodějnicemi.⁸⁴ Na přelomu 17. a 18. století se s odsouzením setkáme opravdu jen zřídka, navíc byly postupně zrušeny i zákony proti čarodějnicím, a to konkrétně k roku 1736.⁸⁵

1.3.1.1 Pronásledování čarodějnic ve Skotsku

Skotský hon na čarodějnice byl nejintenzivnější mezi roky 1550 až 1700.⁸⁶ Dle statistiky z roku 1600 bylo v Anglii popraveno okolo 500 lidí a ve Skotsku okolo 2500 lidí, což je o poznání více.⁸⁷ Pokud porovnáme Skotsko i se zbytkem severní Evropy, patřilo z hlediska pronásledování čarodějnic do skupiny extrémních států.⁸⁸

⁷⁹ Peter ELMER, *Witchcraft, Witch-Hunting, and Politics in Early Modern England*, Oxford University Press 2016, str. 74–75.

⁸⁰ Julian GOODARE, *The European witch-hunt*, Routledge 2017, s. 270.

⁸¹ Alison ROWLANDS, *Telling witchcraft stories: New perspectives on witchcraft and witches in the early modern period*, Gender & History 1998, str. 297–298.

⁸² Bedřich ŠINDELÁŘ, *Hon na čarodějnice. Západní a střední Evropa v 16.–17. století*, Praha 1986, str. 121–122.

⁸³ Matthew HOPKINS, John, STEARNE, *The Discovery of Witches and Witchcraft: The Writings of the Witchfinders*, Puckrel Publishing 2007, s. 15–17.

⁸⁴ Bedřich ŠINDELÁŘ, *Hon na čarodějnice. Západní a střední Evropa v 16.–17. století*, Praha 1986, str. 95.

⁸⁵ Robert MUCHEMBLE, *Magie a čarodějnictví v Evropě*, Praha 1997, str. 131.

⁸⁶ Julian GOODARE, *Women and the Witch-Hunt in Scotland*, Social History, vol. 23, no. 3, 1998, pp. 288–308.

⁸⁷ Julian GOODARE, *The European witch-hunt*, Routledge 2017, str. 410–411.

⁸⁸ Tamtéž, str. 29.

Svůj původ mělo pronásledování jednak v rozvoji státu, ale i v působení velmi agresivní kalvínské církve. Situace v zemi se rapidně zhoršila v důsledku skotské reformace, která proběhla roku 1542. Na scéně se navíc objevil nový panovník Anglie a Skotska Jakub VI. (v Anglii Jakub I.). V momentě, kdy dosáhl plnoletosti, započal upevňovat svou moc a prosazovat důraznější způsob vlády.⁸⁹ Náchylnost Skotska k rozšířené panice z čarodějnic byla zčásti určena i jeho působením.⁹⁰

Roku 1560 skotský parlament odstranil základní struktury katolické církve, aby ji mohl nahradit církví protestantskou. Aby bylo nicméně předcházeno prohřeškům v chování, roku 1563 byly schváleny zákony, které ukládaly trest smrti za cizoložství, sodomii a mimo jiné i za čarodějnictví.⁹¹ Zákon o čarodějnictví, který byl v tomto roce přijat, nevnímal čarodějnice jako nepřítel společnosti, ale jako někoho, kdo praktikuje magii se svými klienty.⁹² Mimo církevních představitelů se o čarodějnice zajímal i král Jakub VI.,⁹³ který vedl první rozsáhlejší hony na čarodějnice v letech 1590 až 1591.⁹⁴ O několik let později roku 1597 vydal knihu *Daemonologie*,⁹⁵ ta vyšla původně v Edinburghu, následně v Londýně a později byla přeložena do několika jazyků – latiny, francouzštiny a holandštiny.⁹⁶

Ve Skotsku mezi roky 1590 až 1662 proběhlo pět intenzivních panik. První započala mezi roky 1590 až 1591, druhá roku 1597, třetí 1628 až 1631 a poslední vlna probíhala mezi roky 1661 a 1662. Většina těchto vln byla krátká, za to velice intenzivní. V období „klidu“ mezi jednotlivými vlnami docházelo jen k minimu případů.⁹⁷

Mezi první podezřelé spadali především jednotlivci, na které si stěžoval někdo ze sousedů s obviněním, že používají magii k tomu, aby jim škodili. Hlavním stereotypem

⁸⁹ Robert MUCHEMBLED, *Magie a čarodějnictví v Evropě*, Praha 1997, str. 124.

⁹⁰ Julian GOODARE, *A royal obsession with black magic started Europe's most brutal witch hunts*, National Geographic 2019.

⁹¹ Robert MUCHEMBLED, *Magie a čarodějnictví v Evropě*, Praha 1997, str. 125.

⁹² Julian GOODARE, *The European witch-hunt*, Routledge 2017, s. 167.

⁹³ Robert MUCHEMBLED, *Magie a čarodějnictví v Evropě*, Praha 1997, str. 125.

⁹⁴ James SHARPE, *Witchcraft in Early Modern England*, Taylor & Francis Group 2019, str. 7.

⁹⁵ Kniha *Daemonologie* byla napsána roku 1597 králem Jakubem I. Stuartem. V díle je popsána jeho víra v demony a čarodějnice. Titul byl určen pro učence náboženství a umožňoval studovat myšlenky a přesvědčení krále Jakuba. (Julian, GOODARE, *A royal obsession with black magic started Europe's most brutal witch hunts*, National Geographic 2019.)

⁹⁶ Robert MUCHEMBLED, *Magie a čarodějnictví v Evropě*, Praha 1997, str. 125.

⁹⁷ Julian GOODARE, *A royal obsession with black magic started Europe's most brutal witch hunts*, National Geographic 2019.

se v procesech stala postarší žena, která byla velice hádavá. Mnoho případů řešilo cizoložství, kdy ženy byly obviněny z obcování s ďáblem. Ve výsledku ženy tvořily 85 % obviněných. Ve Skotsku bylo zvykem, že většina odsouzených byla nejdříve uškrcena a až následně upálena, čímž se Skotsko odlišovalo od ostatních zemí, kde oběť buď upálili, nebo oběsili.⁹⁸

Poslední záznam o stíhání čarodějnic byl zaznamenán v roce 1727, kdy byla dcera Janet Horn údajně proměněna v poníka a matka na ní jezdila jako na koni. Obě byly odsouzeny za čarodějnictví, nicméně dceři se povedlo uprchnout a popravena byla jen matka. Janet byla zároveň poslední osobou usmrcenou za zločin čarodějnictví na Britských ostrovech. V průběhu 18. století se čarodějnických případů vyskytlo jen málo a žádný již nevyšel v popravu.⁹⁹

1.3.1.2 Pronásledování čarodějnic v Irsku

V porovnání s Anglií a Skotskem se pronásledování čarodějnic v Irsku razantně odlišovalo. Míra stíhání a poprav byla tak nízká,¹⁰⁰ že se dá hovořit o tom, že tu hony na čarodějnice ani nezačaly.¹⁰¹ Obyvatelé Irska byli tvořeni jednak katolickými starousedlíky, ale i protestantskými osadníky, tudíž se dá říct, že většina Irů sdílela přesvědčení o čarodějnicích, které bylo charakteristické i pro zbytek kultury v Evropě a tyto čarodějnice mohly být i zde vnímány jako reálná hrozba pro život v raném novověku. Irové měli stejnou právní infrastrukturu a zákony jako v Anglii, konkrétně verze zákona proti čarodějnictví z roku 1563 byla irským parlamentem schválena roku 1586.¹⁰² Do té doby tu žádný skutečný zákon neexistoval.¹⁰³

Interpretace čarodějnic však byla do jisté míry odlišná. Podobně jako v jiných evropských zemích i Irové věřili, že tato stvoření dokážou uhranout lidi, dobytek a zničit úrodu sousedům, ale zároveň se i domnívali, že čarodějnice kradou máslo, mléko a mohou

⁹⁸ Julian GOODARE, *A royal obsession with black magic started Europe's most brutal witch hunts*, National Geographic 2019.

⁹⁹ Anon., *The Witchcraft Act and its Impact in Scotland, 1563–1736*. Historic Environment Scotland 2022.

¹⁰⁰ Brian P. PAVLAC, *Witch Hunts in the Western World: Persecution and Punishment from the Inquisition Through the Salem Trials*, Bloomsbury Publishing 2009, str. 110.

¹⁰¹ Andrew SNEDDON, *Witchcraft Belief and Trials in Early Modern Ireland*, Irish Economic and Social History, vol. 39, 2012, pp. 1–25.

¹⁰² Tamtéž.

¹⁰³ William KRAMER, *English Reformation and Irish Witches: The Effects of Confessionalisation in Suppressing Witchcraft Accusations in Early Modern Ireland*, The Forum: Journal of History. Vol. 1. No. 1. 2009.

zanechat tzv. „d'ábelské oko“, kdy měly úmyslně oslepovat dobytek. Vedle čarodějnic obyvatelé Irska věřili i na víly, které měly být kolikrát ještě horší než samotné čarodějnice a jejich prostřednictvím lidé vysvětlovali různá neštěstí, problémy v zemědělství i nemoci u lidí a v nejhorším případě i jejich smrt.¹⁰⁴ Součástí irské venkovské populární kultury zůstal obraz tzv. „máslové čarodějnice“ a udržel se v ní až do 20. století. Tyto čarodějnice byly podle lidového obrazu nejaktivnější v květnu, dokázaly se proměnit v zajíce, kočky a kradly máslo či mléko, navíc uměly znehodnotit mléčné výrobky.¹⁰⁵

O čarodějnicích byla více informována vrstva elity než poddaných. V Irsku případná obvinění vyústila ve formální soudní proces. Ač Irsko převzalo anglický zákon o čarodějnictví z roku 1563, nově vydaný zákon za krále Jakuba I. z roku 1604 se na tuto zemi nerozšířil.¹⁰⁶ Hon na čarodějnice zde nebyl řízen státem, z toho důvodu bylo vzácné obvinění z čarodějnictví jak v katolickém, tak v protestantském Irsku. Pokud došlo ke sporu ohledně možného obvinění z čarodějnictví, mnoho se jich řešilo jen lokálně.¹⁰⁷ Roku 1586 byl vydán tzv. „Irish Witchcraft Act“, který byl prakticky totožný jako zákon z roku 1563 – jednalo se tedy o irský zákon o čarodějnictví. K úpravě legislativy došlo v Irsku ve 30. letech 17. století, kdy byl upraven přijatý zákon z roku 1586.¹⁰⁸

V 17. století byl vyšetřován ojedinělý případ, kdy byla obviněna Florence Newtonová z posednutí služebné Mary Longdonové, nicméně není známo, jak tento případ dopadl.¹⁰⁹ Na území Irska však vyčnívá jeden z procesů, kterému se přezdívá „Salemský“. Konal se v roce 1711 jako jeden z posledních. Bylo při něm obviněno 8 žen a 1 muž¹¹⁰ z mučení mladé dívky, která měla být navíc posednutá d'áblem – měla křeče, zvracela a levitovala. Ve výsledku bylo 8 žen odsouzeno k jednomu roku vězení a čtyřem pranýřům, a to dle irského zákona z roku 1586.¹¹¹

¹⁰⁴ Andrew SNEDDON, *Witchcraft and Magic in Ireland*, Palgrave Macmillan 2015, str. 12–14.

¹⁰⁵ Andrew SNEDDON, *Witchcraft Belief and Trials in Early Modern Ireland*, Irish Economic and Social History, vol. 39, 2012, pp. 1–25.

¹⁰⁶ Andrew SNEDDON, *Witchcraft and Magic in Ireland*, Palgrave Macmillan 2015, str. 30.

¹⁰⁷ Andrew SNEDDON, *Witchcraft Belief and Trials in Early Modern Ireland*, Irish Economic and Social History, vol. 39, 2012, pp. 1–25.

¹⁰⁸ Andrew SNEDDON, *Witchcraft and Magic in Ireland*, Palgrave Macmillan 2015, str. 33.

¹⁰⁹ Brian P. PAVLAC, *Witch Hunts in the Western World: Persecution and Punishment from the Inquisition Through the Salem Trials*, Bloomsbury Publishing 2009, str. 109–110.

¹¹⁰ Jennifer O'CONNEL, *Witchipedia: Ireland's most famous witches*, The Irish Times 2017.

¹¹¹ Andrew SNEDDON, Victoria, MCCOLLUM, *History of the witch trials*, Witches of Islandmagee project 2022.

1.3.2 Pronásledování čarodějnic v Německu

Vedle Anglie a vedlejších ostrovních zemí probíhalo pronásledování čarodějnic i v celé řadě kontinentálních evropských regionů. Jednou z těch oblastí, které lze označit za nejhůře poznamenané tímto fenoménem, byla Svatá říše římská národa německého.¹¹² Německou oblast tak můžeme považovat dokonce za největší evropský region, ve kterém probíhaly intenzivní hony na čarodějnice.¹¹³

Ještě v 15. století se nepředpokládalo, že by se tento prostor stal hlavním dějištěm procesů s čarodějnicemi, neboť daleko větší předpoklad měly v té době italské oblasti, Francie či Španělsko.¹¹⁴ Dokonce i v době *Kladiva na čarodějnice*¹¹⁵ přistupovaly německé země k pojmu čarodějnictví dosti vlažně. V 80. letech 15. století však měla propaganda kazatelů jistý ohlas, především když se hovořilo o obchodních cestách v Porýní.¹¹⁶ Můžeme zaznamenat i první velkou vlnu perzekucí v Ravensburku roku 1484,¹¹⁷ kde měl vůdčí postavení inkvizitor Jindřich Institoris, který však veškerou německou korespondenci podepisoval jako Kramer. Tento proces s čarodějnicemi je zaznamenán právě v legendárním *Kladivu na čarodějnice* a přinesl celkem 48 obětí.¹¹⁸ Kremer dostal povolení k pronásledování čarodějnic od samotného papeže Inocence VIII.¹¹⁹ Ne každý však hodnotil procesy v dané době kladně – můžeme tak najít i odpůrce Kramerových honů na čarodějnice. Příkladem může být hon ve městě Innsbruck, ve kterém chtěl Kramer rozpoutat mohutné pronásledování, avšak narazil na odpor města, zemské vrchnosti, a dokonce i brixenského biskupa Georga Golsera, který ho označil

¹¹² Bedřich ŠINDELÁŘ, *Hon na čarodějnice. Západní a střední Evropa v 16.–17. století*, Praha 1986, str. 143.

¹¹³ Julian GOODARE, *The European witch-hunt*, Routledge 2017, str. 18.

¹¹⁴ Andreas Blauert toto tvrzení vysvětluje ve své studii, kde dokázal, že pojem čarodějnictví lze zachytit kolem roku 1435 v konkrétně vymezené oblasti jižně od Lémanského jezera. Zároveň poukazuje na důležitý spis od Johanna Nidera s názvem *Formicarius*, který byl sepsán v době konání basilejského koncilu a který se nezmiňuje o žádných čarodějnických procesech v německé oblasti. (Robert MUCHEMBLED, *Magie a čarodějnictví v Evropě*, Praha 1997, str. 57.)

¹¹⁵ *Kladivo na čarodějnice* je teologický a právní dokument, který byl vydán roku 1487. Dílo napsali Heinrich Kramer a Jacob Sprenger. Dokument je považován za příručku pro lov čarodějnic. Viz např. Britannica.

¹¹⁶ Robert MUCHEMBLED, *Magie a čarodějnictví v Evropě*, Praha 1997, str. 57.

¹¹⁷ Richard RAISWELL, *Renaissance and Reformation / Renaissance et Réforme*, vol. 44, no. 3, 2021, pp. 303–06.

¹¹⁸ Robert MUCHEMBLED, *Magie a čarodějnictví v Evropě*, Praha 1997, str. 58.

¹¹⁹ Blanka FIŠAROVÁ, KUCHARÍKOVÁ, *Nenecháš čarodějnici naživu: K udání stačilo podezření z hereze i milostné pletky*. 100+1 2021.

za senilního starého muže a víru v čarodějnictví odmítal.¹²⁰ Na tomto příkladu můžeme jasně ukázat, že papežští inkvizitoři byli na konci 15. století mnohdy považováni za svého druhu „maniaky“ a také se tak s nimi jednalo.¹²¹

Po roce 1560 se objevila zcela nová dimenze honů, neboť se začaly pořádat i procesy. Německé země o prvním velkém pronásledování podaly zprávu v roce 1563, kdy byla vytištěna brožura s názvem *Skutečné a hrozné činy 63 čarodějnic*,¹²² kdy tyto ženy byly dopadeny, souzeny, usvědčeny, a nakonec upáleny v říšském panství Wiesensteig, na území jihozápadního Německa. Pánem tohoto panství byl hrabě Ulrich XVII., který byl luteránského vyznání. Událost, která se na jeho panství stala, nepředstavovala náhodnou událost, ba právě naopak – jednalo se o zjevný projev změny paradigmatu, které se nově čím dál tím více přiklánělo k systematickému pronásledování čarodějnic.¹²³

Soudní pravomoc v Říši náležela státům, které v období procesů s čarodějnicemi tvořil konglomerát několikaset území církevních i světských, jež měly neobyčejně složité vzájemné vztahy v oblasti majetku i práva. Svou vlastní soudní moc v otázkách práva i spravedlnosti vykonávalo každé území, kurfiřtství, knížectví, arcibiskupství, hrabství, rytířské panství, svobodně město i říšské opatství.¹²⁴ V preambuli říšského zákoníku či hrdelního řádu *Constitutio Criminalis Carolina*,¹²⁵ který byl vyhlášen roku 1532 za vlády krále Karla V. a aplikován až do roku 1806, bylo uvedeno, že touto právní úpravou se ruší práva a tradiční zvyklosti, která byla udělována knížatům a státům.¹²⁶ Nutno podotknout, že Carolina nikdy formálně nenabyla právní platnosti. Čarodějnictví se v tomto hrdelním řádu věnovaly hned 4 artikuly. Například artikule 109.¹²⁷ hovoří o trestu upálením pro toho, kdo použije kouzla, která způsobí škodu nebo újmu. Naproti tomu za kouzla, která újmu ani škodu nezpůsobila, měl soud uložit trest dle povahy věci. A například artikule 21.¹²⁸ stanovoval, že nesměl být zatčen, ani útrpně vyslýchán člověk,

¹²⁰ Jonathan BARRY, Marianne, HESTER and Gareth, ROBERTS, *Witchcraft in early modern Europe*, Cambridge University Press 1996, str. 83.

¹²¹ Robert MUCHEMBLED, *Magie a čarodějnictví v Evropě*, Praha 1997, str. 58–59.

¹²² *Skutečné a hrozné činy 63 čarodějnic*, Německo 1563.

¹²³ Wolfgang BEHRINGER, *Čarodějnictví. Globální historie*, Praha 2016, str. 155.

¹²⁴ Robert MUCHEMBLED, *Magie a čarodějnictví v Evropě*, Praha 1997, str. 52.

¹²⁵ Karolina. *Constitutio Criminalis Carolina*. Císaře Karla V. a svatě římské říše hrdelní řád. Řezno: 1532.

¹²⁶ Robert MUCHEMBLED, *Magie a čarodějnictví v Evropě*, Praha 1997, str. 52.

¹²⁷ Karolina (1532), art. 109. „O trestání zločinu čarodějnictví“.

¹²⁸ Karolina (1532), art. 21. „O indikaci těch, kteří věští pomocí kouzel“.

který byl udán jinými lidmi za věštění pomocí kouzel a jiných praktik, přičemž měl být naopak potrestán ten, který daného jedince udal. V *Carolině*¹²⁹ se sice píše i o zmírnění tortury, nicméně v soudní praxi tomu bylo spíše naopak. Soudci jí často zneužívali a tvrdili, že pro ně vlastně není závazná. Bylo to v důsledku řezenského říšského sněmu, na kterém byla přijata *clausula salvatoria*,¹³⁰ dle které se *Carolina* nestala zákonem, pouze soudcům dávala poučení o platném trestním právu, jež se vytvořilo po recepci římského práva na německých územích, z tohoto důvodu *Carolina* nebyla závaznou a soudci k ní mohli pouze přihlížet.¹³¹

V období reformace byly inkviziční soudy zrušeny a hony na čarodějnice byly buďto ochromeny, nebo ještě ani nevznikly. Léta reformace, selské války a vliv rozmáhajícího se novokřtěnectví určitým způsobem přispěly k tomu, že bylo šíření procesů s čarodějnicemi pozastaveno.¹³² Nové církve se vůči čarodějnicím začaly vymezovat až v období 40. let 16. století, a to především kvůli reformátorům Janu Kalvínovi, který působil v Ženevě, a Martinu Lutherovi, jenž působil ve Wittenberku. Ti oba pronásledování čarodějnic schvalovali.¹³³ Vlna perzekucí postihla i luteránské Dánsko a stejně tak i katolický Vorarlberg. V severozápadním Německu ve stejnou dobu narostl počet poprav v Toverschenu, což vedlo k domněnkám, že se tyto události pojí s tzv. „národním honem na čarodějnice“¹³⁴ v Dánsku ve 40. letech 16. století. Výraz „čarodějnice“ se však neužíval, nicméně arcibiskupství osnabrücké a jeho okolí otevřelo zvláštnímu vývoji cestu poté, co došlo ke konverzi k luteránství.¹³⁵

V německém prostředí můžeme zaznamenat nárůst počtu obětí čarodějnických procesů v období, kdy se nastupující protireformace ocitla v konfliktu s etablovanou reformací, která měla v té době ve své moci nemalou část římskoněmecké říše. Tato

¹²⁹ Karolina. *Constitutio Criminalis Carolina*. Císaře Karla V. a svatě římské říše hrdelní řád. Řezno: 1532.

¹³⁰ Clausula je podmínka, nebo výhrada, která je učiněna při soudním jednání. Salvatoria znamená, že dřívější říšské zákony německé mají v jednotlivých zemích podpůrnou platnost. (Jan, OTTO, *Ottův slovník naučný*, Pátý díl, Praha 1892, str. 445.)

¹³¹ Bedřich ŠINDELÁŘ, *Hon na čarodějnice. Západní a střední Evropa v 16.–17. století*, Praha 1986, str. 143.

¹³² Robert MUCHEMBLED, *Magie a čarodějnictví v Evropě*, Praha 1997, str. 59.

¹³³ Viz např. Bartleby.

¹³⁴ Pojem „národní hon na čarodějnice“ využívala historička Christina Larnerová. Zároveň tvrdí, že tento „národní hon“ v Německu nikdy nebyl, neboť Německo samo o sobě ještě neexistovalo, tudíž nemohlo mít centrální agenturu, která by tyto hony podporovala. (Jonathan BARRY, Marianne HESTER and Gareth ROBERTS, *Witchcraft in early modern Europe*, Cambridge University Press 1996, str. 84–85.)

¹³⁵ Robert MUCHEMBLED, *Magie a čarodějnictví v Evropě*, Praha 1997, str. 59.

situace vyústila do bojů nevídaných rozměrů. Katolíci usilovali o oslabení tábora protestantů a snažili se nalákat jejich příslušníky zpět do římskokatolické církve. Protestanti se obávali, aby snaha katolíků nebyla úspěšná. V důsledku těchto obav lze pozorovat nárůst počtu procesů s čarodějnicemi. To lze dokázat hned na několika příkladech. Prvním z nich jsou procesy ve městě Quedlinburg,¹³⁶ kde se nacházel ženský klášter, který podléhal přímo pravomoci císaře. Roku 1539 v klášteře zvítězila luteránská reforma. Ta měla za následek rozpoutání procesů s čarodějnicemi. Během jednoho roku bylo upáleno přes 60 osob, roku 1574 registrujeme dalších 40 upálení a v roce 1589 tu během jednoho dne zemřelo v plamenech zhruba 133 dalších osob, které byly usvědčeny z čarodějnictví.¹³⁷ Jako druhý příklad můžeme uvést procesy ve Freiburgu v Breisgavsku roku 1579. Zde bylo upáleno 38 žen. Nutno podotknout, že Breisgavsko bylo državou rakouských Habsburků, většinu obyvatel proto tvořili katolíci. Vedle nich zde působila i evangelická menšina, která měla značnou váhu, a právě to komplikovalo procesy, ve kterých se patrně hledalo východisko z místních potíží.¹³⁸

Počátek 17. století byl podobně jako v jiných oblastech i zde ve znamení rozšíření honů na čarodějnice. Centrem se stala oblast západního a středního Německa, kdy šlo o nejstrašnější vlnu perzekucí, která měla za následek dosud nejvíce obětí.¹³⁹ Můžeme zde hovořit o desítkách tisíc usvědčených lidí. Biskup Julius z Mespelbrunnu zahájil na začátku 17. století pronásledování ve své diecézi. Během svého působení si vysloužil přezdívku „čarodějnický biskup.“¹⁴⁰ Procesy se konaly hlavně ve venkovských obcích, kde se nekatolíkům podařilo získat mnohem silnější pozice, než tomu bylo v sídelním městě biskupství. Jen za rok 1616 bylo v Gerolzhofenu upáleno 98 osob. Do roku 1619 tento počet vzrostl na 261 obětí.¹⁴¹ Pronásledování dosáhlo nejhorších rozměrů za biskupa Filipa Adolfa z Ehrenbergu. Pro obvinění z čarodějnictví stálo před soudem přes stovky osob obou pohlaví. Jednalo se přitom o lidi urozené i neurozené, domácí i cizince,

¹³⁶ O procesech v Quedlinburgu se píše v následující knize: Kristen J. SOLLÉE, *Witch Hunt: A Traveler's Guide to the Power and Persecution of the Witch*, Weiser Books 2020.

¹³⁷ Bedřich ŠINDELÁŘ, *Hon na čarodějnice. Západní a střední Evropa v 16.–17. století*, Praha 1986, str. 145.

¹³⁸ Tamtéž.

¹³⁹ Robert MUCHEMBLED, *Magie a čarodějnictví v Evropě*, Praha 1997, str. 61–62.

¹⁴⁰ Viz např. Internet Public Library.

¹⁴¹ Viz např. In Terra Veritas.

ale i příslušníky duchovenstva, nebo dokonce děti.¹⁴² Mezi roky 1627 a 1631 bylo popraveno okolo 900 osob ve městě Würzburgu a mezi roky 1626 a 1630 dalších 278 ve městě Bambergu.¹⁴³ Hony v těchto městech však začaly již mnohem dříve, a to v letech 1616 a 1617. V Bambergu bylo popraveno 86 lidí a ve Würzburgu okolo 300.¹⁴⁴ Procesy v těchto dvou městech byly největším hororem čarodějnictví, neboť nikde jinde na světě nebylo zavražděno tolik osob v takto krátkém čase.¹⁴⁵

Vysvětlit, proč se čarodějnické procesy soustřeďovaly do raně novověkého německého prostoru, nemusí být takovým oříškem, neboť tyto perzekuce probíhaly v období, kdy vrcholily nábožensko-ideologické boje. Tím byla popuštěna uzda vášním a počet procesů narostl. V Říši můžeme pozorovat rozdíl oproti mladým západoevropským státům, neboť zde neexistovalo centrum, odkud by vycházely podobné příkazy. Tuto strukturu mělo jen několik málo větších států, které Říši tvořily, kupříkladu kurfiřtství bavorské, saské, brandenburské, Rakousko a další. Díky tomu byly hony na čarodějnice v některých oblastech velice rozsáhlou záležitostí, která přinesla mnoho obětí.¹⁴⁶

1.3.3 Pronásledování čarodějnic ve Francii

Nelze porozumět historii čarodějnických procesů v kontinentální Evropě, pokud nepochopíme vývoj v jednom z nejcentralizovanějších států tehdejší doby, který zároveň dominuje i tím, že je nejlidnatější.¹⁴⁷ Bohužel je historie honů na čarodějnice ve Francii málo známá a nedá se odhadnout, kolik čarodějnic skutečně na základě obvinění bylo popraveno, neboť je nedostatek primárních zdrojů, které by procesy dokumentovaly.¹⁴⁸ Nicméně je znám údaj, že Pařížský parlament povolil v letech 1568 až 1625 odsoudit k trestu smrti okolo 100 čarodějnic. Velká část jich ale byla popravena i bez souhlasu. Ačkoli soudce Montaigne tvrdil, že je ve Francii více zákonů než ve zbytku světa

¹⁴² Bedřich ŠINDELÁŘ, *Hon na čarodějnice. Západní a střední Evropa v 16.–17. století*, Praha 1986, str. 153.

¹⁴³ Robert RAPLEY, *Witch Hunts: From Salem to Guantanamo Bay*, McGill-Queen's University Press 2007, str. 8–9.

¹⁴⁴ Tamtéž.

¹⁴⁵ Bedřich ŠINDELÁŘ, *Hon na čarodějnice. Západní a střední Evropa v 16.–17. století*, Praha 1986, str. 153.

¹⁴⁶ Robert MUCHEMBLED, *Magie a čarodějnictví v Evropě*, Praha 1997, str. 83.

¹⁴⁷ Bengt ANKARLOO, Stuart CLARK and William MONTER, *Witchcraft and Magic in Europe: The period of the Witch Trials*, The Athlone Press 2002, str. 40.

¹⁴⁸ Viz např. Library of Congress.

dohromady, francouzské království nikdy žádný proti čarodějnicím nevydalo, na rozdíl od okolních států, ve kterých se hony pořádaly.¹⁴⁹

Francie byla poznamenána procesy s čarodějnicemi již od středověku, nejvíce zmínek bychom přitom našli na jihu země. Počátek 15. století byl charakteristický nárůstem počtu pronásledovaných, což do jisté míry mohlo signalizovat předzvěst „velkého honu“, který v Evropě proběhl v následující epoše.¹⁵⁰

Ve Francii byla nejvíce zasažená oblast Savojska, Lotrinska, Flander a Franche-Comté. Stejně jako většinu dalších zemí i Francii sužovaly náboženské boje, přičemž svou roli ve vypuknutí procesů sehrávala i její mocenská a teritoriální rozpínavost. Setkávaly se tu tři politicko-náboženské útvary, které se neustále proměňovaly. Území Franche-Comté náleželo španělské Koruně, stejně tak jako katolické Nizozemí a zároveň i vévodství lotrinské, které zahrnovalo kalvínské spojenecké provincie.¹⁵¹ Francii v tomto ohledu můžeme označit jako zemi protikladů.¹⁵²

Pojmem tzv. „zlatý věk d'ábla“ můžeme označit období od 15. do 17. století. Do 14. století informace o čarodějnicích kolovaly jen velmi nepatrně a nikoho by nenapadlo, že by čarodějnictví mohlo ohrožovat vůdčí postavení katolické církve. Polovina 15. století se nicméně už nesla ve znamení propagandy, kdy se objevovalo zobrazení d'ábla. Konkrétně tomu napomohlo i vydání díla *Kladivo na čarodějnice*.¹⁵³

Do roku 1560 byla podoba procesů na území Francie dosti podobná jižnímu Německu. První větší „tažení“ proti čarodějnicím zahájil francouzský parlament ve městě Toulouse, kdy bylo rozhodnuto o třech rozsudecích smrti. Časově tyto procesy kopírují vypuknutí honu v německém panství Wiesentsteig. Mimo jiné jde o jeden z prvních

¹⁴⁹ Bengt ANKARLOO, Stuart CLARK, William MONTER, *Witchcraft and Magic in Europe: The period of the Witch Trials*, The Athlone Press 2002, str. 40.

¹⁵⁰ Bedřich ŠINDELÁŘ, *Hon na čarodějnice. Západní a střední Evropa v 16.–17. století*, Praha 1986, str. 66.

¹⁵¹ Robert MUCHEMBLED, *Magie a čarodějnictví v Evropě*, Praha 1997, str. 85.

¹⁵² Po nástupu krále Ludvík XIV., lze Francii nazývat jako „zemi protikladů“, neboť měla dvě tváře. Poté, co byla dobytá nová okrajová území, které se předtím vzpouzela královskému absolutismu, byl vidět výraznější podíl na perzekucích čarodějnic. Vedle sebe tak působily dva světy – svět skepse a rozumu a proti němu svět víry a magických praktik. (Robert, MUCHEMBLED, *Magie a čarodějnictví v Evropě*, Praha 1997, str. 85–86.)

¹⁵³ *Kladivo na čarodějnice* je teologický a právní dokument, který byl vydán roku 1487. Dílo napsali Heinrich Kramer a Jacob Sprenger. Dokument je považován za příručku pro lov čarodějnic. Viz např. Britannica., srov. Robert MUCHEMBLED, *Magie a čarodějnictví v Evropě*, Praha 1997, str. 86–87.

náznaků možné „epidemie“ honů.¹⁵⁴ Další popravy nařízené Pařížským parlamentem datujeme do roku 1568, kdy byla odsouzena a popravena jedna čarodějnice, po jejíž exekuci následovaly popravy ještě v roce 1572.¹⁵⁵ Několik precedentů bylo zaznamenáno Jeanem Bodinem, královským prokurátorem, jenž v té době psal knihu *De la Demonomanie des Sorciers*,¹⁵⁶ kterou dokončil v roce 1578 a dal tím základ raně novověkému studiu démonologie.¹⁵⁷ Jako první zde navrhl zkoušení čarodějnictví u světských soudů, přičemž hlavním poselstvím byl předpoklad, že by se na čarodějnictví mělo nahlížet jako na výjimečný trestný čin. Pařížský parlament o tomto předpokladu nicméně Bodin nikdy nepřesvědčil. Soudci naopak v roce 1588 podnikly kroky k tomu, aby zamezili nezákonným metodám honů v severovýchodní Francii.¹⁵⁸ Opětovně zasahovali ještě v letech 1601, kdy zatkli muže ve městě Rocroi,¹⁵⁹ který byl zodpovědný za smrt nejméně 274 lidí¹⁶⁰ a v roce 1623 intervenovali znovu ve stejném regionu. Po roce 1625 Pařížský parlament odmítal odsuzovat k trestu smrti a po jeho vzoru tak učinily i další, zcela autonomní parlamenty, přičemž výjimku z tohoto trendu představoval jen jeden, byť rozsáhlý incident.¹⁶¹ Pozoruhodná na pronásledování čarodějnic ve Francii je v tomto ohledu skutečnost, že polovinu odsouzených tvořili muži, přičemž povětšinou se jednalo o pastýře, kteří pocházeli z Normandie.¹⁶²

Podzim roku 1643 můžeme označit jako období největší paniky, kdy je na území Francie zaznamenáno nejvíce případů honů na čarodějnice, a zároveň se pronásledování přesunulo i na jih této země. Například ve vesnici Montgaillard v té době žila vdova, která byla obviněna z čarodějnictví. Její případ a pět dalších, které následně z jejího obvinění

¹⁵⁴ Andrew SNEDDON, *Witchcraft and Magic in Ireland*, Palgrave Macmillan 2015, str. 16.

¹⁵⁵ Bengt ANKARLOO, Stuart CLARK, William MONTER, *Witchcraft and Magic in Europe: The period of the Witch Trials*, The Athlone Press 2002, str. 40–42.

¹⁵⁶ Jean BODIN, *De la démonomanie des sorciers*, Francie 1580.

¹⁵⁷ Nathan DORN, *Witch Trials and the Haunting of Jean Bodin*.

¹⁵⁸ Bengt ANKARLOO, Stuart CLARK, William MONTER, *Witchcraft and Magic in Europe: The period of the Witch Trials*, The Athlone Press 2002, str. 42–44.

¹⁵⁹ Ve městě Rocroi působil profesionální lovec čarodějnic, který byl velice úspěšný. Pro svůj osobní zisk nechal usvědčit z čarodějnictví nejméně 274 osob, a to bez vědomí Pařížského parlamentu. (Bengt ANKARLOO, Stuart CLARK, William MONTER, *Witchcraft and Magic in Europe: The period of the Witch Trials*, The Athlone Press 2002, str. 41.)

¹⁶⁰ William MONTER, *Toads and Eucharists: The Male Witches of Normandy, 1564-1600*.

¹⁶¹ Parlament v Rouenu v Normandii musel řešit případy čarodějnictví a v letech 1564–1660 odsoudil k trestu smrti kolem 100 čarodějnic. (Brian P. LEVACK, *The Oxford Handbook of Witchcraft in Early Modern Europe and Colonial America*, Oxford University Press 2013, str. 392.)

¹⁶² Bengt ANKARLOO, Stuart CLARK, William MONTER, *Witchcraft and Magic in Europe: The period of the Witch Trials*, The Athlone Press 2002, str. 44–45.

vyplynuly, patří mezi jedny z nejlépe zdokumentovaných procesů.¹⁶³ Nicméně po letech 1643 až 1645 se situace v zemi uklidnila a tato vlna čarodějnických procesů byla ve Francii poslední svého druhu. Hledači čarodějnic jsou ještě zaznamenáni kolem roku 1670, ale záležitosti okolo nich rychle utichly a už se znovu neopakovaly.¹⁶⁴

Ač procesů v druhé polovině 17. století ubývalo, francouzský panovník Ludvík XIV. vydal v červenci roku 1682 edikt, ve kterém je zaneseno, že čarodějnictví se trestá smrtí, obzvláště v případech, kdy se jedná o praktiky, při kterých se užilo svatokrádeží, náboženských knih, štól, kalichů a mnoha dalších věcí.¹⁶⁵ Ve Francii mezi roky 1550 až 1700 proběhlo přes 2000 procesů s čarodějnicemi. Mnoho z obviněných se ke svým činům nikdy nepřiznalo, a přestože nebyli odsouzeni, do konce života na ně bylo pohlíženo jako na podezřelé a lidé z nich měli strach.¹⁶⁶

¹⁶³ Bengt ANKARLOO, Stuart CLARK, William MONTER, *Witchcraft and Magic in Europe: The period of the Witch Trials*, The Athlone Press 2002, str. 10.

¹⁶⁴ Tamtéž, str. 44.

¹⁶⁵ Bedřich ŠINDELÁŘ, *Hon na čarodějnice. Západní a střední Evropa v 16.–17. století*, Praha 1986, str. 83–85.

¹⁶⁶ Nathan DORN, *Hunting for Witchcraft in the French Provinces*. Library of Congress Blogs 2023.

2 Náboženská reformace v Anglii

2.1 Jindřich VIII: kontext zahájení reformace shora

V Anglii nastupuje roku 1509 po svém otci na trůn Jindřich VIII., který byl velice zbožný a nakloněný katolickému náboženství.¹⁶⁷ Krátce po převzetí trůnu si vzal za manželku Kateřinu Aragonskou, v jejímž případě se jednalo o čistě politický sňatek.¹⁶⁸ Pro Anglii však byl tento svazek velice výhodný, stejně tak jako pro krále, neboť se anglická koruna díky němu aliančně spojila se Španělskem. Předcházela tomu ale komplikace, neboť dle třetí knihy Mojžíšovi byl zapovězen sňatek mezi švagrem a švagrovou. Bylo třeba získat papežskou bulu a tím dokázat, že první manželství Kateřiny bylo nenaplněno, což se stalo roku 1503.¹⁶⁹ Našli se svědci, kteří to odpřísáhli a Jindřichu VIII. v té chvíli nic nebránilo v sňatku.¹⁷⁰

Jindřich VIII. zpočátku nejevil zájem o povinnosti panovníka a vládnutí. Vybral si proto ministra Wolseye, kterému předal veškeré pravomoci. Navíc byl tento ministr na přání panovníka jmenován kardinálem.¹⁷¹ Tím Wolsey soustředil veškerou světskou i církevní moc ve svých rukách a dal tak Angličanům základ myšlenky, že by bylo možné spojit tyto dvě oblasti s tím, že by je měl pod kontrolou jeden a ten samý člověk. Wolsey započal roztržku s Římem, neboť jednal velice neuctivě.¹⁷² Chtěl podplatit shromáždění kardinálů s cílem prohlášení sebe samého za papeže a nebál se ani použít hrozbu rozkolu s církví, pokud nebudou splněny jeho požadavky. Zároveň vedl zahraniční politiku, která byla velice úspěšná, kdy se o přízeň krále Anglie ucházel francouzský král František I. i římský císař Karel V. Tato politika zároveň ale vedla právě k posílení moci císaře, který ovládal i papeže, čímž si Wolsey nakonec způsobil svůj pád.¹⁷³

¹⁶⁷ Richard REX, *The Religion of Henry VIII.*, *The Historical Journal* 57,1 (2014): pp. 1–32.

¹⁶⁸ David NEWCOMBE, *Henry VIII and the English Reformation*, Taylor & Francis Group 2001, str. 23.

¹⁶⁹ J. F. HADWIN, *Leviticus, Deuteronomy and Henry VIII.*, *The Journal of Ecclesiastical History* 70, no. 3 (2019): 487–506.

¹⁷⁰ André MAUROIS, *Dějiny Anglie*, Praha 1998, str. 185–186.

¹⁷¹ Glenn, RICHARDSON, *Wolsey*, Routledge 2020, str. 1–2.

¹⁷² Kardinál Wolsey byl velice ambiciózní, ale zároveň dosti arogantní muž. Často vystupoval povýšeně a to, i v případech, kdy řešil mezinárodní politiku Jindřicha VIII. (Glenn, RICHARDSON, *Wolsey*, Routledge 2020, str. 2–7.)

¹⁷³ André MAUROIS, *Dějiny Anglie*, Praha 1998, str. 186–187.

Ještě na počátku vlády Jindřicha VIII. můžeme Anglii označit za dominantně katolickou zemi. Roku 1530 však dochází ke konfrontaci anglické církve ze strany panovníka. V červenci je podána žaloba na 8 biskupů a 6 dalších úředníků ze strany generálního prokurátora, který se domníval, že docházelo k nezákonnému uplatňování legislativních pravomocí. V září téhož roku se začalo spekulovat o tom, že bude obviněno dalších 200 duchovních představitelů a jen o měsíc později král Jindřich VIII. prohlásil, že by bylo nejlepší obvinít celé duchovenstvo Anglie.¹⁷⁴

Panovník byl vůči církvi nepřátelský hned z několika důvodů. Jedním z nich byla jeho rostoucí náklonnost k Anně Boleynové,¹⁷⁵ druhou z nich byla obava o královské dědictví, neboť měl jediného nástupce, Marii, která se Kateřině narodila v roce 1516, a představa, že jediným nástupcem je žena, bylo pro patriarchální a feudální pojetí kompetence a autority noční můrou.¹⁷⁶ Panovník chtěl mimo jiné zabránit tomu, aby došlo k další „válce růží“, proto potřeboval mužského potomka. Tato situace ho donutila přemýšlet o tom, jak se zbavit své první manželky, Kateřiny Aragonské. Občanský rozvod nepřipadal v úvahu, proto se obrátil na Řím s argumentem, že jeho manželství je neplatné, neboť Kateřina je bývalou manželkou jeho bratra. Jednáním pověřil Wolseye, jenž však narazil na odpor Karla V., který jakožto pán Říma nedovolil, aby manželství bylo rozvedeno. I přesto chtěl papež vyhovět Jindřichu VIII., proto do Anglie poslal kardinála Campeggia, který měl rozhodnout o případu společně s Wolseyem, jenže to krále velice pobouřilo. Obvinil Wolseyho ze zrady za to, že přijal úřad papežského legáta a soudil případy u cizích tribunálů i přesto, že náležely před královský dvůr, a nahradil ho Thomasem Morem.¹⁷⁷

Na anglického krále ale začali působit úplně jiní aktéři. Jedním z nich byl církevní hodnostář Thomas Cranmer, který tvrdil, že král nemusel rozvod vůbec řešit s Římem

¹⁷⁴ Christopher HAIGH, *English Reformations. Religion, Politics, and Society under the Tudors*, Clarendon Press Oxford 1993, str. 88.

¹⁷⁵ Anna Boleynová je vykreslována v mnoha podobách. I když nikdy nebyla popisována jako krásná, měla své kouzlo. Původně byla roku 1513 Anna poslána ke dvoru Markéty Rakouské, následně dělala doprovod sestře Jindřicha VIII. a nakonec se v roce 1521 stala dvorní dámou Kateřiny Aragonské, kde si její pozornost získal sám král Anglie. Zpočátku o něj neměla zájem, neodpovídala mu na dopisy a snažila se mu vyhýbat. Nechtěla být jeho milenkou, ale manželkou. A tou se stala poté, co se kvůli ní Jindřich VIII. rozvedl se svou první ženou, Kateřinou Aragonskou. (Petraq BUKA, *The Rise and Fall of Anne Boleyn*, Asian Journal of Social Sciences & Humanities Vol 4.2 (2015).

¹⁷⁶ Christopher HAIGH, *English Reformations. Religion, Politics, and Society under the Tudors*, Clarendon Press Oxford 1993, str. 89.

¹⁷⁷ André MAUROIS, *Dějiny Anglie*, Praha 1998, str. 187–188.

a stačilo by mu získat od významných teologů jistotu o tom, že je jeho manželství neplatné, což král následně skutečně učinil. Díky tomu mohl předložit parlamentu posudky osmi učených společností, které se jednohlasně shodly na tom, že je manželství neplatné. Cranmer byl jmenován canterburským arcibiskupem v lednu roku 1533 a krále i tajně oddal s Annou Boleynovou. Když bylo o Velikonocích téhož roku oznámeno manželství veřejně, mělo to za následek vyobcování Jindřicha VIII. z církve. Tím nastal rozkol s Římem.¹⁷⁸

Celá záležitost by zřejmě dopadla o poznání mírněji, kdyby vedle Cranmera a Thomase Mora neovlivňoval krále ještě třetí rádce. Thomas Cromwell byl tím, kdo radil králi, aby postupoval stejně jako německá knížata a odtrhl Anglii od Říma, navíc tvrdil, že se církvi nesmí ustupovat v reakci na zamítnutí králova rozvodu. Král v tomto případě souhlasil.¹⁷⁹ Zrušení praktikování katolického náboženství v Anglii a Walesu bylo pro Jindřicha VIII. jedním z velkých úspěchů.¹⁸⁰

Ač se po rozchodu s Římem mohla církev považovat za protestantskou, nebylo tomu tak. Protestantským církvím na kontinentu se anglická forma reformace mohla podobat pouze tím, že se zbavila autority papeže, v dalších otázkách však došlo jen k několika doktrinálním změnám. Právě to činilo anglickou církev jedinečnou. Jindřich VIII. nebyl protestantem a ani původně nechtěl tento typ církve ve své zemi, dokonce si vysloužil titul „Obránce víry“,¹⁸¹ nicméně rozchod s Římem mu posloužil k účelům politickým, ale i dynastickým.¹⁸²

Bylo by absurdní tvrdit, že konflikty, které se udály v důsledku reformace, byly skutečně jen o náboženství, neboť by to znamenalo, že náboženství bylo odděleným „fenomémem“. V důsledku tlaku, který byl na lidi vyvíjen prostřednictvím reformace, se význam „náboženství“ trvale a zásadně měnil. Tudorovské vlády však měly jeden

¹⁷⁸ André MAUROIS, *Dějiny Anglie*, Praha 1998, str. 188–189.

¹⁷⁹ Tamtéž, str. 189–190.

¹⁸⁰ Peter MARSHALL, *Religious Identities in Henry VIII's England*, Ashgate Publishing Company 2006, str. 1–2.

¹⁸¹ Titul „Obránce víry“ získal roku 1521 poté, co vyšla Obrana sedmi svátostí proti Martinu Lutherovi, kdy Jindřich VIII. nesouhlasil s jeho revolučními myšlenkami. Dílo podpořil i Thomas More. (Felicity HEAL, *Reformation in Britain and Ireland*, Oxford University Press 2003, str. 15.)

¹⁸² David NEWCOMBE, *Henry VIII and the English Reformation*, Taylor & Francis Group 2001, str. 1.

společný cíl, který sdílely a sice, že by měla existovat národní jednotnost ve věcech náboženské víry a praxe.¹⁸³

2.2 Nové zákony protestantské Anglie

Jindřich VIII. nechal svolat parlament a postupně byly přijaty zákony, které daly Římu jasně najevo, že Anglie již není podřízena papežství. Prvním z nich byl Zákon o annátech,¹⁸⁴ který parlamentem prošel v roce 1532.¹⁸⁵ Poté, co se Jindřich nechal parlamentem prohlásit za hlavu všech světských a duchovních poddaných, byl přijat klíčový Apelační zákon¹⁸⁶ roku 1533,¹⁸⁷ který zakazoval odvolání k papeži, a to pod hrozbou velice přísných trestů, kdy pravomoci o rozhodování o záležitostech církevního práva byly svěřeny do rukou panovníka a všech jeho dědiců. Roku 1534 byl parlamentem vydán Zákon o svrchovanosti,¹⁸⁸ díky kterému se Jindřich VIII. oficiálně stal jedinou svrchovanou hlavou anglikánské církve. Pokud by někdo tento zákon odmítl uznat, byl považován za vlastizrádce.¹⁸⁹ V téže roce byl vydán ještě Zákon o nástupnictví,¹⁹⁰ který uznával na prvním místě syny Jindřicha s královnou Annou. Dcera Alžběta, kterou měl s Kateřinou Aragonskou, stála až na třetím pořadí, za případnými syny, které by panovník měl s dalšími manželkami. A konečně roku 1534 byl ještě schválen Zákon o velezradě.¹⁹¹

2.3 Katolická opozice náboženské reformace

S počínáním krále a odtržením od Říma však nesouhlasili všichni. Proti jeho krokům se vymezili především ti, kteří nepodporovali rozvod s Kateřinou Aragonskou. Jejich odpor rostl společně s rostoucí kampaní krále od roku 1529. Velkou část tvořili katoličtí mniši, nicméně nesouhlas lze zaznamenat i mimo řady duchovních představitelů.

¹⁸³ Peter MARSHALL, *Heretics and Believers, A history of the English reformation*, Yale University Press 2018, str. xi.–xii.

¹⁸⁴ The Act in Conditional Restraint of Annates (23 Hen. VIII c. 20). Zákon citován dle: John CANNON, *The Oxford Companion to British History*, Oxford University Press 1997, str. 34.

¹⁸⁵ Christopher HAIGH, *English Reformations. Religion, Politics, and Society under the Tudors*, Clarendon Press Oxford 1993, str. 111.

¹⁸⁶ The Act of Appeals (24 Hen. VIII c. 12). Zákon citován dle: John CANNON, *The Oxford Companion to British History*, Oxford University Press 1997, str. 39.

¹⁸⁷ Geoffrey R. ELTON, *Thomas Cromwell*, Britannica 2024.

¹⁸⁸ First Act of Supremacy (26 Hen. 8. c. 1). Zákon citován dle: John CANNON, *The Oxford Companion to British History*, Oxford University Press 1997, str. 901.

¹⁸⁹ Denisa PLACHÁ, *Jindřich VIII. a rozvod, který změnil tvář Anglie, část II.*, VŠEHRD 2016.

¹⁹⁰ The First Succession Act (25 Hen. 8. c. 22). Zákon citován dle: John CANNON, *The Oxford Companion to British History*, Oxford University Press 1997, str. 341.

¹⁹¹ The Treason Act 1543 (35 Hen. 8. c. 2). Zákon citován dle: John CANNON, *The Oxford Companion to British History*, Oxford University Press 1997, str. 36.

Ani část šlechty nebyla spokojena s tím, jak si král počíná. Tato skupina dokonce navázala styky s císařským velvyslancem a vyjádřila podporu, pokud by došlo k intervenci do Anglie s myšlenkou bránit zájmy Kateřiny Aragonské. Opozici tvořili i někteří laičtí členové parlamentu, kteří se obávali papeže a nechtěli se proti němu postavit z mnoha důvodů. Jejich odpor byl patrný především v debatě Dolní sněmovny o návrhu zákona o omezení odvolání. Nicméně vláda nemohla udělat skoro nic do doby, než vstoupil v platnost zákon o zradě.¹⁹² Existovaly ovšem nepřímé prostředky, které mohly být využity k umlčení opozice. Jedním z nich byl Zákon o poslušnosti¹⁹³ z roku 1534, který vyžadoval, aby všichni muži přísahali, že druhé manželství krále bylo jediným zákonným sňatkem, a že poslušnost by měla přejít na potomky z tohoto manželského svazku. Když mělo dojít na přísahu, většina mužů k ní přistoupila, ovšem byla zde i skupina lidí, která odmítla. Tvořili ji kartuziánští mniši a další duchovní, se kterými bylo následně velice hrubě zacházeno a několik z nich bylo usmrceno. Největší pozornost si ovšem získali Thomas More a John Fisher, ani je však nečekal šťastný osud, neboť byli oba popraveni, čímž byla opozice poloviny 16. století fakticky zlomena.¹⁹⁴

Kromě pragmatické a politické stránky věci je nicméně třeba vnímat, že mezi původními katolíky a novými přívrženci reformované podoby anglické církve existovala řada principiálních rozdílů v otázce správného výkladu křesťanské víry. Ústředním bodem sporu se v tomto ohledu stala například takzvaná nauka o milosti. Dle interpretace protestantů bylo spásu třeba vnímat jako dar od Boha. Milost je v jejich pojetí popisována jako odpuštění, kdy byly hříchy díky Kristu a milosrdnému stvořiteli smazány. Katolíci na rozdíl od protestantů zastávali názor, že milost je vlastní těm, kteří spolupracovali s nabídkou od Boha, jenž ji učinil ve svátostném systému církve.¹⁹⁵ S ohledem na značně personalizovaný průběh anglické reformace je nicméně žádoucí reflektovat konkrétní postoje a osudy zastánců církve před Jindřichovou reformou přímo prostřednictvím jednotlivých církevních představitelů.

¹⁹² The Treason Act 1543 (35 Hen. 8. c. 2). Zákon citován dle: John CANNON, *The Oxford Companion to British History*, Oxford University Press 1997, str. 36.

¹⁹³ Tamtéž, str. 341.

¹⁹⁴ Peter MARSHALL, *Heretics and Believers, A history of the English reformation*, Yale University Press 2018, str. 53–56.

¹⁹⁵ Dewey D. WALLACE, *Puritans and Predestination: Grace in English Protestant Theology, 1525 – 1695*, Cambridge University Press 2004, str.viii.

2.3.1 Thomas More

Thomas More byl vynikající právník, reformátor a pro své stipendium byl známý po celé Evropě. Svůj život nakonec položil za jeden z bodů katolické nauky.¹⁹⁶ Byl zastáncem myšlenky, že by se křesťanství mělo reformovat zevnitř.¹⁹⁷ Kromě věroučných pozic si budoval rovněž i světskou kariéru, která nakonec vyvrcholila v roce 1529, kdy se stal lordem kancléřem krále Jindřicha VIII. Na jednu stranu hrál roli moudrého muže, který je věrný králi, na druhou stranu každý pátek navštěvoval svou osobní kapli, kde se očistil od všech hříchů a neduhů své světské kariéry.¹⁹⁸

More byl rozhořčen z řádu společnosti, ale i z církve, která zneužívala své moci. Nesouhlasil ani s takzvanou Božskou jednotou v církvi,¹⁹⁹ za níž nakonec položil i svůj život. Bojoval za zásadu, že v duchovních záležitostech by měl jako nejvyšší autorita rozhodovat papež jakožto hlava křesťanstva, nikoli král Anglie. Nicméně i v roce 1534, kdy byl Jindřich prohlášen hlavou církve, mu More zůstal věrný, nikterak se nevyjadřoval, i přesto, že s realizovaným postupem vnitřně nesouhlasil. Když nicméně došlo na podepsání dokumentu o následnictví, odmítl ho akceptovat se slovy, že frazeologie jedné malé části zákona je v rozporu s ortodoxií.²⁰⁰

More byl roku 1535 uvězněn v Toweru, kde na něj král znovu naléhal, aby přijal jeho nadvládu nad anglickou církví. Thomas More i pod velkým tlakem znovu odmítl.²⁰¹ Za tento svůj čin byl uvězněn a zaplatil i životem, k čemuž notně přispěla i skutečnost, že ačkoliv mezi anglickými církevními představiteli existovali i další, kteří s královým postupem nesouhlasili, nikdo z pochopitelných důvodů veřejně na Morovu obranu nevystoupil.²⁰²

¹⁹⁶ Hilaire, BELLOC, *Characters of the Reformation*, Ignatius Press 2017, str. 55.

¹⁹⁷ Eamon DUFFY, *Catholics, Protestants and the Conversion of England*, Bloomsbury Publishing 2017, str. 20.

¹⁹⁸ Michael A. G. HAYKIN a kol., *The Advent of Evangelicalism: Exploring Historical Continuities*, B&H Academic 2008, str. 135.

¹⁹⁹ Božská jednota znamená, že vlastní existence není rovněž konkrétní složkou Božího bytí. Autorita Otce je zároveň autoritou Syna i Ducha svatého. Vše, čím Bůh je, jsou tři rovnocenné osoby. Nikdo není víc, či méně. (Viz např. Ligonier.)

²⁰⁰ Hilaire, BELLOC, *Characters of the Reformation*, Ignatius Press 2017, str. 55–60.

²⁰¹ Tom BETTERIDGE, *Recent English Reformation Historiography: People, Places and Processes*, *Reformation*, 8:1, 199–211, 2003.

²⁰² Hilaire, BELLOC, *Characters of the Reformation*, Ignatius Press 2017, str. 60.

2.3.2 John Fisher

John byl biskup z Richmondu a zároveň jeden z nejučenějších teologicky smýšlejících prelátů, kteří se nacházeli v anglické církvi. Pohyboval se tedy mezi nejpřednějšími církevními intelektuály své doby. Známa byla jeho náboženská vážnost a dobré vztahy s představiteli „nového učení“, kterým byl i Erasmus Rotterdamský, přední křesťanský humanista a zastánce protestantismu. Často si mezi sebou vyměňovali korespondenci²⁰³ a debatovali.²⁰⁴ John Fisher byl připraven společně s Thomasem Morem „uzdravit“ anglickou církev i přesto, že sami měli vyjít jako ti poraženi reforemací. Fisher se, podobně jako More, nechtěl vzdát představy o nejvyšší autoritě papeže.²⁰⁵

Biskup navíc vedl s Jindřichem VIII. osobní bitvu. To se mělo změnit, když se král rozhodl ho podrobit nové přísaze na jaře roku 1534 a John, podobně jako Thomas More, odmítl, neboť nesouhlasil s novým nástupnictvím. Za toto své rozhodnutí zaplatil životem.²⁰⁶

2.3.3 Marie I. Tudorovna

Navrátit katolicismus do Anglie a vymezit se negativně vůči anglikánské reformaci, která zde proběhla cestou „shora“, tedy z rozhodnutí vladaře, se mezi panovníky jako první pokusila královna Marie I., které se přezdívalo „Krvavá Mary“. Často se diskutuje o tom, zda byla vůbec Anglie připravena na navrácení katolicismu. Její vláda byla často označována za krvavou, brutální a zlomyslnou.²⁰⁷ Panovnice nedokázala zavčas odhalit protireformaci a všechny její snahy byly poměrně rychle zmařeny, když na trůn nastoupila Alžběta I. a upevnila moc protestantské církve.²⁰⁸

²⁰³ V jednom z dopisů Erasmus vypráví Johnovi o návštěvě Basileje, o setkání a diskusích s katolickým knězem Wolfgangem Capitem, o kterém navíc poznamenal, že byl pilným studentem řečtiny. (Edmund J. CAMPION, *Erasmus and Switzerland*. Swiss American Historical Society Review 2003, 39(3), 3.)

²⁰⁴ K tématu dopisů Erasma a Johna Fishera existuje následující publikace: Desiderius ERASMUS, John FISHER, Jean ROUSCHAUSSÉ, *Erasmus and Fisher: Their Correspondence, 1511-1524*, Vrin 1968.

²⁰⁵ William S. Stafford. *Repentance on the Eve of the English Reformation: John Fisher's Sermons of 1508 and 1509*, Historical Magazine of the Protestant Episcopal Church, vol. 54, no. 4, 1985, pp. 297–338.

²⁰⁶ Brendan BRADSHAW, Eamon DUFFY, *Humanism, Reform and the Reformation. The Career of Bishop John Fisher*, Cambridge University Press 1989, str. 14–15.

²⁰⁷ John Fox publikoval v roce 1563 knihu s názvem *Acts and monuments of the Christian church*, kde mimo jiné popisuje vládu Marie Tudorovny. Právě zde byly položeny základy této interpretace její vlády. (Frederick E. SMITH, *REINVENTING THE COUNTER-REFORMATION IN MARIAN ENGLAND, 1553–1558*. The Historical Journal 64.4 (2021): str. 1105–1127.

²⁰⁸ Tamtéž.

Eamon Duffy ve své knize píše, že se o mariánském katolicismu téměř mezi všemi historiky říkalo, že sice byl silný v represi, nikoli však v přesvědčování. Jelikož královna velice nekompromisně upalovala všechny, kteří se hlásili k protestantismu, mělo to za následek skutečnost, že byla anglická společnost silně pobouřena jejím jednáním a tím i „naočkována“ proti římskému katolicismu a spíše tíhla k reformované anglikánské církvi.²⁰⁹

Svůj nástup na trůn ovšem tato panovnice neměla vůbec jednoduchý. Král Edward VI. tomu chtěl zabránit, protože věděl, že se bude snažit církev navrátit k Římu. Aby se tak nestalo, plánoval změnit královskou posloupnost, kterou zavedl už jeho otec Jindřich VIII., ve prospěch syna Jany Greyové. Nicméně, než se tak stalo, králův stav se zhoršil a za nástupníka byla označena sama Jana. Dne 21. června 1553 byly sepsány oficiální dopisy, král získal souhlas Rady a soudců a nic nestálo v cestě tomu, aby na trůn usedla protestantka Jane Greyová, nicméně její vláda trvala pouhých 9 dní. Marii se podařilo se získat podporu lidí, dorazila do Londýna a Parlament ji prohlásil za právoplatnou královnu.²¹⁰

Marie Tudorovna se provdala se za Filipa II. Španělského, nicméně tento sňatek byl v Anglii, jakož i za jejími hranicemi značně nepopulární. Sňatek zvýšil moc Španělska, a to se nelíbilo Francii, která byla jeho největším tehdejším rivalem. V ten moment došlo k povstání, do kterého se mimo jiné zapletla i Alžběta I.. Tato revolta měla sice vysokou šanci na úspěch, nicméně nakonec byla potlačena. Tito revolucionáři už neřešili jen náboženství, ale zároveň i politiku, a to vše za podpory Francie. Marie je viděla jako heretiky, a tak je i chtěla porazit. Původní naděje potlačení těchto revolučních hnutí však selhala v momentě, kdy byla hnutí čím dál četnější, obzvláště v Londýně. Konec vlády této panovnice lze charakterizovat jako neustávající boj s protestantskou opozicí, který skončil její smrtí roku 1558, kdy po ní na trůn nastoupila Alžběta I., která Anglii navrátila k protestantismu.²¹¹

²⁰⁹ Eamon DUFFY, *Fires of Fight. Catholic England under Mary Tudor*, Yale University Press 2009, str. 1–2.

²¹⁰ Christopher HAIGH, *English Reformations. Religion, Politics, and Society under the Tudors*, Clarendon Press Oxford 1993, str. 203–208.

²¹¹ Hilaire BELLOC, *Characters of the Reformation*, Ignatius Press 2017, str. 80–85.

2.4 Radikální představitelé protestantismu

Vedle katolíků a stoupenců anglikánské církve se objevila ještě jedna výrazná skupina, kterou tvořili radikální protestanti, tzv. puritáni. Ti neváhali a vytvořili si v průběhu 16. a 17. století vlastní církev, které se držely myšlenek, jaké zastával např. Jan Kalvín.²¹² Být puritánem v Anglii nebylo úplně bezpečné, neboť tito lidé byli stále v menšině. Navíc ani král Jindřich VIII. nevěděl, jak daleko chce anglikánskou církev odvést od katolicismu. Sám panovník oscilloval mezi protestantskými rádci a svými nábožensky tradicionalistickými rádci, kteří lpěli na katolické víře a zděděných praktikách.²¹³

První použití pojmu „puritanismus“ můžeme datovat do 60. let 16. století. Zároveň byl ale už v této době tento termín považován za problematicky popisný, neboť jeho použití může do určité míry naznačovat, že pokud ho někdo využije, staví se na jednu ze stran, které mezi sebou vedly spor a zuřivou debatu o tom, kde se nachází skutečná katolická církev. Potíž v tomto ohledu spočívala zejména ve skutečnost, že se od začátku nejednalo o odtrženou větev církve, ale o kmen hlavního proudu reformovaného protestantismu, ve kterém byly sdíleny myšlenky a postoje prostřednictvím představitelů anglikánské církve.²¹⁴

Definovat puritanismus je poměrně náročná záležitost. Často se tento pojem používal jako nelichotivý přídomek, když někdo mluvil o zkaženosti křesťanské víry.²¹⁵ Byl popisován jako legalismus, který se více zajímá o prosazování pravidel, než o Boha a jeho chválu. Přes to všechno lze definovat, že pokud je pro puritanismus něco typické, je to hloubka víry spjatá s intenzitou náboženské zkušenosti. Puritáni byli v dané době především lidé, kteří tvrdili, že měli zkušenost s Bohem hněvu a vykupitelnou láskou. Tento proud si proto vážil křesťanské disciplíny a vyžadoval ji přísně od svých stoupenců, čímž se puritáni podstatně odlišovali od anglikánů.²¹⁶ Můžeme se zároveň setkat

²¹² Mark CARTWRIGHT, *English Reformation*, World History Encyclopedia.

²¹³ Michael P. WINSHIP, *Hot Protestants. A History of Puritanism in England and America*, Yale University Press 2019, str. 10.

²¹⁴ Peter MARSHALL, *Catholic Puritanism in Pre-Reformation England*, British Catholic History 32.4 (2015): str. 431–450.

²¹⁵ David C. STEINMETZ, *Reformers in the Wings: From Geiler Von Kaysersberg to Theodore Beza*, Oxford University Press 2001, str. 100.

²¹⁶ Tamtéž, str. 100–101.

s tvrzením, že puritáni byli zapálenějšími protestanti,²¹⁷ jakkoli je použití pojmu protestant mimo kontext říšské reformace poněkud problematický. Nicméně jak protestanti, tak angličtí právě puritáni kladli ve svých učeních klíčový důraz na přímou zkušenost s Biblí a jejím výkladem, protože jsou jejich konfese vnímány především jako náboženství slova.²¹⁸

Puritáni měli na rozdíl od protestantů za cíl odstranit veškeré vazby na katolicismus v anglikánské církvi poté, co se tato církev oddělila od církve katolické. Byli v tomto ohledu tedy výrazně nespokojeni s náboženskou politikou Tudorovců. V Anglii se objevili na počátku 16. století, ačkoliv významnou roli hráli především ve století následujícím.²¹⁹ Nejvíce jim vadilo, že např. Jindřich VIII. směřoval dohromady protestantské postoje, ale na druhé straně zachovával značnou část původní katolické věrouky, a to navíc notně dle politických nezbytností a s ohledem na prosazení vlastních mocenských zájmů. Puritánská kritika anglikanismu přitom nebyla omezena jen na Jindřicha, totožným způsobem byl vnímán i Edward VI., jenž si chtěl pro změnu vynutit víru zákonem, jakož i Alžběta, která sice považovala odluku od Říma za definitivní věc, ale na druhé straně odmítala přijmout radikálnější formy církevní proměny. Pro puritány byla tato politika Tudorovců neuspokojivá, neboť byli přesvědčeni, že bránění důkladné reformaci po vzoru Božího slova znamená nejen bránění individuální spásy, ale i poškozování anglické státní politiky. Osobně navíc puritáni sympatizovali s myšlenkami té podoby reformace, která proběhla v Curychu nebo v Ženevě.²²⁰

Vliv na anglickou reformaci měli z velké části švýcarští reformátoři Ulrich Zwingli a Jan Kalvín. Konkrétně Leonard Trinterud tvrdil, že v důsledku vlivu těchto reformátorů na anglický protestantismus se utvořila zcela odlišná teologická škola, ve které byli pouze puritáni. Je tedy možné poznamenat, že reformace Edwarda VI., ale i konkrétně alžbětinská reformace byla uvnitř své teologie do jisté míry kalvínská.

²¹⁷ Randall J. PEDERSON, *Unity in diversity: English puritans and the puritan reformation, 1603-1689*, Unity in Diversity. Brill, 2014, str. 117.

²¹⁸ Tamtéž, str. 96.

²¹⁹ Brette SEMBER, *Puritanism for Beginners*, ThoughtCo. 2019.

²²⁰ Švýcarská reformace započala v Curychu roku 1522, kdy vystoupil reformátor Ulrich Zwingli a došlo k rozchodu s Římem. Zwingli dále šířil myšlenky protestantismu, evangelia a ideálního křesťanského stavu. Kalvínova Ženeva bylo touto reformací značně ovlivněna a přispěla ke vzniku reformované církve. (Norman BIRNBAUM, *The Zwinglian Reformation in Zurich*, Archives de sociologie des religions (1959), str. 15-30.)

Reformace, která proběhla v Anglii, byla pokračováním té, která započala na kontinentě.²²¹

Rozdíl mezi puritány a anglikány, kteří obhajovali tudorovskou politiku a praktikovali tuto víru byl nicméně zejména v puritánském odmítání anglického tvrzení, že co není dle Písma svatého zakázáno, je dobrým křesťanům dovoleno. Puritáni v této záležitosti zaujali mnohem přísnější postoj a řídili se dle de facto opačného principu, tedy co není Biblí výslovně přikázáno, je křesťanům zakázáno. I zde tedy můžeme jasně pozorovat, že klíčový rozdíl spočíval ve výkladu věrouky, neboť puritáni vždy upřednostňovali Písmo před následnými interpretacemi.²²² Podobně jako v případě anglické katolické církve je i v tomto případě nicméně žádoucí věnovat náležitou pozornost konkrétním nositelům anglické puritánské podoby reformace.

2.4.1 John Hooper

Jedním z prvních vyznavačů puritanismu v Anglii byl duchovní John Hooper. Ten se roku 1549 se svou manželkou do Anglie navrátil, neboť byl povzbuzen teologem Heinrichem Bullingerem k tomu, aby napomohl při reformě církve. Poměrně rychle se stal populárním kazatelem v Londýně, a Michael P. Winship ve své knize uvádí, že když Hooper kázal, kostely byly „nacpané až ke dveřím“.²²³ Jeho autorita vycházela ze zbožnosti, učenosti a schopnosti se zahalit do božské autority Bible. Při svém kázání neopomenul zmínit hříchy Anglie od vrcholu společnosti až po spod společenského žebříčku, zároveň kritizoval i hříchy anglikánské církve, které poukazovaly na její neúplnost. Hooper zdůrazňoval zejména dva konkrétní hříchy, které se staly základem kritiky puritánů. Prvním z nich byla skutečnost, že duchovní museli nosit katolické hábity a oděvy, ačkoliv roucha měla být dle Hoopera navráćena papeži a ďáblu, společně s oltáři, svíčkami a kříži, neboť oni byli jejich právoplatní vlastníci. Právě roucho se následně stane symbolem bojů a puritáni se ho budou snažit neúspěšně zbavit dalších 150 let.

²²¹ Dewey D. WALLACE, *Puritans and Predestination: Grace in English Protestant Theology, 1525–1695*, Cambridge University Press 2004, str. 4–5.

²²² David C. STEINMETZ, *Reformers in the Wings: From Geiler Von Kaysersberg to Theodore Beza*, Oxford University Press 2001, str. 101–102.

²²³ Michael P. WINSHIP, *Hot Protestants. A History of Puritanism in England and America*, Yale University Press 2019, str. 11–13.

Hooper dále nesouhlasil s klečením, neboť to mělo být projevem nebiblického uctívání, a proto trval na tom, aby bylo úplně zrušeno.²²⁴

Hooper měl nicméně složitější osobnost. Byl velice tvrdohlavý, horlivý a nerad dělal kompromisy.²²⁵ Sám arcibiskup Cranmer se ho snažil přesvědčit v jeho názorech, ale bez úspěchu. Proti Johnovi se postavila i Marie Tudorovna, ve snaze navrátit katolicismus do Anglie ho zahrnula do skupiny těch, kteří byli nakonec umučeni pro svou víru v protestantskou reformaci církve.²²⁶

Hooperova kariéra ale byla typickým příkladem puritánské opozice vůči vládě Tudorovců. Protestantem se stal kolem roku 1540, kdy se zabýval studiem textů od protestantských reformátorů Zwingliho a Bullingera. Od jeho rozhodnutí se ho snažili odradit Cranmer, ale i biskup Stephen Gardiner, oba dva nicméně neúspěšně. Díky své povaze zastával Hooper názor, že „co jednou jeho mysl vytvořila, už se nedalo zvrátit“.²²⁷ Hooper byl nakonec donucen uprchnout do Francie, a to v době, když byl vydán zákon o šesti článcích.²²⁸ Nakonec se roku 1547 usídlil ve Štrasburku, kde se dostal pod vliv protestanta Bullingera. Do Anglie se navrátil až za vlády Edwarda VI.²²⁹

2.4.2 Thomas Cranmer

Je jen málo postav, které by v anglické historii vzbudili tolik kontroverzí jako Thomas Cranmer.²³⁰ Jeho kariéra začala, když byl původně školen na faráře. Nakonec ale od roku 1503 nastoupil na školu v Cambridge, a to v dobách, kdy byl kancléřem John Fisher. Cranmer byl vycvičen k tomu, aby kombinoval humanistické učení se scholastickým uvažováním, aby tím podporoval tradiční katolickou víru, praxi,

²²⁴ Michael P. WINSHIP, *Hot Protestants. A History of Puritanism in England and America*, Yale University Press 2019, str. 13–14.

²²⁵ David C. STEINMETZ, *Reformers in the Wings: From Geiler Von Kaysersberg to Theodore Beza*, Oxford University Press 2001, str. 100.

²²⁶ Tamtéž.

²²⁷ Tamtéž, str. 102.

²²⁸ Act of Six Articles (31 Hen. VIII c. 14), byl zákon, který dal právní a trestní pravomoc souboru vysoce reakčních prohlášení o otázkách církevní víry a praxe, kdy těchto šest článků potvrdilo: a) katolickou doktrínu transsubstanciacie, b) názor, že člověk nemusí přijímat víno i chléb zároveň, c) povinnost dodržování celibátu u kněží, d) závazný charakter slibů čistoty, e) soukromé mše, f) ušní zpověď. (Oxford Reference.)

²²⁹ David C. STEINMETZ, *Reformers in the Wings: From Geiler Von Kaysersberg to Theodore Beza*, Oxford University Press 2001, str. 102.

²³⁰ Jasper RIDLEY, *Thomas Cranmer*, Pan Macmillan 2013, str. 1.

a především její obnovu.²³¹ Ve 20. letech 16. století se Cranmer místo následování Fishera rozhodl pro Erasma.²³² Požadoval, aby lidem bylo umožněno vysvětlování Bible humanistickými principy filologie a historického vývoje namísto tradiční scholastické teologie. Podobně jako Erasmus ale nikdy během univerzitního působení nepřekročil parametry středověké ortodoxie tím, že by souhlasil s kontroverzní doktrínou jako bylo ospravedlňování konkrétních politických kroků vírou. Zároveň ale odmítl dát pravomoc jednomu jedinci, aby činil prohlášení ve jménu celé církve a tvrdil, že křesťanskou pravdu má definovat obecná rada, nikoli papežství. Těmito názory se zalíbil Jindřichu VIII., neboť uměl zpochybnit papežskou autoritu, která byla založená na biblické exegezi, ale zároveň se nevymezovala proti přijatému učení církve o ospravedlnění.²³³ Na základě těchto postulátů ostatně Cranmer nakonec svou papežskou víru skutečně zavrhl.²³⁴

Cranmer byl mužem víry a hlásal zásadu, že Boží láska k jeho nepřátelům ho přivedla k tomu dobrému. Jeho nejvýraznější vlastností byla schopnost odpouštět, a to i svým nepřátelům. Ralph Moric o něm tvrdil, že uměl být prospěšný především svým nepřátelům. Milovat své nepřátele byl přitom v tomto ohledu příklad tradiční zbožnosti ve středověku a zároveň základ protestantské víry.²³⁵

Od roku 1533 působil Cranmer jako arcibiskup, kdy anglická církev fungovala nezávisle na Římu a tím i na papeži. O několik let později, konkrétně v roce 1538 už Cranmer nebyl pouze propagátorem morálky, která vycházela ze znalosti Písma, neboť po králi žádal, aby přijal ospravedlňování vírou. Spornou otázkou zůstává, jak nazvat reformátory, kteří se snažili podobně jako Cranmer ve 20. a 30. letech 16. století pozměnit Písmo. Pokud by se označovali za protestanty, bylo by to anachronické, neboť se s tímto termínem poprvé potkáme v německé oblasti v roce 1529 a šlo o označení nepřátel knížat, kteří společně vydali tzv. „*protestatio*“, které rušilo náboženská privilegia sněmu

²³¹ Ashley NULL, *Thomas Cranmer and Tudor Evangelicalism*, The Advent of Evangelicalism: Exploring Historical Continuities (2008): pp. 221-251.

²³² Diarmaid MACCULLOCH, *Two Dons in Politics: Thomas Cranmer and Stephen Gardiner, 1503–1533*, The Historical Journal 37.1 (1994), str. 1-22.

²³³ Ashley NULL, *Thomas Cranmer and Tudor Evangelicalism*, The Advent of Evangelicalism: Exploring Historical Continuities (2008): pp. 221-251.

²³⁴ Diarmaid MACCULLOCH, *Two Dons in Politics: Thomas Cranmer and Stephen Gardiner, 1503–1533*, The Historical Journal 37.1 (1994), str. 1-22.

²³⁵ Ashley NULL. *Conversion to Communion: Thomas Cranmer on a favourite Puritan theme*, St Antholin's Lectureship Charity 2000, str. 136–143.

ve Špýru.²³⁶ I z toho důvodu se během vlády Jindřicha VIII. protestanti odkazovali na přívržence luteránských států, kteří se spojili proti Karlu V. a až za vlády Edwarda VI. začali být reformátoři Anglie nazýváni protestanty, kdy se toto označení upevnilo během vlády Marie I.²³⁷

První reformátoři v pozdním středověku, stejně jako Cranmer, byli stále de facto katolickými křesťany, neboť se jednalo „pouze“ o iniciátory nového náboženského hnutí uvnitř univerzální církve – oni sami se stále považovali za katolíky. Na základě tohoto tvrzení přišel Luther s myšlenkou, že reformační hnutí v německých oblastech je evangelické. A zcela totožný výraz pro takové lidi byl následně aplikován i v angličtině, kdy byli protestanti označováni za evangelíky. Označení sice může působit vágně a neodráží konkrétní doktrinální obsah, avšak tudorovští historici se rozhodli označovat anglické reformátory právě jako evangelíky.²³⁸

Na Cranmera lze nahlížet z více možných úhlů pohledu. Pro protestanty to byl čestný muž, který měl špatný začátek života, neboť byl vychován jako papeženec a z toho důvodu i vykládal papežskou doktrínu a účastnil se upalování a pronásledování protestantů, což je paradox, protože se protestantem nakonec sám stal. V katolickém výkladu to byl muž, který se dopustil křivé přísahy. Navíc to byl on, kdo navrhl, aby se Anna Boleynová provdala za Jindřicha VIII. Byl obviněn i ze změny doktrín, aby si získal přízeň potřebných úřadů, mezitímco prosazoval manželství pro kněží. Roku 1555 byl katolíky obviněn z hereze a o rok později upálen.²³⁹

²³⁶ Ashley NULL, *Thomas Cranmer and Tudor Evangelicalism*, *The Advent of Evangelicalism: Exploring Historical Continuities* (2008): pp. 221-251.

²³⁷ Tamtéž.

²³⁸ Ashley NULL, *Conversion to Communion: Thomas Cranmer on a favourite Puritan theme*, *St Antholin's Lectureship Charity* 2000, str. 140–141.

²³⁹ Jasper RIDLEY, *Thomas Cranmer*, Pan Macmillan 2013, str. 3–5.

3 Reflexe čarodějnictví v anglické společnosti v polovině 16. století ve vztahu k náboženské reformaci

V podkapitole pronásledování čarodějnic v Anglii již bylo zmíněno, že tato země si v průběhu 16. a 17. století procházela řadou sociálně-ekonomických změn.²⁴⁰ V důsledku poklesu poptávky na trhu práce mělo mnoho lidí problém se uživit a tím vzrůstala sociální stratifikace ve společnosti, neboť vznikla velká masa velice bohatých statkářů, a naopak i velice chudých lidí. Důsledkem stratifikace vznikla i domněnka o existenci čarodějnic.²⁴¹ O čarodějnicích se sice pověry šířily již v dobách středověku,²⁴² nicméně tou důležitou otázkou zůstává, zda se interpretace čarodějnic v Anglii, jakož i podoba místních čarodějnických procesů zásadním způsobem odlišovaly od zbytku Evropy. Do Anglie dorazily kontroverzní evropské myšlenky o čarodějnicích až později²⁴³ a anglickou společnost tyto zkazky poměrně znejišťovaly. Konkrétně se jednalo například o názory, že čarodějnice chodí na sabaty, provozují pohlavní styk mezi sebou a d'áblem či létají v noci na koštěti, vedle toho se v anglickém prostředí začaly rovněž objevovat pochyby, zda existují tzv. *inccubi* a *succubi*,²⁴⁴ jež by mámili lidi.²⁴⁵ Ku příkladu vyprávění o čarodějnickém sabatu v Anglii nikdy nezískalo převahu.²⁴⁶

Bakalářská práce se nicméně zaměřuje na čarodějnice v polovině 16. století v Anglii, a proto je důležité zodpovědět tři následující otázky. Jak čarodějnice vnímali katolíci? Jaký postoj vůči nim zaujali protestanti? Byl rozdíl v pohledu protestantů a jejich radikálnějších představitelů – puritánů? A používaly se procesy jako propaganda náboženství?

²⁴⁰ Bedřich ŠINDELÁŘ, *Hon na čarodějnice. Západní a střední Evropa v 16.–17. století*, Praha 1986, str. 87.

²⁴¹ James SHARPE, *Witchcraft in Early Modern England*, Taylor & Francis Group 2019, str. 32.

²⁴² Bedřich ŠINDELÁŘ, *Hon na čarodějnice. Západní a střední Evropa v 16.–17. století*, Praha 1986, str. 87.

²⁴³ Za vlády Alžběty I. se kontroverzní myšlenky začaly více projevovat. Čarodějnictví bylo součástí propagandistické války protestantů proti katolíkům, kdy se začal klást důraz na smlouvu s d'áblem, jakožto podstatu jejich zločinu. (Deborah WILLIS, *Malevolent Nurture: Witch-Hunting and Maternal Power in Early Modern England*, Cornell University Press 2018, str. 119.)

²⁴⁴ „Incubus“ je démon v mužské podobě, který svádí ženy ve spánku za účelem sexu. „Succubus“ je démon v ženské podobě, který svádí pro změnu muže za účelem sexu. Viz např. Britannica.

²⁴⁵ James SHARPE, *Witchcraft in Early Modern England*, Taylor & Francis Group 2019, str. 11.

²⁴⁶ Nathan JOHNSTONE, *The Protestant Devil: The Experience of Temptation in Early Modern England*, *Journal of British Studies* 43, no. (2) 2004.

3.1 Čarodějnictví v perspektivě katolíků

Již v pohanském starověku se vyskytovaly řecké a latinské texty, které dokazují, že byl obraz čarodějnic přenesen do křesťanské společnosti. Muže tyto prameny vyobrazovaly jako někoho, kdo má sklon ke zlodějství, vedle nich ženy měly spíš inklinovat k čarodějnictví a otravě. Křesťanství ponechalo jen malý prostor pro jiné koncepce a z velké části převzalo koncepci z hebrejského monoteismu, dle kterého rozlišujeme v lidském životě dvě oblasti působení – dobro a zlo. Ti, kteří se podřizují Božímu zákonu, jsou vnímáni v křesťanské věrouce jako stoupenci dobra, vedle nich ti, kteří stojí na straně démonů a ďábla, jsou příslušníky zla. Křesťanská etika popisuje vše morálně špatné jako něco, co je ďábelského původu.²⁴⁷ Čarodějnictví v podstatě nebylo ničím novým, neboť mělo své kořeny v Bibli, kde se píše, že „čarodějníci nenecháš naživu.“²⁴⁸ Křesťanští teologové a vedle nich i právníci tvrdili, že aby čarodějnice byla skutečnou čarodějnici, musela uzavřít smlouvu s ďáblem. Následně byli lidé obviňováni, že se schází na sabatech, provádí zde rituály a zesměšňují mši.²⁴⁹ Tím ohrožovali křesťany, neboť se dopouštěli kacířství.²⁵⁰

Jak tvrdí Stuart Clark, čarodějnictví a jejich pronásledování nebyly čistě katolickým, respektive protestantským fenoménem, neboť s koncepcí čarodějnic pracovaly obě doktríny. Rozdíly bychom ale našli v důrazu na zacházení s čarodějnictvím, a to především napříč různými náboženskými vyznáními. Právě mezikonfesní konflikt mohl zapříčinit, že zesílily obavy z čarodějnictví a s tím i sílilo odhodlání vytvořit pravou křesťanskou společnost. Hony na čarodějnice navíc probíhaly v dobách, kdy měla katolická církev největší moc, respektive měla dominantní pozici díky svému univerzalismu, právě naopak, neboť velkou roli v nárůstu zájmu o čarodějnictví sehrál právě nástup reformace. Inkvizici ostatně trvalo delší dobu, než vůbec církev přiměla k pronásledování čarodějnic po proběhlé reformaci.²⁵¹ Otázku nárůstu zájmu o čarodějnictví, jakož i frekvenci samotných procesů ve svých dílech

²⁴⁷ Brian P. LEVACK, *New Perspectives On Witchcraft, Magic, And Demonology. Vol 1: Demonology, Religion, and Witchcraft*, Routledge 2001, str. 12.

²⁴⁸ Ex 22:17.

²⁴⁹ Merry E. WIESNER-HANKS, *Early Modern Europe 1450–1789*, Cambridge University Press 2013, str. 434.

²⁵⁰ Brian P. LEVACK, *The Witch-Hunt in Early Modern Europe*, Routledge 2015, str. 8.

²⁵¹ Nachman BEN-YEHUDA, *The European Witch Craze: Still a Sociologist's Perspective*, *American journal of sociology*, 88(6), str. 1275-1279.

reflektovali jak protestanští spisovatelé, tak katoličtí autoři.²⁵² Navíc se v tomto směru katolíci s protestanty shodovali například na tom, že vzkvétání čarodějnictví napomohla myšlenka, že svět je ve stavu konečného úpadku a blížící se apokalypsy. Oproti protestantismu se však striktně katolický přístup vůči čarodějnictví odlišoval v jednom klíčovém aspektu, a sice v otázce, jakých prostředků a s jakou frekvencí vůči čarodějnictví používat, neboť na rozdíl od římské církve, která tuto problematiku vnitřně řešila, zůstávala otázka systematického postupu vůči čarodějnictví, respektive volených prostředků mimo okruh protestantského zájmu.²⁵³

Katolická církev tvrdila, že dle knihy *Kladivo na čarodějnice*²⁵⁴ je praktikování čarodějnictví spojováno s ženami, neboť pochází z jejich tělesného chtíče, který se u nich nedá ukojit.²⁵⁵ Tento názor byl ovšem široce sdílen právě i ze strany protestantů, respektive reformovaných církví, což znamená, že případné odlišnosti ve vnímání čarodějnictví nevyplývaly primárně z rozdílných náhledů na hříšnost ženy. Zločin čarodějnictví měl nicméně v interpretaci katolíků dvě podoby, a to světskou a duchovní. Ti, kteří byli obviněni z praktikování čarodějnictví, byli automaticky označeni i za heretiky a společníky Satana. Čarodějnicí byl kacír, který uzavřel pakt s ďáblem, praktikoval vraždy, a to i v případě novorozenců, kanibalismus, sodomii, chodil na sabaty a užíval si na nich orgie.²⁵⁶

V otázce uplatňování politické moci vůči čarodějnictví v souvislosti s preferovanou náboženskou doktrínou je nicméně situace složitější, neboť angličtí panovníci obvykle svou autoritu s pronásledováním čarodějnic nespojovali. V anglickém prostředí to byla konkrétně královna Marie Tudorovna, která jakožto katolická panovnice nevyužívala procesů s čarodějnicemi, ale vystačila si „pouze“ s terorem inkvizice, jenž byl tradičním postupem katolické církve.²⁵⁷ Její rekatolizace měla za následek útlak protestantů, kdy

²⁵² Z protestantských představitelů lze konkrétně jmenovat Zanchyho, Casmanna a Pettuse Martyra. Z katolických představitelů to byli Torreblanca, Binsfeld anebo Del Rio. (Darren OLDRIDGE, *The Witchcraft Reader*, Routledge 2019, str. 162.)

²⁵³ Darren OLDRIDGE, *The Witchcraft Reader*, Routledge 2019, str. 162.

²⁵⁴ *Kladivo na čarodějnice* je teologický a právní dokument, který byl vydán roku 1487. Dílo napsali Heinrich Kramer a Jacob Sprenger. Dokument je považován za příručku pro lov čarodějnic. Viz např. Britannica.

²⁵⁵ Walter STEPHENS, *Demon Lovers*, University of Chicago Press 2003, str. 3.

²⁵⁶ Ines Tadeau Freitas GONCALVES, *The woman-as-witch stereotype in early modern England, Continental Europe and New England*. Inter-Disciplinary.net 1998.

²⁵⁷ Bedřich ŠINDELÁŘ, *Hon na čarodějnice. Západní a střední Evropa v 16.–17. století*, Praha 1986, str. 88.

roku 1553 byli sesazeni biskupové, další rok propustila čtvrtinu duchovních a v roce 1555 začala radikálně pronásledovat protestanty, které upalovala zaživa. Jednalo se o procesy s kacíři, nikoli konkrétně s čarodějnicemi.²⁵⁸

3.2 Čarodějnictví v perspektivě protestantů a anglikánské církve

Protestanté v otázce postoje vůči čarodějnictví v mnoha názorech přejímali katolické představy, což byl i případ britských ostrovů. Jak bylo zmíněno v podkapitole 3.1., konkrétně, shodovali se protestanté s katolíky zejména v názoru, že čarodějnictví prosperuje zejména v důsledku blížícího se konečného úpadku světa, a líbovali si v popularitě apokalyptické historie.²⁵⁹ Spolu s katolíky i protestanti projevovali náklonost myšlenky, že čarodějnicí byla nejčastěji žena, která byl v jejich optice rovněž více přístupným lákadlem pro satana. Ženy byly vnímány jako nečisté a měly mít tendenci svodům snáze podlehnout.²⁶⁰ Keith Thomas tvrdil, že protestanti zažívali pocit bezmoci, když se měli postavit čelem ke zlu. Své náboženské zoufalství a zapovězené touhy pak promítali do ztělesnění zla.²⁶¹

Koncem 16. století se mezi anglickými reformovanými křesťany začaly rozšiřovat myšlenky, že víly a skřítky jsou jen výplodem římské církve, která si zachovává pověry a lidovou víru. Právě víly se dle Petra Marshalla staly v rukou reformovaných spisovatelů bytostmi, které prošly démonologickým zvratem a podobaly se démonům, a to v některých popisech, které vykreslovaly smlouvu čarodějnice s ďáblem.²⁶² Mezi antifigury se rázem zařadili i katolíci a jejich interpretace zla.²⁶³

Reformátoři z velké části převzali celou diabologii středověku, což lze vypožorovat na postoji k božské suverenitě, která dle nich byla na jednu stranu univerzální, na druhou byl protestantismus poháněn velice hlubokým smyslem pro hřích,

²⁵⁸ Herbert GRABES, *Writing the Early Modern English Nation*, Brill Academic Pub 2021, str. 47–48.

²⁵⁹ Darren OLDRIDGE, *The Witchcraft Reader*, Routledge 2019, str. 162.

²⁶⁰ Alan ANDERSON and Raymond GORDON, *Witchcraft and the Status of Women--the Case of England*, *The British Journal of Sociology* 29.2 (1978), str 171-184.

²⁶¹ Nathan JOHNSTONE, *The Protestant Devil: The Experience of Temptation in Early Modern England*, *Journal of British Studies* 43, no. (2) 2004.

²⁶² Darren OLDRIDGE, *Fairies and the Devil in early modern England*, *The Seventeenth Century* 31.1 (2016), str. 1-15.

²⁶³ Nathan JOHNSTONE, *The Protestant Devil: The Experience of Temptation in Early Modern England*, *Journal of British Studies* 43, no. (2) 2004.

a proto se nemohl oprostít od ideje d'ábla.²⁶⁴ Pokud bychom studovali démonologii v Anglii, došli bychom k závěru, že se jednalo do značné míry o určitý systém víry, který umožňoval v otázce čarodějnictví poměrně výrazný rozptyl interpretací, založený na bohatém fantazijním světě tehdejších věřících. Anglie byla definována převládajícím modelem démonologie jako prostředkem, který umožnil věřícím promítat negativní aspekty života (od nichž se lidé distancovali) do symbolu zla, který byl všem znám a který posiloval sociální normy a inverzi.²⁶⁵

John Jewel, biskup ze Salisbury, který působil v době vlády královny Alžběty I., bránil protestantské reformy proti obvinění z kacířství i vůči protiútoky, který byl zahájen z Říma. Tvrdil, že počtu nárůst čarodějnic byl následkem vlády Marie Tudorovny. Zároveň poznamenal, že pokud protestantská elita bude více prosazovat zákony proti čarodějnicím, projeví tím větší zbožnost a biblickou korektnost než předchozí katolická vláda Marie. Stíhání čarodějnic se tedy stalo součástí rozsáhlejší kampaně, která byla prováděna náboženskými, ale i státními autoritami a byla vedena proti mnoha druhům víry, které lze v jejich očích označit za falešné, kam mimo jiné spadalo i katolictví. Do kampaně bylo zahrnuto i samotné papežství, skepticismus a magické tradice.²⁶⁶ Jakmile byla zavedena legislativa proti čarodějnictví v roce 1563, protestantská většina v čarodějnicích viděla propagandistickou lekci, která prosazovala antikatoické postoje. Narostl proto i počet obvinění z čarodějnictví, neboť čarodějnice, podobně jako katolíci, uctívali pohledem protestantů falešného boha, v tomto případě myšleno d'ábla. Stíhání čarodějnic se tak stalo náboženskou propagandou a legitimizačním prostředkem právě v období náboženské kontroverze a vzrůstajících mezikonfesionálních tenzí.²⁶⁷

Protestantský pohled na čarodějnice pomohl ovlivnit kontroverzní muž jménem Reginald Scot, první anglický démonolog, který roku 1584 publikoval knihu *The Discovery of Witchcraft*.²⁶⁸ Scot se mimo jiné domníval, že je vyvolený a má v sobě svatého Ducha, který ho předurčil k tomu, aby rozeznal dobro a zlo. Nemůžeme pochybovat o tom, že pro něj byly tyto dva pojmy úzce spojeny s katolicismem

²⁶⁴ Nathan JOHNSTONE, *The Protestant Devil: The Experience of Temptation in Early Modern England*, *Journal of British Studies* 43, no. (2) 2004.

²⁶⁵ Tamtéž.

²⁶⁶ Deborah WILLIS, *Malevolent nurture. Witch-hunting and Maternal Power in Early Modern England*, Cornell University Press 2018, str. 84.

²⁶⁷ Tamtéž, str. 117–119.

²⁶⁸ Reginald SCOT, *The Discoverie of Witchcraft*, Dover Publications Inc. 1989.

a protestantismem, neboť být protestantem v alžbětinské Anglii znamenalo být silně antikatolickým myslitelem. Protestanti měli v jeho pojetí představovat duchovní princip, zatímco katolíci měli být principem tělesným, což byla nicméně notně laická a naivní úvaha, neboť Scot nebyl teologem.²⁶⁹ V knize Scot popisoval přesné žádoucí zacházení s čarodějnicemi, které bylo v jeho koncepci často i nemístné a chlípné. Dále zde rozebíral bezbožnost zaklínačů, vedle nichž vykresloval i pošetilé věštce, nevěrné ateisty, morové praktiky a mnohé další nešvary jeho dobové společnosti.²⁷⁰ Tyto popsané aktivity byly oblíbeným motivem zejména u Johna Dee, okultního filozofa Alžběty I., které Scot tvrdě odsuzoval. Navíc tvrdil, že byla dobová společnost těmito vykladači klamána, poněvadž v jeho očích bylo čarodějnictví pouze klamným – de facto katolickým – podvodem.²⁷¹ Scot byl v této souvislosti často vnímán jako popírač celé říše duševna, neboť zastával velice radikální tvrzení, ve kterých se vymezil vůči možnosti tělesné reality ducha, kterou zcela popíral.²⁷² Tím vlastně tvrdil, že duchové sice existují, ale nelze s nimi komunikovat.²⁷³ Andělé, ale i démoni pro něj byli jen obrazem katolické důvěřivosti v pověry.²⁷⁴

Reginald Scot, který psal v 80. letech 16. století, mohl mít tedy pocit, že byla Anglie jeho doby pohlcena čarodějnickou máníí. V průběhu století byly čarodějnice příležitostně popravovány, ale tyto případy byly do 70. let spíše vzácné. Větší proces můžeme zaznamenat roku 1579, kdy byly oběšeny čarodějnice ve Windsoru. Scot v té souvislosti mimo jiné kritizoval průběhy procesů s čarodějnicemi, doznávání a především fakt, že svědci byly v několika případech malé děti, což bylo dle tehdejšího práva nezákonné.²⁷⁵

²⁶⁹ Philip C. ALMOND, *England's First Demonologist: Reginald Scot and 'The Discoverie of Witchcraft'*, I. B. Tauris 2011, str. 190.

²⁷⁰ Marcus HARMES, Victoria BLADEN, *Supernatural and Secular Power in Early Modern England*, Ashgate 2015, str. 41.

²⁷¹ Tamtéž, str. 41–42.

²⁷² Philip C. ALMOND, *England's First Demonologist: Reginald Scot and 'The Discoverie of Witchcraft'*, I. B. Tauris 2011, str. 191.

²⁷³ Tamtéž, str. 178.

²⁷⁴ Tamtéž, str. 161.

²⁷⁵ Philip C. ALMOND, *England's First Demonologist: Reginald Scot and 'The Discoverie of Witchcraft'*, I. B. Tauris 2011, str. 43–45.

3.3 Čarodějnictví v perspektivě puritánů

I v ústřední perspektivě systému víry puritánů hrál Satan a jeho interpretace významnou roli. Myšlenka, že náboženství je neustávající boj s vnitřními nepřáteli, nepřátelskými silami a vnějšími problémy, byla jádrem tohoto systému.²⁷⁶ Tato kalvínská sekta anglických protestantských reformátorů se řídila dle reformované teologie, která tvrdila, že muži, ale i ženy jsou nehodné toho, aby byli spaseni, nebo zatraceni Bohem. Dosažení milosti pro ně nemělo žádnou nezbytnou souvislost s individuálními zásluhami. Zároveň odmítali veškeré katolické nároky na obdobnou cestu spasení. Čarodějnice pro puritány byly představovány především ženami, které se rozhodly uzavřít smlouvu s ďáblem namísto následování Boha, čehož ďábel neváhal využít, aby mohl vést boj ve válce proti zbožným.²⁷⁷ Puritáni věřili, že aby se žena doopravdy stala čarodějnici, nestačila jen smlouva s ďáblem, neboť dotyčná musela ve prospěch ďábla odevzdat rituálně i svou duši.²⁷⁸ Zastánci puritanismu viděli tedy čarodějnice je jako zlovolná stvoření, která používají svou moc k tomu, aby ubližovali ostatním lidem. Podobnou interpretaci můžeme nicméně zaznamenat i u katolíků a anglikánských protestantů.²⁷⁹ Puritáni oproti oběma těmto konfesím ovšem kladli obecně větší důraz na hříšnost lidstva a potřebu válčit s ďáblem. Z toho důvodu chtěli čarodějnice zcela vymýtit, neboť je brali jako někoho, kdo porušil smlouvu s Bohem a tím byl nebezpečný pro spořádanou společnost. Zároveň byla čarodějnice i urážkou pro zbožné společenství.²⁸⁰

Pohledem puritánů na čarodějnice se zabýval například William Perkins, píšící v druhé polovině 16. století.²⁸¹ Ten ve svém díle uvádí, že čarodějnictví je pro puritány velice zlé umění, sloužící ke skutkům, se kterými osobám napomáhá ďábel. Čarodějnice byla podle Perkinse osobou, která buď otevřeně, nebo tajně komunikovala s ďáblem, a to zcela dobrovolně a s plným vědomím.²⁸² V 17. století se částečně díky Perkinsovým

²⁷⁶ Darren OLDERIDGE, *Protestant Conceptions of the Devil in Early Stuart England*, History 85.278 (2000), str. 232-246.

²⁷⁷ Ines Tadeau Freitas GONCALVES, *The woman-as-witch stereotype in early modern England, Continental Europe and New England*. Inter-Disciplinary.net 1998.

²⁷⁸ Tamtéž.

²⁷⁹ Richard GODBEER, *The devil's dominion: magic and religion in early New England*, Cambridge University Press 1992, str. 18.

²⁸⁰ Peter ELMER, *Witchcraft, Witch-Hunting, and Politics in Early Modern England*, Oxford University Press 2016, str. 33-34.

²⁸¹ William Perkins žil v letech 1558 až 1602, byl to teolog a duchovní z Cambridge a jeden z předních puritánských představitelů v anglikánské církvi. Byl sice brán jako „umírněný puritán“, zároveň se ale postavil proti alžbětinskému režimu, který vnucoval církvi uniformitu. (The Digital Puritan.)

²⁸² Viz např. Pilgrim & Shire.

myšlenkám stal pakt čarodějnice s d'áblem hlavní charakteristikou tohoto zločinu.²⁸³ Zároveň v tomto ohledu anglický autor podotýkal, že čarodějnicí může být muž i žena, i když u žen podle něho existovala větší pravděpodobnost, neboť ženy byly slabším pohlavím majícím výraznější sklony k tomu se s d'áblem zaplést. Aby se čarodějnice stala čarodějnicí, musela i podle Perkinse uzavřít smlouvu s d'áblem, ve které se obě tyto bytosti vzájemně spojily.²⁸⁴

Přeměnu pověry na nástroj ortodoxie můžeme vysledovat jak u protestantů, tak i u puritánů, a to ve všech ohledech souvisejících s římskokatolickou církví. Strategií puritánů byla kritika římského katolicismu v oblasti pověřivosti. Aby se puritáni jevíli jako ti skutečně čistší, představili některé svátosti a eucharistie jako magii. Následně mohli působit, že jsou přesnější a rozumnější z hlediska praxe a především nauky. Ponechali si tedy např. večeři páně jako očištěnou verzi eucharistie a vedle ní i křest. Pro protestanty, ale i puritány představovala lidová víra, jež byla spojena s léčivou magií a dalšími předměty, odkaz na katolicismus, a byla pro ně tudíž nepřijatelná. Obecně se tyto radikální protestanti prezentovali jako ti lépe informovaní o víře a o uctívání, díky čemuž snáze rozeznávali, co bylo správné a co ne. To byl případ i jejich obhajoby obrazoborectví, jež se snažili legitimizovat, ačkoliv původně k jejich učení nenáleželo. Podobně na tom bylo i praktikování exorcismu, kde se puritáni s katolíky i anglikány přeli o účinné vymezení prostředků proti d'áblu, neboť každá konfese zastávala jiný názor v otázce, čeho se démon skutečně bál.²⁸⁵

Důležitou puritánskou postavou v alžbětinské Anglii byl George Gifford.²⁸⁶ Byl to kazatel, který působil v Essexu a publikoval spoustu spisů, mimo jiné i o čarodějnicích.²⁸⁷ Autor o nich psal především z praktických důvodů, a to proto, aby zabránil uhranutí, které mohlo z jejich strany lidem, respektive mužům hrozit. Také upozorňoval na to, že magie čarodějnic a jejich síla byly skutečné, nikoli vymyšlené církví. Dle Gifforda čarodějnice sesílající kouzla, tak činily prostřednictvím skřetů,

²⁸³ Malcolm GASKILL, *Witchcraft and evidence in early modern England*, Past and Present 2008, 198 (1), str. 33-70.

²⁸⁴ Viz např. Pilgrim & Shire.

²⁸⁵ Joanna LUDWIKOWSKA, *Objects, words, and religion: Popular belief and Protestantism in Early Modern England*, Studia Anglica Posnaniensia 2017, 52(1).

²⁸⁶ George Gifford žil v letech 1547 až 1620. Puritán, známý jako ohnivý kazatel evangelia, dokázal tvořit díla a kázat tak neobyčejně jednoduše, že mu mohl porozumět skutečně skoro každý. (APM.)

²⁸⁷ Například: George GIFFORD, *A Dialogue Concerning Witches and Witchcrafts*, Richardson Press 2013.

nabírajících na sebe zvířecí podobu například koček, lasiček, ropuch a myší.²⁸⁸ Obyčejné křesťany přitom nabádal k tomu, aby se v případě kontaktů s čarodějnicí neváhali poradit se zkušenými „mazanými lidmi“, kteří proti nim měli mít určité zbraně. Zároveň ovšem puritánský myslitel kritizoval, že se v důsledku honů na čarodějnice v Anglii prolévalo až moc nevinné krve, z čehož vyplývalo, že namísto oficiálního systematického postupu proti čarodějnictví, který byl v jeho očích omylný, doporučoval právě spoléhat se na individuální zkušenosti moudrých učenců. Gifford ovšem souhlasil s tím, že za paktování s ďáblem má být čarodějnice potrestána smrtí, jak je psáno v Písmu. Nesouhlasil však s panikou okolo čarodějnic, které ničily úrodu a ubližovaly dobytku, protože se dle něj žádná z těchto věcí neděla bez Boží Prozřetelnosti. Jako ochranu proti čarodějnicím doporučoval nosit na krku uvázanou část Janova evangelia.²⁸⁹

3.4 Čarodějnictví v náboženské propagandě

Lidé v raném novověku byli informováni o čarodějnictví prostřednictvím tří různých způsobů. Prvním z nich byla církevní kázání, při kterých bylo čarodějnictví probíráno. Druhou z možností byla účast na některém z čarodějnických procesů. Třetím způsobem, jak se mohli lidé o čarodějnicích dozvědět více, bylo za pomoci brožur či jiných periodických publikací z tehdejší doby, které je o nich informovaly. V Anglii můžeme nejstarší a plně zachované pamflety, respektive publikace, které měly za cíl šířit povědomí o čarodějnicích, případech a procesech s nimi, datovat od roku 1566, poslední se pak objevují okolo roku 1710.²⁹⁰

Pro mnohé představitele církve bylo v rámci náboženského hlavního proudu udržování čarodějnictví a honů jedním z nástrojů, jak udržet obranu proti novým nepřátelům, ateismu a deismu.²⁹¹ Právě proto významnou roli v propagandě proti čarodějnicím zaujaly pamflety. Jednalo se v převážné míře o drobné brožury, ve kterých se nacházely krátké tištěné traktáty, jež stály okolo dvou pencí, tudíž byly dostupné prakticky pro všechny. Pamflety přitom zároveň patřily mezi způsoby, kterými se

²⁸⁸ Dewey D. WALLACE JR, *George Gifford, Puritan propaganda and popular religion in Elizabethan England*, The sixteenth century journal 9.1 (1978), str. 27-49.

²⁸⁹ Tamtéž.

²⁹⁰ Augustin MENDEZ, *The Problem of Demonic Corporeality in Early Modern England: Thomas Aquinas, Demonology, and Witchcraft Folkloric Ideas (c. 1587-1648)*, The Problem of Demonic Corporeality in Early Modern England: Thomas Aquinas, Demonology, and Witchcraft Folkloric Ideas (c. 1587-1648), 2021, str. 141-171.

²⁹¹ James SHARPE, *Witchcraft in Early Modern England*, Taylor & Francis Group 2019, str. 67.

zejména protestanti snažili zavést zpět správnou doktrínu a navrátit Anglii žádoucí podobu křesťanství. Často byly tyto brožury psány s ohledem na konkrétní publikum, ale i pro neurčené masy lidí.²⁹² Lidé je často předčítali v okruhu svých blízkých, tudíž i potenciální méně gramotné publikum mělo možnost se dozvědět o čarodějnicích prostřednictvím těchto brožur. Ty mimo jiné sdílely názory, které byly demonstrovány v určitých protestantských teologických spisech. Čtenáři se tak v pamfletech kupříkladu dočetli, jaké nepřírozené události se v důsledku přítomnosti čarodějnic děly i jak čarodějnice uměly trápit lidi.²⁹³ Konkrétně v pamfletu z roku 1566 byl popsán jednak proces v Essexu, který proběhl se 3 čarodějnicemi a vedle něj i popis vyšetřování čaroděje Johna Walshe ve městě Exeter. Traktáty a brožury se lišily v délce, některé byly na 100 stran a jiné měly jen 1 list.²⁹⁴ Zároveň v nich bylo popsáno, že čarodějnictví mělo být pro lidstvo trestem za hříchy, kterých se lidé dopouštěli, přičemž se jednalo o zkoušku jejich víry, neboť před čarodějnicí nebyl nikdo v bezpečí. Jediná cesta k vysvobození z uhranutí byla víra v Boha a modlitby, díky nimž bylo možné doufat, že bude čarodějnice brzy postavena před soud a náležitě potrestána.²⁹⁵

Pamflety proti čarodějnicím lze dělit do tří skupin. Jednak se jednalo o zprávy o soudních procesech, které byly s dotýčnými jedinci vedeny. Tyto zprávy²⁹⁶ byly založeny na různých oficiálních dokumentech, které souvisely s čarodějnickými procesy. Zprávy měly velký komunikační odstup a jejich autor nebyl uváděn, kromě výjimek v podobě předmluv. Druhou skupinou byla vyprávění, která upravovala zkušební dokumenty do ucelených příběhů.²⁹⁷ Obsahovala rovněž subjektivní pohled autora, který jejich prostřednictvím čarodějnictví hodnotil. Zároveň v jejich případě docházelo i k očekávané interakci mezi autorem a čtenářem, neboť tento typ textu měl totiž na rozdíl od první skupiny textů vysokou komunikativní bezprostřednost. Poslední skupinu textů

²⁹² Carla SUHR, *Publishing for the Masses: Early Modern English Witchcraft Pamphlets*, Neophilologische Mitteilungen, vol. 113, no. 1, 2012, pp. 118–21.

²⁹³ Carla SUHR, *Portrayal of attitude in Early Modern English witchcraft pamphlets*, Studia Neophilologica 84.sup1 (2012), str. 130–142.

²⁹⁴ James SHARPE, *Witchcraft in Early Modern England*, Taylor & Francis Group 2019, str. 18.

²⁹⁵ Carla SUHR, *Portrayal of attitude in Early Modern English witchcraft pamphlets*, Studia Neophilologica 84.sup1 (2012), str. 130–142.

²⁹⁶ *Report on the trial of Effam Mackalleen*. The National Archives.

²⁹⁷ John DARREL, *A Detection of That Sinnful, Shamful, Lying, and Ridiculous Discover, of Samvel Harshnet. Entitled: A Discoverie of the Frowdulent Practises of Iohn Darrell. Wherein is Manifestly and Apparantly Shewed in the Eyes of the World. Not only the vnlikelihood, but the flate impossibilitie of the pretended counterfayting of William Somers, Thomas Darling, Kath. Wright, and Mary Couper, together with the other 7. in Lancashire, and the supposed teaching of them by the saide Iohn Darrell*, London 1600.

tvořily novinové brožury,²⁹⁸ které byly krátké, stručně popisovaly případy čarodějnic a procesů s nimi. Důležitým aspektem je rovněž skutečnost, že se v 16. století tisk dokázal vypořádat se skupinou pologramotných čtenářů. Aby tito lidé rozuměli textu, aniž by ho četli, tiskaři přidali do brožur ilustrace čarodějnic,²⁹⁹ často dřevořezové.³⁰⁰ Například puritáni do těchto pamfletů navíc přidávali slova umírajících, neboť smrtelná postel byla vnímána jako přechod mezi životem a smrtí a v tu dobu měl mít člověk zvýšené duchovní vnímání, byl blíže Bohu. Zápasy a vítězství nad ďáblem byly shledány jako mimořádně povznášející, a proto byly horlivě zanášeny do pamfletů.³⁰¹ Konkrétně na základě pamfletu vydaného roku 1566,³⁰² který byl sice stručný, přesto plný informací, byl proveden proces ve městě Chensforde v hrabství Essex během vlády Alžběty I.³⁰³

Vedle pamfletů je možné si politiku přístupů jednotlivých anglických konfesí vůči čarodějnictví představit i na základě konkrétních procesů s čarodějnicemi. Za jeden z prvních případů, kdy byl v reformované Anglii popraven katolík za obvinění z praktikování čarodějnictví, můžeme považovat proces s Elizabeth Bartonovou, která byla jeptiškou v Kentu. Měla pověst, že umí přijímat vidění a předpovídá budoucnost. Když se král rozhodl rozvést s Kateřinou Aragonskou a oženit se s Annou Boleynovou, předpověděla Bartonová královu smrt. To se Jindřichu VIII. nelíbilo a nechal ji v listopadu roku 1533 zatknout. Soudci ji ale neshledali vinnou ze zrady, pouze za vyslovení slov, které prorokovala královu smrt. V únoru 1534 stála Bartonová před druhým soudem, kde byla shledána vinnou za to, že její slova způsobila rozkol mezi králem a jeho poddanými. V dubnu téhož roku byla popravena a následně tudorovskými propagátory vykreslena jako čarodějnice,³⁰⁴ přičemž tuto popravu lze vnímat jako jeden z prvních případů instrumentalizace čarodějnictví k anglikánským politickým cílům.

²⁹⁸ Např. *A Detection of Damnable Driftes, Practized by Three Vvitches Arraigned at Chelmsforde in Essex at the Late Assizes There Holden, Whiche Were Executed in Aprill 1579*. Anglie 1579. English Historical Library of Wallace Notestein. 10.

²⁹⁹ Viz. Přílohy obr. 1 a 2.

³⁰⁰ Carla SUHR, *Publishing for the Masses: Early Modern English Witchcraft Pamphlets*, Neuphilologische Mitteilungen, vol. 113, no. 1, 2012, pp. 118–21.

³⁰¹ Nathan JOHNSTONE, *The Protestant Devil: The Experience of Temptation in Early Modern England*, Journal of British Studies 43, no. (2) 2004.

³⁰² *The examination and confession of certaine Wytches at Chensforde in the Countie of Essex before the Quenes Maiesties Judges the XXVI daye of July anno 1566*, Chensforde 1566.

³⁰³ Wallace NOTESTEIN, *A History of Witchcraft in England from 1558 to 1718*, The American Historical Association 2010, str. 33.

³⁰⁴ Francis YOUNG, *Magic As a Political Crime in Medieval and Early Modern England: A History of Sorcery and Treason*, I.B. Tauris 2018, str. 61–62.

Další obvinění padlo u kuráta Williama Inolda, který byl obviněn z kázání proti anglikánské církvi, když odmítal předčítat Bibli v angličtině, dodržoval zakázané svate dny, a dokonce podporoval uctívání relikvií a obrazů, což bylo oficiálně zakázáno. Byl obviněn z čarodějnictví, neboť se údajně pokusil vyléčit dítě z černého kašle, jež se mělo na jeho radu třikrát napít z kalicha. Vedle toho čelil obvinění z provozování pověřčivých praktik, které byly typické pro katolíky jakožto odpůrce změn. Reformátoři se snažili obvinít katolické duchovenstvo, že se pokoušelo udržet spojení s ďáblem skrze čarodějnice, na druhou stranu chtěli i znevážit jejich katolické ceremoniály a pověry.³⁰⁵

Za vlády Alžběty I. a následně i Jakuba I. se rozvinutá nenávist ke katolíkům stala součástí „národní“, respektive státní ideologie. Na začátku vlády Alžběty ji katolické síly neustále ohrožovaly a byla tu i možnost nebezpečí v podobě převratu. Jakmile byla Marie popravena, královně nastaly potíže, které vyvolalo katolické Španělsko zahajující invazi do Anglie.³⁰⁶ Veškeré Alžbětiny boje proti protestantům i čarodějnictví byly tedy v této době velmi silně politicky motivovány.³⁰⁷ Alžbětina podpora stíhání čarodějnic na druhé straně nacházela svou odezvu i v konkurenční antianglikánské katolické propagandě, kdy dokonce kolovaly pomluvy, že Alžběta byla schopná popravit 800 čarodějnic ročně, což byla fáma.³⁰⁸ Je ale pravda, že za vlády Alžběty I. se konalo více procesů s čarodějnicemi, než za celé 17. století.³⁰⁹ Nejznámějšími byly především procesy v Chelmsford a proces s Elizabeth Jackson z roku 1602, který se odehrál až v závěru Alžbětiny vlády.³¹⁰

Procesy v Chelmsford patřily mezi velice populární, neboť dvůr se sídlem v tomto městě se stal důležitým centrem honů na čarodějnice. Jedny z prvních případů se týkaly sládka Johna Samonda z roku 1560, který byl obviněn z čarodějnictví v důsledku smrti Johna Graunteho a Bridget Peacockeové, které měl zavraždit, nicméně o rok později byl zproštěn obvinění. Tím ale procesy s tímto mužem nekončily, neboť byl znovu obviněn: v roce 1570 z krádeže ovcí a roku 1572 údajně ještě proklel a zabil dvě krávy, přičemž

³⁰⁵ Francis YOUNG, *Magic As a Political Crime in Medieval and Early Modern England: A History of Sorcery and Treason*, I.B. Tauris 2018, str. 64.

³⁰⁶ Carol Z. WIENER, *The beleaguered isle. A study of Elizabethan and early Jacobean anti-Catholicism*, Past & Present 51 (1971), str. 27-62.

³⁰⁷ Tsea M. FRANCISCONI, *Witch Pamphlets*. 2021.

³⁰⁸ Sandra MIESEL, *Who Burned the Witches?* Crisis 19.9 (2001), str. 21-26.

³⁰⁹ George N. CONKLIN, *Witchcraft Trials in England: An Examination of Judicial Integrity*. ABAJ, 1959, 45, 938.

³¹⁰ Brian P. LEVACK, *Possession, witchcraft, and the law in Jacobean England*, Wash. & Lee L. Rev., 1995, 52, 1613.

jeho žena měla navíc zranit další 2 muže. Samond byl nicméně opět shledán nevinným, a to i přesto, že za podobné zločiny byly odsouzeny dvě ženy, Agnes Francys a Agnes Steademan. Roku 1587 však již došla řada i na něj, neboť měl použít čarodějnictví k vraždě Henryho Hovea a byl za to odsouzen k trestu smrti.³¹¹ Obžaloba tvrdila, že je to obyčejný čaroděj, který má před očima d'ábla, co ho svedl, namísto Boha, ve kterého měl věřit.³¹² Procesy byly nicméně ze strany anglikánských protestantů reflektovány převážně negativně. Konkrétně Reginald Scot reagoval na procesy v Chelmsford ve své knize *The Discovery of Witchcraft*,³¹³ kde je ostře kritizoval. Odsuzoval přístup k čarodějnicím, absurdní obvinění i rozsudky smrti a tvrdil, že procesy byly jen důsledkem strachu z římského katolicismu.³¹⁴

V Chelmsfordu mimo jiné proběhl proces vedený soudcem Brianem Darcym, o kterém bylo známo, že se učil o honech jinde v Evropě, a tudíž upřednostňoval tvrdší metody. Byla jím obviněna Ursula Kempová, žena se špatnou pověstí, která údajně okouzila mladého muže a dále způsobila, že jeho dítě vypadlo z kolébky a zlomilo si vaz. Soudce nechal syna Ursuly dosvědčit, že k ní chodí ropucha, jehně a dvě kočky, které krmí, a dokonce je nechává sát z jejího čarodějnického znamení. V tomto procesu snad vůbec poprvé nechal soud v anglickém kontextu zkontrolovat znaménka na těle obžalované. Ursula byla odsouzena k trestu smrti oběšením.³¹⁵

Existují skupiny historiků, kteří tvrdí, že za rozpoutání hysterie okolo čarodějnic mohli v druhé polovině 16. století především lidé, kteří byli zastánci anglického kalvinismu. Konkrétně historici George Lincoln Burr a Robert Trevor Davies si povšimli, že obvinění z čarodějnictví vzkvétalo v prostředí, kde byli aktivní puritánští duchovní. Puritanismus, ale i kalvinismus obecně podporovaly myšlenku, že ve společnosti existuje posedlost magií a horovaly proto za boj s čarodějnicemi.³¹⁶ Jako puritánská propaganda

³¹¹ Brian P. PAVLAC, *Witch Hunts in the Western World : Persecution and Punishment from the Inquisition Through the Salem Trials*, Bloomsbury Publishing 2009, str. 120–121.

³¹² Lara APPS and Andrew GOW, *Secondary targets? Male witches on trial, Male witches in early modern Europe*. Manchester University Press, 2018, str. 43-64.

³¹³ Reginald SCOT, *The Discoverie of Witchcraft*, Dover Publications Inc. 1989.

³¹⁴ Brian P. PAVLAC, *Witch Hunts in the Western World: Persecution and Punishment from the Inquisition Through the Salem Trials*, Bloomsbury Publishing 2009, str. 122–123.

³¹⁵ Brian P. PAVLAC, *Witch Hunts in the Western World: Persecution and Punishment from the Inquisition Through the Salem Trials*, Bloomsbury Publishing 2009, str. 121–122.

³¹⁶ John L. TEALL, *Witchcraft and Calvinism in Elizabethan England: Divine power and human agency*, *Journal of the History of Ideas* (1962), str. 21-36.

proti katolíkům a všem odpůrcům anglikánské církve v tomto ohledu posloužil zejména případ, který se odehrál v roce 1602. Mary Glover byla čtrnáctiletá dívka, která onemocněla poté, co měla slovní spor s Elizabeth Jackson. Dle dobových svědectví této mladé dívky následně začal otékat krk pokaždé, když byla Elizabeth poblíž. Nemohla jíst celých 18 dnů, přičemž po této době zachraptěla, aby ženu pověsili, protože to je čarodějnice.³¹⁷ S obžalovanou Elizabeth proběhl soud, u kterého byla podrobena zkoušce, zda se opravdu vždy mladé dívky zhorší zdraví, když je poblíž. Tento test byl proveden třikrát a vždy došlo k vážnému zhoršení zdravotního stavu mladé dívky. Nakonec byla Elizabeth poslána do vězení a následně odsouzena.³¹⁸ Byla obviněna z uhranutí Mary Glover a musela čelit puritánským žalobcům, kteří tvrdili, že existuje mnoho čarodějnic, které přísahaly službu ďáblu a pokud nebudou odsouzeny, mohou velice rychle a za poměrně krátký čas zaplavit celou zemi.³¹⁹

3.5 Komparace konfesních přístupů k čarodějnictví

Vypuknutí reformace v Anglii a její vývoj daly vzniknout řadě teologických témat, mezi které mimo jiné zapadalo i čarodějnictví a přístup k němu. V průběhu 16. a 17. století byli všichni hlavní angličtí démonologové vyznáním protestanti, povětšinou šlo o teology nebo jiné duchovní. Bádání okolo čarodějnic bylo v dané době využíváno k šíření reformovaných hodnot a antikaticismu.³²⁰

Tito teologové a vedle nich i právníci tvrdili, že aby čarodějnice byla skutečnou čarodějnici, musela uzavřít smlouvu s ďáblem. Následně byli lidé obviňováni, že se schází na sabatech, provádí zde rituály a zesměšňují mši.³²¹ Tím ohrožovali křesťany, neboť se dopouštěli kacířství.³²² Tohoto hříchu chtěli nicméně lidstvo zbavit katolíci stejně jako protestanti, díky čemuž lze tvrdit, že oba tábory v zásadě sdílely definiční pole

³¹⁷ Orna Alyagon DARR, *"Experiments in the courtroom: social dynamics and spectacles of proof in early modern English witch trials"*, *Law & Social Inquiry* 39.1 (2014), str. 152-175.

³¹⁸ Tamtéž.

³¹⁹ George L. BURR, *Witch Hunting and Witch Trials: The Indictments for Witchcraft from the Records of 1373 Assizes held for the Home Circuit, A.D. 1559-1736 by C. L'Estrange Ewen: Lewis Hughes, the Militant Minister of the Bermudas, and His Printed Works by George Watson Cole: The Trial of the Lancaster Witches, A.D. 1612 by G. B. Harrison: The Discovery of Witches: A Study of Master*, *The American Historical Review*, Jul., 1930, Vol. 35, No. 4 (Jul., 1930), pp. 844-848.

³²⁰ Agustín MENDEZ, *To Accommodate the Earthly Kingdom to Divine Will: Official and Nonconformist Definitions of Witchcraft in England (ca. 1542-1630)*, *Preternature: Critical and Historical Studies on the Preternatural*, vol. 6, no. 2, 2017, pp. 278-309.

³²¹ Merry E. WIESNER-HANKS, *Early Modern Europe 1450-1789*, Cambridge University Press 2013, str. 434.

³²² Brian P. LEVACK, *The Witch-Hunt in Early Modern Europe*, Routledge 2015, str. 8.

i základní představy o zlobnosti čarodějnic, ale lišily se například v míře urgency, respektive razance, s jakou mělo být čarodějnictví řešeno. Totožný názor sdíleli angličtí katolíci s anglikány i v otázce pohlaví čarodějnic, kde oba proudy tvrdily, že praktikovat ho mohou ženy i muži, ačkoliv ženy byly vnímány jako bytosti ke svodu ďábla náchylnější. Ve věci možnosti výskytu čarodějnictví u obou pohlaví bylo přitom v obou proudech argumentováno Biblí, ve které není gender čarodějnictví blíže specifikován.³²³

Najdeme nicméně i relevantní atributy, kde se tyto proudy názorově rozcházely. Zatímco anglikáni zastávali názor, že je hrozba ďábla věčná,³²⁴ katolíci se shodovali na tom, že existuje určitá hrozba, ale vedle toho se část z nich domnívala, že sami protestanti jsou dílem ďábla. Druhým rozdílem byl fakt, že katolíci věřili v sílu rituálů a relikvií, zatímco protestanti chtěli společnost od těchto pověřivých praktik očistit. Nesmíme opomenout ani přístup puritánů. Ti se v Anglii začali více projevovat až v 17. století a byli daleko radikálnější než anglikáni, což se projevilo právě i rapidním nárůstem procesů s čarodějnicemi. I přesto je pozoruhodné, že mezi anglickými puritány bylo čarodějnictví vnímáno spíše jako sporné téma než jev, který by měl automaticky vyvolávat vlnu perzekucí.³²⁵ Tyto myšlenky, které byly uvedeny, vedly ke zvýšenému náboženskému konfliktu a mnoha obvinění z kacířství, kdy proti sobě katolíci a protestanti navzájem soupeřili.³²⁶ Pronásledování čarodějnic lze tedy vysvětlit racionálně novověkými náboženskými spory, které byly vedeny mezi katolíky a protestanty.³²⁷ Zavedením inkvizice a čarodějnických procesů byl vytvořen silný prostředek pro sociální kontrolu.³²⁸ Reformátoři byli přesvědčeni, že mezi jejich vírou a katolickou církví existují zásadní rozpory. Tyto myšlenky pronikly do anglického antikatholicismu a lidé byli přesvědčeni o tom, že jejich původní víra byla nenapravitelně zkažena ďáblem.³²⁹ Je důležité také posoudit, do jaké míry se procesy s čarodějnicemi

³²³ Brian P. LEVACK, *The Oxford Handbook of Witchcraft in Early Modern Europe and Colonial America*, Oxford University Press 2013, str. 453.

³²⁴ Brian P. LEVACK, *The Witch-Hunt in Early Modern Europe*, Routledge 2015, str. 112.

³²⁵ Alan FARMER, *Access to History: Witchcraze of the 16th and 17th Centuries*, Hodder Education 2016, str. 90.

³²⁶ Brian P. LEVACK, *The Oxford Handbook of Witchcraft in Early Modern Europe and Colonial America*, Oxford University Press 2013, str. 113–114.

³²⁷ Deborah LEA, *Witchcraft, Possession and Confessional Tension in Early Modern Lancashire*, University of Liverpool 2011, str. 6.

³²⁸ Richard A. HORSLEY, Who were the witches? The social roles of the accused in the European witch trials, *The Journal of Interdisciplinary History* 9.4 (1979), str. 689–715.

³²⁹ Nathan JOHNSTONE, *The Protestant Devil: The Experience of Temptation in Early Modern England*, *Journal of British Studies* 43, no. 2 2004, str. 173–205.

v Anglii staly v soupeření anglikánů s katolíky, respektive puritány nástrojem propagandy. Z celé řady náznaků můžeme usuzovat, že zejména nárůst pamfletické literatury v období 17. století výrazně přispěl k tomu, že tematika čarodějnictví byla znesvářenými tábory využívána i k těmto účelům.

Při snaze o zachycení různých vývojových trendů v postupujícím čase můžeme tedy konstatovat, že čarodějnické šílenství, které vypuklo v polovině 16. století, nebylo čistě produktem protestantismu, ani katolicismu. Oba proudy měly na rozmachu čarodějnických procesů svůj podíl, přičemž důležitou eskalační roli sehrával právě konflikt mezi oběma konfesemi.³³⁰ Katolíci a protestanti kategorizovali čarodějnictví a strach z něj využívali k legalizaci honů mezi roky 1450 až 1750. Dle Petera T. Leeson a Jacoba W. Russe³³¹ byly procesy s čarodějnicemi výsledkem konkurence mezi dvěma zneprátenými proudy, přičemž se oba přiklání k tvrzení, že protestantská reformace vedla k navýšení počtu honů na čarodějnice, které můžeme označit jako masové. Hlavní důvod tohoto nárůstu je přitom spatřován ve fenoménu náboženské konkurence. Ještě, než započala reformace, byla katolická víra sama na „náboženském tržišti“ – neměla tedy konkurenci a tím ani potřebu radikalizovat své stoupence, respektive mobilizovat proti věroučné konkurenci.³³² V momentě, kdy došlo ke změně, a do hry vstoupil protestantský proud, najednou bylo potřeba obhajovat, která z církví je lepší, respektive legitimní. Oba proudy se předháněly v dokazování, kdo více chrání lidi před čarodějnicemi a zbavuje svět ďábla a k tomu mimo jiné využívaly i samotné procesy.³³³ Nenávistná kampaň byla udržována po generace. Katolická vláda v Anglii však pronásledovala a usmrcovala protestanty za kacířství, nikoli za obvinění z čarodějnictví, jak lze posoudit na základě Marie Tudorovny. Když nastoupila reformovaná anglikánská vláda, započaly opět hony na čarodějnice.³³⁴ Vzhledem k tomu, že od poloviny 16. století se katolicismu s Anglii dostal do pozice trpěného náboženství, přičemž státní a královská víra byly odlišné, je pochopitelné, že v Anglii čarodějnických procesů využívali zejména protestanti či

³³⁰ Monter E. WILLIAM, *The Historiography of European Witchcraft: Progress and Prospects*, The Journal of Interdisciplinary History, vol. 2, no. 4, 1972, pp. 435–51.

³³¹ Peter T. LEESON, Jacob W. RUSS, *Witch Trials*, The Economic Journal, 128 (August), str. 2066–2105.

³³² Tamtéž.

³³³ Tamtéž.

³³⁴ D. G. M. JACKSON, *Mary Tudor and the Protestants*. Australian Catholic Truth Society, 1954.

puritáni a nikoli katolíci jako například v německých oblastech, kde se předháněl katolický Trevír a protestantské Hesensko v tom, kdo obviní více čarodějnic.³³⁵

Za vlády Jindřicha VIII., tj. v polovině 16. století, byly procesy s čarodějnicemi tlumenější a některé formy věštění byly akceptovány, neboť panovník byl zastáncem astrologie a tyto služby hojně využíval, aby mu bylo například předpovězeno, kdy má jít do bitvy, kdy se má pokusit o dítě nebo kdy má uspořádat svatbu či korunovaci.³³⁶ Panovník se ale obával tzv. „zlých čarodějnic“, které své dary využívaly k šíření zla a mohly ho potenciálně ohrozit. Konkrétně v případě své druhé manželky Anny Boleynové se Jindřich VIII. přiklonil k víře v čarodějnice, neboť ji obvinil, že ho očarovala, jinak by se do ní nikdy nezamiloval. Anna byla nakonec nicméně popravena za zločin zrady, nikoli že by praktikovala čarodějnictví.³³⁷ Roku 1542 byl panovníkem Jindřichem VIII. vydán zákon proti zaklínání, čarodějnictví a čarování,³³⁸ na jehož základě nejsou zaznamenány žádné výjimečné procesy. Vše se změnilo, když na trůn usedla dcera Alžběta I., která je naopak začala velice tvrdě prosazovat a na jejích základech byla vedena celá řada procesů,³³⁹ konkrétně lze zmínit procesy v Chelmsfordu.³⁴⁰ Jedním z důvodů, proč začala panovnice takto radikálně prosazovat zákony, byl anglikánský ministr a biskup ze Salisbury John Jewel. Ten věřil ve zlo čarodějnic a tvrdil, že jich razantně přibýlo. Druhým důvodem byly obavy panovnice z praktikování čarodějnictví vůči její osobě. Z těchto důvodů se panovnice uchýlila k radikálnímu pronásledování, zároveň chtěla vymýtit pozůstatky katolicismu po Marii.³⁴¹

Společnost jako taková k čarodějnicím zaujala vlastní postoj, kdy obvinění byla často spojována s podvrácením tradičních sociálních a ekonomických vazeb v důsledku nárůstu počtu obyvatel, ale docházelo i ke změnám vlastnictví půdy a rostla tržní

³³⁵ Hartmut LEHMANN, *The persecution of witches as restoration of order: The case of Germany, 1590s–1650s.*, Central European History 21.2 (1988), str. 107-121.

³³⁶ Richard BEVAN, *Witchcraft in the times of Henry VIII and beyond.* Viz např. Sky History.

³³⁷ Tamtéž.

³³⁸ The Act against Conjurations, Witchcraft, Sorcery and Enchantments (5 Elizabeth 1 c.16). Cit. dle: The Status Project.

³³⁹ Lauren DE ANGELIS, *Witch Hunting in 16th and 17th Century England*, The Histories: Vol. 8 (2019): Iss. 1, Article 3.

³⁴⁰ Brian P. PAVLAC, *Witch Hunts in the Western World: Persecution and Punishment from the Inquisition Through the Salem Trials*, Bloomsbury Publishing 2009, str. 120.

³⁴¹ Lauren DE ANGELIS, *Witch Hunting in 16th and 17th Century England*, The Histories: Vol. 8: Iss. 1, Article 3.

ekonomika.³⁴² Tento ekonomický stres vyvolal zvýšené požadavky na charitativní podporu, která ovšem nemohla být dostupná všem. To mělo za následek tvrzení, že jednotlivec, kterému byla charita upřena, se bude mstít a způsobí neštěstí. Jak taková čarodějnice vypadala v očích obyčejného člověka? Často se jednalo o ženy, které začaly být stíhány v důsledku oznámení, jež hojně pramenila z hádek se sousedy. Dotyčná osoba byla následně obviněna z toho, že způsobila újmu na úrodě, bránila kravám dávat mléko, pustošila pole, nebo v nejvyhrocenějším případě zabíjela novorozené děti.³⁴³ Obecně se dá říct, že novověká vesnice v Anglii nebyla vlídným místem a důkazem může být nedostatek vřelosti a tolerance v mezilidských vztazích.³⁴⁴ Lidé se často pomlouvali, často až zlomyslně. Bylo zde i mnoho manželských neshod, nevěr, ale i špehování. Jedním z mála okamžiků, kdy lidé ve vesnici drželi pohromadě byla situace, když vypukla hysterie ohledně čarodějnice, kterou usedlíci společně začali pronásledovat.³⁴⁵ Podobně jako v případě instrumentalizace čarodějnictví v optice katolické a anglikánské církve, kde tyto procesy sloužily k demonstraci vlastních náboženských pravd, plnilo pronásledování čarodějnic ve venkovské společnosti relevantní úlohu sociální koheze, jež posilovala vzájemnou kolektivní identitu a umožňovala mediovat vnitřní sociální napětí.

Zmíněné informace nám dávají možnost nahlédnout do interpretace čarodějnictví a jeho vnímání v anglické společnosti. Na jejich základě můžeme vysledovat specifika, ve kterých se anglické čarodějnictví a jeho interpretace odlišovaly od jiných evropských zemích, konkrétně zejména od Francie a německého prostředí. V prostředí Anglie byla čarodějnice nejčastěji definována jako žena, která se často hádala se sousedy.³⁴⁶ Ve Francii se definice nepatrně odlišuje. Jako čarodějnice byla nejčastěji označována žena, která neměla manžela, nebo byla vdovou či přadlenou.³⁴⁷ V Německu vyobrazovali čarodějnice jako ženy, které měly dlouhé vlající vlasy, často byly spoře oděny, nebo se objevovaly nahé a měly u sebe hrnec.³⁴⁸ Zároveň se v německém prostředí, podobně jako ve zbytku Evropy, silně uchytila myšlenka, že moc čarodějnic pramenila z uzavřené

³⁴² David D. HALL, *Witchcraft and the Limits of Interpretation*. The New England Quarterly, 58(2) 1985, str. 253-281.

³⁴³ Kent CARTWRIGHT, *A Companion to Tudor Literature*, Wiley-Blackwell 2012, str. 32–36.

³⁴⁴ James SHARPE, *Witchcraft in Early Modern England*, Taylor & Francis Group 2019, str. 31.

³⁴⁵ Tamtéž.

³⁴⁶ Kent CARTWRIGHT, *A Companion to Tudor Literature*, Wiley-Blackwell 2012, str. 32–36.

³⁴⁷ Nathan DORN, *Hunting for Witchcraft in the French Provinces*, Library of Congress Blogs 2023.

³⁴⁸ Natalie GRACE, *Vermin and Devil-Worshippers: Exploring Witch Identities in Popular Print in Early Modern Germany and England*, Midlands Historical Review: Vol. 5 (2021).

smlouvy s ďáblem a v jeho uctívání. Ač je definic mnoho a vzájemně se od sebe odlišují, přeci mají něco společné – pokud mluvíme o čarodějnicích, většinou se jednalo o ženu, která byla spolčená s ďáblem.³⁴⁹

Vedle charakteristiky čarodějnic lze Anglii komparovat s Francií a německým územím i v oblasti samotného pronásledování, neboť se jednotlivé procesy s nimi od sebe odlišují. Nutno podotknout, že pronásledování na území Anglie naplno propuklo až za vlády Alžběty I. a Jakuba I., do té doby se jimi soudnictví naplno nezabývalo.³⁵⁰ Minimum případů však můžeme najít v Irsku, které v komparaci s Anglií a Skotskem řešilo nejméně obvinění, dokonce můžeme tvrdit, že se tam žádné významné procesy nekonaly.³⁵¹ Skotsko je pravým opakem Irska, v četnosti procesů ho lze považovat za extrémní zemi,³⁵² a to zejména v důsledku iniciativy panovníka Jakuba I., který zde rozpoutal intenzivní hony ve snaze upevnit svou moc.³⁵³ Hony na čarodějnice byly v Anglii často spojovány s panovníkem, který je vedl.³⁵⁴ Pokud bychom zavítali do Francie, zde byly hony vedeny Pařížským parlamentem, který je i musel řádně povolit. Oproti Anglii zde nebyly vydány žádné zákony proti čarodějnictví.³⁵⁵ A konečně německé země, které byly pronásledováním čarodějnic a následnými popravami v porovnání s Anglií a Francií proslavené nejvíce.³⁵⁶ Na německém území se vůči čarodějnicím začali ve 40. letech 16. století vymezovat i reformátoři jako byl Jan Kalvín a Martin Luther, oba pronásledování schvalovali.³⁵⁷ V důsledku reformace po roce 1517 můžeme v německých oblastech zaznamenat nárůst procesů s čarodějnicemi, které se vyšplhaly do enormních čísel.³⁵⁸

³⁴⁹ Natalie GRACE, *Vermin and Devil-Worshippers: Exploring Witch Identities in Popular Print in Early Modern Germany and England*, Midlands Historical Review: Vol. 5 (2021).

³⁵⁰ Lauren DE ANGELIS, *Witch Hunting in 16th and 17th Century England*, The Histories: Vol. 8: Iss. 1, Article 3.

³⁵¹ Andrew SNEDDON, *Witchcraft Belief and Trials in Early Modern Ireland*, Irish Economic and Social History, vol. 39, 2012, pp. 1–25.

³⁵² Julian GOODARE, *The European witch-hunt*, Routledge 2017, str. 29.

³⁵³ Robert MUCHEMBLED, *Magie a čarodějnictví v Evropě*, Praha 1997, str. 124.

³⁵⁴ Bedřich ŠINDELÁŘ, *Hon na čarodějnice. Západní a střední Evropa v 16.–17. století*, Praha 1986, str. 86.

³⁵⁵ Bengt ANKARLOO, Stuart CLARK, William MONTER, *Witchcraft and Magic in Europe: The period of the Witch Trials*, The Athlone Press 2002, str. 40.

³⁵⁶ Julian GOODARE, *The European witch-hunt*, Routledge 2017, str. 18.

³⁵⁷ Viz např. Bartleby.

³⁵⁸ Jamie DOWARD, *Why Europe's wars of religion put 40,000 'witches' to a terrible death*, The Guardian 2018.

Závěr

Bakalářská práce se zabývala tématem čarodějnických procesů v kontextu anglické náboženské reformace. Cílem této práce bylo posoudit, do jaké míry se v rámci dobových diskusí, které usilovaly o definici „čarodějnictví“, jakož i v souvisejících tzv. čarodějnických procesech, projevovalo dobové napětí mezi katolickými a protestantskými reformátory a jakým způsobem průběh raně novověkých čarodějnických procesů v anglickém prostředí zapadal do širšího rámce tohoto fenoménu v kontextu raně novověké evropské společnosti na kontinentu. V této souvislosti byly v práci kladeny dvě výzkumné otázky a k nim dílčí podotázky, aby byla problematika systematicky uchopena a vysvětlena.

První výzkumná otázka se zabývala problémem, zda je možné v prostředí anglické reformace (tj. zhruba v polovině 16. století) vysledovat proměny ve vnímání čarodějnictví. Aby mohla být otázka zodpovězena, byly k ní definovány dvě podotázky. První podotázka se zaměřovala na interpretaci čarodějnictví v perspektivě jednotlivých myšlenkových proudů, konkrétně myšleno v očích katolíků, protestantů a puritánů. Druhá podotázka si kladla za cíl posoudit, zda mohly být čarodějnické procesy nástrojem propagandy jednotlivých myšlenkových proudů, a zda a jakými konkrétními způsoby toho bylo využíváno. Lze odpovědět, že vnímání čarodějnictví se od 14. a 15. století skutečně relevantně proměnilo. V té době se na čarodějnictví nahlíželo jako na mysteriózní nauku, která nedisponovala zásadním potenciálem někoho ohrozit. Polovina 16. století přinesla změnu v pohledu na čarodějnice v důsledku řady náboženských textů, které byly vydány a společnost díky nim začala vnímat čarodějnictví jako určitou hrozbu. V očích katolíků, protestantů, ale i puritánů se čarodějnice staly symbolickým zlem, které bylo třeba podchytit. Procesy s nimi se zároveň staly nástrojem propagandy jak katolíků, tak protestantů. Tyto proudy se oba snažily získat přízeň svých dosavadních stoupenců, případně získat přívržence nové, k čemuž zejména v 16. století přispěl nárůst pamfletické literatury jako hlavního média pro šíření náboženské propagandy.

Druhá výzkumná otázka se zaměřovala na polovinu 16. století a týkala se problematiky, zda je v této době možné vysledovat v anglickém přístupu k čarodějnictví specifika, kterými by se anglické vnímání tohoto fenoménu odlišovalo od interpretace

čarodějnictví v jiných evropských zemích (zejména ve Francii a v německém prostředí). K této výzkumné otázce byly rovněž formulovány dvě podotázky. První zkoumala, jakým způsobem byly procesy s čarodějnicemi vnímány anglickou společností. Druhá podotázka se zaměřila na četnost procesů v Anglii v polovině 16. století. Na základě reflexe těchto dílčích otázek je možné konstatovat, že v anglickém prostředí lze oproti kontinentálnímu kontextu skutečně vysledovat rozdíly ve vnímání čarodějnic a v jejich interpretaci. Všechny jmenované země se ve většině atributů shodovaly na představě, že praktikování čarodějnictví bylo nejčastěji přisuzováno ženám, ačkoliv v procesech byli v menší míře souzeni i muži. Klíčové atributy typizované čarodějnice však byly ve všech prostředích identifikovány odlišně. Procesy v anglické společnosti, ale i ve francouzské a německé byly často vnímány jako možnost se vypořádat s člověkem, kterého lidé ostrakizovali, často například v důsledku sousedské hádky. Takový člověk byl obviněn za uctívání ďábla a za pakt s ním. Zároveň byly procesy vnímány jako důsledek náboženského napětí mezi katolíky a protestanty, jak lze vyčíst z přístupu Jindřicha VIII. nebo Alžběty I., jejichž postoje k čarodějnickým procesům byly rovněž silně nábožensky motivované. Počet procesů byl v polovině 16. století minimální, neboť soudy řešily dobové napětí v důsledku náboženské reformace. Jejich četnost narostla až v době vlády Alžběty I. a Jakuba I., s jejichž vládou souvisí i nárůst procesu na území Skotska, kde tyto procesy probíhaly mnohem četněji než právě v Anglii.

Čarodějnické procesy v kontextu náboženské reformace pokračovaly i dále do 17. století, jak bylo v práci naznačeno, přičemž zejména kontext anglické občanské války skýtá potenciál dalšího zkoumání této problematiky v proměněném mocenském i ideovém kontextu. Kromě toho se zde nabízí i možnost určité komparace čarodějnických procesů v 16. a 17. století v otázkách proměny společenského vnímání fenoménu čarodějnictví a procesů s nimi jak na území Anglie, tak ve zbytku Evropy. Možné výzkumné otázky by se mohly dotknout i průběhu vyšetřování, respektive způsobů předkládání důkazů a udělených trestů, jakož i otázky pojmání čarodějnice jako ženy v průběhu celého procesu.

Zdroje

Prameny a literatura

ALMOND, Philip C., *England's First Demonologist: Reginald Scot and 'The Discoverie of Witchcraft'*, I. B. Tauris 2011.

A Detection of Damnable Driftes, Practized by Three Vvitches Arraigned at Chelmsforde in Essex at the Late Assizes There Holden, Whiche Were Executed in Aprill 1579. Anglie 1579. English Historical Library of Wallace Notestein. 10. Dostupné z: <https://openworks.wooster.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1002&context=notestein>

ANDERSON, Alan and GORDON, Raymond, *Witchcraft and the Status of Women-the Case of England*, *The British Journal of Sociology* 29.2 (1978), str 171-184. Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/589887>

ANKARLOO, Bengt, CLARK, Stuart, MONTER, William, *Witchcraft and Magic in Europe: The period of the Witch Trials*, The Athlone Press 2002.

APPS, Lara and GOW, Andrew, *Secondary targets? Male witches on trial, Male witches in early modern Europe*. Manchester University Press 2018. Dostupné z: <https://doi.org/10.7765/9781526137500.00007>

BARRY, Jonathan, HESTER, Marianne and ROBERTS, Gareth, *Witchcraft in early modern Europe*, Cambridge University Press 1996.

BEHRINGER, Wolfgang, *Čarodějnictví. Globální historie*, Praha 2016.

BELLOC, Hilaire, *Characters of the Reformation*, Ignatius Press 2017.

BEN-YEHUDA, Nachman, *The European Witch Craze: Still a Sociologist's Perspective*, *American journal of sociology*, 88(6). Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/2778976>

BETTERIDGE, Tom, *Recent English Reformation Historiography: People, Places and Processes*, *Reformation*, 8:1 2003. Dostupné z: https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1179/ref_2003_8_1_009

Bible, překlad 21. století, Praha 2009.

BIRNBAUM, Norman, *The Zwinglian Reformation in Zurich*, *Archives de sociologie des religions* (1959). Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/649830>

BRADSHAW, Brendan and DUFFY, Eamon, *Humanism, Reform and the Reformation. The Career of Bishop John Fisher*, Cambridge University Press 1989.

BRUNEL, Pierre, *Companion to Literary Myths, Heroes and Archetypes*, Routledge 2017.

BURR, George L., *Witch Hunting and Witch Trials: The Indictments for Witchcraft from the Records of 1373 Assizes held for the Home Circuit, A.D. 1559-1736* by C. L'Estrange Ewen: *Lewis Hughes, the Militant Minister of the Bermudas, and His Printed Works* by George Watson Cole: *The Trial of the Lancaster Witches, A.D. 1612* by G. B. Harrison: *The Discovery of Witches: A Study of Master*, *The American Historical Review*, Jul., 1930, Vol. 35, No. 4 (Jul., 1930). Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/1837587>

CAMPION, Edmund J., *Erasmus and Switzerland*. *Swiss American Historical Society Review* 2003, 39 (3). Dostupné z: https://scholarsarchive.byu.edu/sahs_review/vol39/iss3/3

CARTWRIGHT, Kent, *A Companion to Tudor Literature*, Wiley-Blackwell 2012.

COBBET, William, *A History of the Protestant Reformation in England and Ireland*, TAN Books 2012.

CONKLIN, George N., *Witchcraft Trials in England: An Examination of Judicial Integrity*, *ABAJ*, 1959, 45, 938. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/25720930>

DARR, Orna Alyagon, *Experiments in the courtroom: social dynamics and spectacles of proof in early modern English witch trials*, *Law & Social Inquiry* 39.1 (2014). Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/24545703>

DARREL, John, *A Detection of That Sinnfvl, Shamfvl, Lying, and Ridicvlovvs Discovrs, of Samvel Harshnet. Entitvled: A Discoverie of the Frawdvlent Practises of Iohn Darrell. Wherein is Manifestly and Apparantly Shewed in the Eyes of the World. Not only the vnlikelihoode, but the flate impossibilitie of the pretended counterfayting of William Somers, Thomas Darling, Kath. Wright, and Mary Couper,*

together with the other 7. in Lancashire, and the supposed teaching of them by the saide Iohn Darrell, Londýn 1600. Dostupné z: <https://digital.library.cornell.edu/catalog/witchcraft151>

DE ANGELIS, Lauren, *Witch Hunting in 16th and 17th Century England*, The Histories: Vol. 8, Iss. 1, Article 3. 2019. Dostupné z: https://digitalcommons.lasalle.edu/the_histories/vol8/iss1/3/

DELUMEAU, Jean, *Strach na západě ve 14.–18. století*, Praha 1999.

DINZELBACHER, Peter, *Svěťice nebo čarodějky*, Praha 2003.

DUFFY, Eamon, *Catholics, Protestants and the Conversion of England*, Bloomsbury Publishing 2017.

DUFFY, Eamon, *Fires of Faith. Catholic England under Mary Tudor*, Yale University Press 2009.

ELMER, Peter, *Witchcraft, Witch-Hunting, and Politics in Early Modern England*, Oxford 2016.

ERASMUS, Desiderius, FISHER, John, ROUSCHAUSSE, Jean, *Erasmus and Fisher: Their Correspondence, 1511-1524*, Vrin 1968.

FARMER, Alan, *Access to History: Witchcraze of the 16th and 17th Centuries*, Hodder Education 2016.

First Act of Supremacy (26 Hen. 8. c. 1). Zákon citován dle: John CANNON, *The Oxford Companion to British History*, Oxford University Press 1997.

FOSTER-FEIGENBAUM, Elizabeth, *The Middle Ages as a Conducive Period to the Witch Craze*, The First-Year Papers (2010 - present) (2018), Trinity College Digital Repository, Hartford, CT. Dostupné z: <https://digitalrepository.trincoll.edu/fypapers/89>

FRANCISCONI, Tsea M., *Witch Pamphlets*. 2021. Dostupné z: <https://scholarworks.umt.edu/etd/11850>

FRYE, Lincoln, *Nobility and Witchcraft in Fifteenth and Sixteenth Century England*, The University of North Carolina: Dissertations Publishing 2020.

GASKILL, Malcolm, *Witchcraft and evidence in early modern England*, Past and Present, 2008, 198 (1). Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/25096700>

George GIFFORD, *A Dialogue Concerning Witches and Witchcrafts*, Richardson Press 2013.

GODBEER, Richard, *The devil's dominion: magic and religion in early New England*, Cambridge University Press 1992.

GONCALVES, Ines Tadeau Freitas, *The woman-as-witch stereotype in early modern England, Continental Europe and New England*. Inter-Disciplinary.net 1998. Dostupné z: https://gebeasley.org/everafter/wp-content/uploads/2015/10/The_Woman-as-witch_stereotype_in_Early_M-1.pdf

GOODARE, Julian, *The European witch-hunt*, Routledge 2017.

GOODARE, Julian, *Women and the Witch-Hunt in Scotland*, Social History, vol. 23, no. 3, 1998. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/4286516>

GOODE, Erich, BEN-YEHUDA, Nachman, *Moral Panics: The social Construction of Deviance*, Wiley-Blackwell 2009.

GOODIER, Christian, *1612: the Lancashire Witch Trials*, Carnegie Publishing 2011.

GRABES, Herbert, *Writing the Early Modern English Nation*, Brill Academic Pub 2021.

GRACE, Natalie, *Vermin and Devil-Worshippers: Exploring Witch Identities in Popular Print in Early Modern Germany and England*, Midlands Historical Review: Vol. 5 (2021). Dostupné z: <https://midlandshistoricalreview.com/wp-content/uploads/2021/02/Exploring-Witch-Identities-in-Popular-Print.pdf>

HAIGH, Christopher, *English Reformations, Religion, Politics, and Society under the Tudors*, Clarendon Press Oxford 1993.

HALL, David D., *Witchcraft and the Limits of Interpretation*. *The New England Quarterly*, 58(2) 1985, str. 253-281. Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/365516>

HARMES, Marcus and BLADEN, Victoria, *Supernatural and Secular Power in Early Modern England*, Ashgate 2015.

HAYKIN, Michael A. G. a kol., *The Advent of Evangelicalism: Exploring Historical Continuities*, B&H Academic 2008.

HEAL, Felicity, *Reformation in Britain and Ireland*, Oxford University Press 2003.

HOLDING, David, *The Pendle Witch Trials of 1612*, Independently Published 2019.

HOPKINS, Matthew, STEARNE, John, *The Discovery of Witches and Witchcraft: The Writings of the Witchfinders*. Puckrel Publishing 2007.

HORSLEY, Richard A., *Who were the witches? The social roles of the accused in the European witch trials*, *The Journal of Interdisciplinary History* 9.4 (1979), Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/203380>

HUTTON, Ronald, *The Witch. A History of Fear, from Ancient Times to the Present*, Yale University Press 2018.

CHALUPA, Jiří, *Inkvizice. Stručné dějiny hanebnosti*, Praha 2007.

JACKSON, D. G. M., *Mary Tudor and the Protestants*. Australian Catholic Truth Society, 1954. Dostupné z: <https://www.catholicpamphlets.net/files/pamphlets/mary%20tudor%20and%20the%20protestants.pdf>

JOHNSTONE, Nathan, *The Protestant Devil: The Experience of Temptation in Early Modern England*, *Journal of British Studies* 43, no. (2) 2004. Dostupné z: <https://doi.org/10.1086/380949>

Karolina, *Constitutio Criminalis Carolina. Císaře Karla V. a svaté římské říše hrdelní řád*, Řezno 1532. Dostupné z: <https://pages.uoregon.edu/dluebke/Witches442/ConstitutioCriminalis.html>

KAVANAGH, Kayleigh, *Whispers of the Pendle Witches*, Oriana Neoma 2023.

LEA, Deborah, *Witchcraft, Possession and Confessional Tension in Early Modern Lancashire*, University of Liverpool 2011. Dostupné z: <https://livrepository.liverpool.ac.uk/3174065/1/539498.pdf>

LEESON, Peter T., RUSS, Jacob W., *Witch Trials*, *The Economic Journal*, 128 (August) 2017. Dostupné z: https://www.peterleeson.com/Witch_Trials.pdf

- LEHMANN, Hartmut, *The persecution of witches as restoration of order: The case of Germany, 1590s–1650s.*, Central European History 21.2 (1988), str. 107–121. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/4546114>
- LEVACK, Brian P. *Possession, witchcraft, and the law in Jacobean England*. Wash. & Lee L. Rev., 1995, 52, 1613. Dostupné z: <https://scholarlycommons.law.wlu.edu/wlulr/vol52/iss5/3>
- LEVACK, Brian P., *New Perspectives On Witchcraft, Magic, And Demonology. Vol 1: Demonology, Religion, and Witchcraft*, Routledge 2001.
- LEVACK, Brian P., *The Oxford Handbook of Witchcraft in Early Modern Europe and Colonial America*, Oxford University Press 2013.
- LEVACK, Brian P., *The Witch-Hunt in Early Modern Europe*, Routledge 2015.
- LUDWIKOWSKA, Joanna, *Objects, words, and religion: Popular belief and Protestantism in Early Modern England*, Studia Anglica Posnaniensia 2017, 52(1). Dostupné z: <https://intapi.sciendo.com/pdf/10.1515/stap-2017-0005>
- MACCULLOCH, Diarmaid, *Two Dons in Politics: Thomas Cranmer and Stephen Gardiner, 1503–1533*, The Historical Journal 37.1 (1994). Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/2640049>
- MARSHALL, Peter, *Catholic Puritanism in Pre-Reformation England*, British Catholic History 32.4 (2015). Dostupné z: <http://dx.doi.org/10.1017/bch.2015.15>
- MARSHALL, Peter, *Heretics and Believers. A history of the English reformation*, Yale University Press 2018.
- MARSHALL, Peter, *Religious Identities in Henry VIII's England*, Ashgate Publishing Company 2006.
- MAUROIS, André, *Dějiny Anglie*, Praha 1998.
- MENDEZ, Agustin *To Accommodate the Earthly Kingdom to Divine Will: Official and Nonconformist Definitions of Witchcraft in England (ca. 1542–1630)*, Preternature: Critical and Historical Studies on the Preternatural, vol. 6, no. 2, 2017. Dostupné z: <https://doi.org/10.5325/preternature.6.2.0278>

- MENDEZ, Augustin, *The Problem of Demonic Corporeality in Early Modern England: Thomas Aquinas, Demonology, and Witchcraft Folkloric Ideas (c. 1587-1648)*, *The Problem of Demonic Corporeality in Early Modern England: Thomas Aquinas, Demonology, and Witchcraft Folkloric Ideas (c. 1587-1648)*, 2021. Dostupné z: <https://www.torrossa.com/en/resources/an/5188164>
- MIESEL, Sandra Who Burned the Witches? *Crisis* 19.9 (2001). Dostupné z: <https://www.cfdyna.com/Home/Religion/Witches-Who-Burnt-Them.pdf>
- MONTER, William, *Toads and Eucharists: The Male Witches of Normandy, 1564-1600*. Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/286912>
- MRÁČEK, Pavel K., *Upalování čarodějnic a inkvizice. Mýtus nebo skutečnost*, Olomouc 2006.
- MUCHEMBLED, Robert, *Magie a čarodějnictví v Evropě*, Praha 1997.
- NEWCOMBE, David, *Henry VIII and the English Reformation*, Taylor & Francis Group 2001.
- NOTESTEIN, Wallace, *A History of Witchcraft in England from 1558 to 1718*, The American Historical Association 2010.
- NULL, Ashley, *Conversion to Communion: Thomas Cranmer on a favourite Puritan theme*, St Antholin's Lectureship Charity 2000.
- NULL, Ashley, *Thomas Cranmer and Tudor Evangelicalism*, *The Advent of Evangelicalism: Exploring Historical Continuities* (2008). Dostupné z: https://www.biblicalstudies.org.uk/pdf/churchman/116-03_239.pdf
- OLDERIDGE, Darren, *Protestant Conceptions of the Devil in Early Stuart England*, *History* 85.278 (2000). Dostupné z: <https://doi.org/10.1111/1468-229X.00145>
- OLDRIDGE, Darren, *Fairies and the Devil in early modern England*, *The Seventeenth Century* 31.1 (2016). Dostupné z: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/0268117X.2016.1147977>
- OLDRIDGE, Darren, *The Witchcraft Reader*, Routledge 2019.

PAVLAC, Brian P., *Witch Hunts in the Western World: Persecution and Punishment from the Inquisition Through the Salem Trials*, Bloomsbury Publishing 2009.

PEDERSON, Randall J., *Unity in diversity: English puritans and the puritan reformation, 1603-1689*, *Unity in Diversity*. Brill, 2014.

RAISWELL, Richard, *Renaissance and Reformation / Renaissance et Réforme*, vol. 44, no. 3, 2021. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/27109067>

RAPLEY, Robert, *Witch Hunts: From Salem to Guantanamo Bay*, McGill-Queen's University Press 2007.

Report on the trial of Effam Mackalleen. The National Archives. Dostupné z: <https://www.nationalarchives.gov.uk/education/resources/early-modern-witch-trials/witches-accused-of-treason/>

RIDLEY, Jasper *Thomas Cranmer*, Pan Macmillan 2013.

ROWLANDS, Alison, *Telling witchcraft stories: New perspectives on witchcraft and witches in early modern period*, *Gender & History* 1998.

SALLMANN, Jean-Michel, *Čarodějnice, d'áblové nevěsty*, Slovart 1994.

SCOT, Reginald, *The Discoverie of Witchcraft*, Dover Publications Inc. 1989.

SEMBER, Brette, *Puritanism for Beginners*, ThoughtCo. 2019. Dostupné z: <https://www.thoughtco.com/puritanism-definition-4146602>

SHARPE, James, *Witchcraft in Early Modern England*, Taylor & Francis Group 2019.

SMITH, Frederick E., *REINVENTING THE COUNTER-REFORMATION IN MARIAN ENGLAND, 1553–1558*. *The Historical Journal* 64.4 (2021). Dostupné z: <https://doi.org/10.1017/S0018246X20000394>

SNEDDON, Andrew, *Witchcraft and Magic in Ireland*, Palgrave Macmillan 2015.

SNEDDON, Andrew, *Witchcraft Belief and Trials in Early Modern Ireland*, *Irish Economic and Social History*, vol. 39, 2012. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/24338815>

SOLLÉE, Kristen J., *Witch Hunt: A Traveler's Guide to the Power and Persecution of the Witch*, Weiser Books 2020.

STAFFORD, William S., *Repentance on the Eve of the English Reformation: John Fisher's Sermons of 1508 and 1509*, *Historical Magazine of the Protestant Episcopal Church*, vol. 54, no. 4, 1985. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/42974097>

STEINMETZ, David C., *Reformers in the Wings: From Geiler Von Kaysersberg to Theodore Beza*, Oxford University Press 2001.

STEPHENS, Walter, *Demon Lovers*, University of Chicago Press 2003.

SUHR, Carla, *Portrayal of attitude in Early Modern English witchcraft pamphlets*, *Studia Neophilologica* 84.sup1 (2012). Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/00393274.2012.686220>

SUHR, Carla, *Publishing for the Masses: Early Modern English Witchcraft Pamphlets*, *Neuphilologische Mitteilungen*, vol. 113, no. 1, 2012. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/43344555>

ŠINDELÁŘ, Bedřich, *Hon na čarodějnice. Západní a střední Evropa v 16.–17. století*, Praha 1986.

TEALL, John L., *Witchcraft and Calvinism in Elizabethan England: Divine power and human agency*, *Journal of the History of Ideas* (1962). Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/2708055>

The Act against Conjurations, Witchcraft, Sorcery and Enchantments (5 Elizabeth 1 c.16). Zákon citován dle: The Status Project. Dostupné z: <https://statutes.org.uk/site/the-statutes/sixteenth-century/1541-33-henry-8-c8-witchcraft/>

The Act in Conditional Restraint of Annates (23 Hen. VIII c. 20). Zákon citován dle: John CANNON, *The Oxford Companion to British History*, Oxford University Press 1997.

The Act of Appeals (24 Hen. VIII c. 12). Zákon citován dle: John CANNON, The Oxford Companion to British History, Oxford University Press 1997.

The examination and confession of certaine Wytches at Chensforde in the Countie of Essex before the Quenes Maiesties Judges the XXVI daye of July anno 1566, Chensforde 1566.

The First Succession Act (25 Hen. 8. c. 22). Zákon citován dle: John CANNON, The Oxford Companion to British History, Oxford University Press 1997.

The Treason Act 1543 (35 Hen. 8. c. 2). Zákon citován dle: John CANNON, The Oxford Companion to British History, Oxford University Press 1997.

VOLEK, Jaromír, *Konstrukce morální paniky a sociální exkluze*, Sborník prací Fakulty sociálních studií Brněnské univerzity, Sociální studia (5) 2000.

WALLACE JR, Dewey D., *George Gifford, Puritan propaganda and popular religion in Elizabethan England*, The sixteenth century journal 9.1 (1978). Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/3003738>

WALLACE, Dewey D., *Puritans and Predestination: Grace in English Protestant Theology, 1525 – 1695*, Cambridge University Press 2004.

WIENER, Carol Z., *The beleaguered isle. A study of Elizabethan and early Jacobean anti-Catholicism*, Past & Present 51 (1971). Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/650402>

WIESNER-HANKS, Merry E., *Early Modern Europe 1450–1789*, Cambridge University Press 2013.

WILLIAM, Monter E., *The Historiography of European Witchcraft: Progress and Prospects*, The Journal of Interdisciplinary History, vol. 2, no. 4, 1972. Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/202315>

WILLIS, Deborah, *Malevolent Nurture: Witch-Hunting and Maternal Power in Early Modern England*, Cornell University Press 2018.

WINSHIP, Michael P., *Hot Protestants. A History of Puritanism in England and America*, Yale University Press 2019.

YOUNG, Francis, *Magic As a Political Crime in Medieval and Early Modern England: A History of Sorcery and Treason*, I.B. Tauris 2018.

Internetové zdroje

Anon., *The Witchcraft Act and its Impact in Scotland, 1563–1736*. Historic Environment Scotland 2022. Dostupné z: <https://blog.historicenvironment.scot/2022/06/the-witchcraft-act-and-its-impact-in-scotland/> [citováno 1. dubna 2024].

APM. Dostupné z: <https://www.apuritansmind.com/puritan-favorites/george-gifford-1547-1620/> [citováno 1. května 2024].

Bartleby. Dostupné z: <https://www.bartleby.com/essay/Roman-Catholic-Reformation-Witchcraft-During-The-Middle-FC36P5L5T> [citováno 4. dubna 2024].

BEVAN, Richard, *Witchcraft in the times of Henry VIII and beyond*, Sky History. Dostupné z: <https://www.history.co.uk/articles/witchcraft-in-the-times-of-henry-viii-and-beyond> [citováno 13. dubna 2024].

Britannica. Dostupné z: <https://www.britannica.com/topic/Malleus-maleficarum> [citováno 5. dubna 2024].

Britannica. Dostupné z: <https://www.britannica.com/topic/incubus> [citováno 4. dubna 2024].

CARTWRIGHT, Mark, *English Reformation*, World History Encyclopedia. Dostupné z: https://www.worldhistory.org/English_Reformation/ [citováno 29. března 2024].

DALTON, T., *A Brief History of the Cathars: Existing in Satan's Realm*, Dostupné z: <https://steemit.com/philosophy/@dirge/a-brief-history-of-the-cathars-existing-in-satan-s-realm> [citováno 4. dubna 2024].

DORN, Nathan, *Hunting for Witchcraft in the French Provinces*, Library of Congress Blogs 2023. Dostupné z: <https://blogs.loc.gov/law/2022/10/hunting-for-witchcraft-in-the-french-provinces/> [citováno 4. dubna 2024].

DORN, Nathan, *Witch trials and the Hunting of Jean Bodin*, Library of Congress Blogs 2023. Dostupné z: <https://blogs.loc.gov/law/2023/10/witch-trials-and-the-haunting-of-jean-bodin/> [citováno 4. dubna 2024].

DOWARD, Jamie, *Why Europe's wars of religion put 40,000 'witches' to a terrible death*, The Guardian 2018. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/society/2018/jan/07/witchcraft-economics-reformation-catholic-protestant-market-share> [citováno 17. dubna 2024].

ELTON, Geoffrey R., *Thomas Cromwell*, Britannica 2024. Dostupné z: <https://www.britannica.com/biography/Thomas-Cromwell-earl-of-Essex-Baron-Cromwell-of-Okeham#ref129491> [citováno 3. dubna 2024].

Encyklopedický biblický slovník. Dostupné z: <https://ebs.etf.cuni.cz/index.php/Hadači> [citováno 4. dubna 2024].

FIŠAROVÁ, KUCHARÍKOVÁ, Blanka, *Nenecháš čarodějníci nazivu: K udání stačilo podezření z hereze i milostné pletky*, 100+1 2021. Dostupné z: <https://www.stoplusjednicka.cz/nenechas-carodejnicki-nazivu-k-udani-stacilo-podezreni-z-hereze-i-milostne-pletky> [citováno 5. dubna 2024].

GOODARE, Julian, *A royal obsession with black magic started Europe's most brutal witch hunts*, National Geographic 2019. Dostupné z: <https://www.nationalgeographic.co.uk/history-and-civilisation/2019/10/royal-obsession-black-magic-started-europes-most-brutal-witch> [citováno 30. března 2024].

In Terra Veritas 2022. Dostupné z: <https://itv-grabungen.de/magazin/witch-mania-in-franconia-the-sad-fate-of-margaretha-koenigerin> [citováno 4. dubna 2024].

Internet Public Library. Dostupné z: <https://www.ipl.org/essay/Wurzburg-Witch-Trial-Research-Paper-P3WD8GWBGXPV> [citováno 5. dubna 2024].

Library of Congress. Dostupné z: <https://guides.loc.gov/feminism-french-women-history/witch-trials-witchcraft#s-lib-ctab-27674003-0> [citováno 4. dubna 2024].

Ligonier. Dostupné z: <https://www.ligonier.org/learn/devotionals/divine-unity> [citováno 30. dubna 2024].

O'CONNEL, Jennifer, *Witchipedia: Ireland's most famous witches*, The Irish Times 2017. Dostupné z: <https://www.irishtimes.com/life-and-style/people/witchipedia-ireland-s-most-famous-witches-1.3262008> [citováno 3. dubna 2024].

Oxford Reference. Dostupné z: <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803100509361> [citováno 30. dubna 2024].

Occult World. Dostupné z: <https://occult-world.com/chelmsford-witches/> [citováno 5. dubna 2024].

Pilgrim & Shire. Dostupné z: <https://pilgrimandshire.wordpress.com/2017/02/02/a-puritan-view-of-witchcraft/> [citováno 29. dubna 2024].

PLACHÁ, Denisa, *Jindřich VIII. a rozvod, který změnil tvář Anglie, část II.*, VŠEHRD 2016. Dostupné z: https://www.vsehrd.cz/clanek/jindrich-viii-a-rozvod-ktery-zmenil-tvar-anglie-cast-ii_fa863fd6-557b-4df8-8f24-d08be184d7b7 [citováno 3. dubna 2024].

Religionistická encyklopedie. Dostupné z: [https://rg-encyklopedie.soc.cas.cz/index.php/kataři_\(JKI-K\)](https://rg-encyklopedie.soc.cas.cz/index.php/kataři_(JKI-K)) [citováno 4. dubna 2024].

Religionistická encyklopedie. Dostupné z: [https://rg-encyklopedie.soc.cas.cz/index.php/scholastika_\(JKI-K\)](https://rg-encyklopedie.soc.cas.cz/index.php/scholastika_(JKI-K)) [citováno 4. dubna 2024].

Religionistická encyklopedie. Dostupné z: [https://rg-encyklopedie.soc.cas.cz/index.php/tridentský_koncil_\(JKI-K\)](https://rg-encyklopedie.soc.cas.cz/index.php/tridentský_koncil_(JKI-K)) [citováno 4. dubna 2024].

SNEDDON, Andrew, MCCOLLUM, Victoria, *History of the witch trials*, Witches of Islandmagee project 2022. Dostupné z: <https://w1711.org/history/> [citováno 3. dubna 2024].

The Digital Puritan. Dostupné z: <http://digitalpuritan.net/william-perkins/> [citováno 1. května 2024].

The History Press 2018. Dostupné z: <https://thehistorypress.co.uk/article/the-pendle-witches/> [citováno 6. dubna 2024].

The Proceedings of the Old Bailey. Dostupné z: <https://www.oldbaileyonline.org/about/london-life17th> [citováno 4. dubna 2024].

Přílohy

Příloha 1:

Obrázek z titulní strany knihy „A Rehearsall both Straung and True, of Hainous and Horrible Actes Committed by Elizabeth Stile“ (1579)

Dostupné z: <https://publicdomainreview.org/essay/woodcuts-and-witches/>

Příloha 2:

Čarodějnice zobrazená v knize *A Rehearsall both Straung and True, of Hainous and Horrible Actes Committed by Elizabeth Stile* (1579), jak krmí své známé krví.

Dostupné z: <https://publicdomainreview.org/essay/woodcuts-and-witches/>